פערלאג מענדעלע
ווארשע

צום צענטן יאָרצייט פון

מענדעלע מוכר-ספרים

(שלום יעקב אבראַמאָוויטש)

צום צענטן יאָרצייט האָט דער פאַרלאַג „מענדעלע“ אַרויסגעגעבן אַלע ווערק פון מענדעלע מו״ס אין אַ נייער, באַאַרבעטער און קאָנטראָלירטער אויסגאַבע. פאַר יעדן באַנד קומט אַן אַריינפיר און אויך אַ גענויע אָפּהאַנדלונג-כאַראַקטעריסטיק פון די ווערק.

אויסער די פריערדיקע צוואַנציק בענדער, האָט דער פאַרלאַג אַרויסגעגעבן צום יאָרצייט נייע צוויי בענדער: באַנד XXI „מעשיות וועגן מענדעלען“ און באַנד XXII „דער מענדעלע-טורעם“.

באַנד 1 מענדעלע מוכר-ספרים (זיין לעבן און שאַפן)

באַנד 2 דאָס קליינע מענטשעלע

באַנד 3 פישקע דער קרומער

באַנד 4 די טאַקסע אָדער די באַנדע שטאָט-בעלי-טובות.

באַנד 5 די קליאַטשע

באַנד 6 לופט באַלאָן. דער פיש

באַנד 7 יודעל

באַנד 8 שבתדיקע זמירות. פרק-שירה

באַנד 9 מסעות בנימין השלישי

באַנד 10 דער פריזיוו

באַנד 11 דאָס ווינשפינגעריל, I טייל

באַנד 12 דאָס ווינשפינגעריל, II טייל

באַנד 13 צוריק אַהיים. אַלטע מעשה. שם און יפת אין וואַגאָן

באַנד 14 אין אַ שטורעם-צייט. אין דער ישיבה של מעלה. אַ סגולה צו יידישע צרות

באַנד 15 די נשרפים. ספר הבהמות. ספר הגלגולים. דאָס קעלבל

באַנד 16 שבת און יום-טוב. חג האָסיף. דער חילוף. שבת. וואָס הייסט חנוכה. אויף אַסיפות. אַ שטאָט אין מזרח-וואַנט. די אַנטדעקונג פון וואָלין.

באַנד 17 עלטערן און קינדער

באַנד 18 שלמה ר׳ חיימס (1 בוך)

באַנד 19 שלמה ר׳ חיימס (2 בוך)

באַנד 20 זכרונות וועגן מענדעלען

נייע צוויי בענדער

באַנד 21 מעשיות וועגן מענדעלען
מעשיות, זכרונות, עפּיזאָדן און קוריאָזן דערציילט פון שלום-עליכם, ציטראָן, אַנ — סקי, ראַווניצקי, קלויזנער, שניאור, פיכמאַן א. אַ.

באַנד 22 מענדעלע-טורעם
אַרטיקלען פון פרץ, בערדיטשעווסקי, גינזבורג, דובנאָוו, דינעזאָן, בערקאָוויטש, ספעקטאָר, ווייסער, נאָרעליק, פרילוצקי, ניגער, נאַדיר, אויסלענדער, דאָברושין, מייזיל, גראָס א. אַ.

די ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים זענען די גרונט-שטיינער פון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז איר אָנהייב, איר ערשטער אויסדרוק פון קראַפט, פון פאָרם, פון שפּראַכלעכער און קינסטלערישער פאַרווירקלעכונג.

מענדעלע איז ביז היינט דער גרעסטער קינסטלער פון יידישן וואָרט.
זיין ווערק איז צום לערנען, צום שטודירן און צום געניסן צוגלייך.
מענדעלעס ווערק דאַרפן זיך געפינען אין יעדן יידישן הויז!

פאַרלאַג געזעלשאַפט „צענטראַל“ וואַרשע, נאַוואַליפקי 7.

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראַמאָוויץ)

אכטצעהנטער באַנד

נײַע פערבעסערטע אויסגאַבע

פערקויף: געזעלשאַפט „צענטראַל", וואַרשא, נאָוואָליפקי 7

1 9 2 8

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראַמאָוויץ)

שלמה ר׳ חיים׳ס

(ערשטעס בוך)

פערלאַג „מענדעלע", וואַרשא

1 9 2 8

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Printed in Poland

Zakł. Graf. „Stereotyp" Warszawa Nowolipki 7.

שלמה ר׳ חיים׳ס

„שלמה ר׳ חיים׳ס" האָט מענדעלע אָנגעהויבען צו פערעפענטליכען אין דעם זשורנאַל „דער יוד" (1899), וואָס איז אַרויס אונטער דער רעדאַקציע פון י. ח. ראַווניצקי. די ערצעהלונג, וואָס טראָגט אַן אויטאָביאָגראַפישען כאַראַקטער, האָט מענדעלע געשריבען אַ רייה מיט יאָהרען, — די לעצטע קאַפּיטלען פון „שלמה ר׳ חיים׳ס" זײנען געדרוקט געוועזען אין די יאָהרען 1915—1916. שפּעטער האָט מענדעלע די זעלבע ערצעהלונג איבערגעזעצט (אויסער די לעצטע קאַפּיטלען) אין העברעאיש און געדרוקט דעם אָנהויב אין פּעטערבורגער „הזמן" (1904) אונטער׳ן נאָמען „חיי שלמה" ואין דער בעזונדערער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם").

אין דער הקדמה צום בוך, — „אמר מענדעלי",— האָבען מיר אַ מין אַריינפיהר־ערקלעהרונג צו דעם ווערק. מענדעלע ערקלעהרט אויף זיין אייגנאַרטיג־מענדעלישען שטייגער, ווי־אַזוי ער איז געקומען צו שרייבען דעם „שלמה ר׳ חיים׳ס". „שוין אַ לאַנגע צייט — זאָגט דאָרט שלמה־שלום יעקב אבראַמאָוויטש — אַז די פען מיינע געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות, פונקט קאַפּויר איינע פון דער אַנדערער, ווי דער ארון פון מחמד׳ן הענגט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט, וואָס איינע פון די דעות ציהט זי אַהין, צו בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס־פריהער, איז די וואָס אַ געגען, האַלט זי אָב, ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פאָר". דערצו — גיט שלמה צו פערשטעהן — איז ער פון די מענשען, „וואָס כאַפּען זיך נישט צו איטליכער אַרבייט, און נעמען זיי

זיך שוין אַריין אין קאָפּ עפּיס אַ זאַך, האַלט מען זיך דערמיט שטענדיג, נישט אַראָב דערפון אַ האָר אין דער זייט". אָבער דאָ טרעפט זיך אַ מעשה: ס'איז אין דרויסען אַ שטורם־ווינט און אַ גאָס־רעגען, עס רייסט זיך אַריין אין שטוב אַן אָרעמער ישיבה־בחור, וואָס זוכט אַ נאַכטלעגער, און אָט דער אָרעמער בחור דערמאָנט שלמה'ן־אַבראַמאָוויטשען זיין אייגענע לעבענס־געשיכטע, און שלמה זאָגט: „אַצינד, דער קאָפּ ליגט מיר איינגאַנצען אין יענער צייט, דאָרט וואו איך האָב געלעבט אין דער יוגענד". און „אַלט, זאַט מיט צרות, מיט אַ האַרץ אָנגעפּלאָגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס־קאַמף, געפּרובט מיט ביטערע שווערע יסורים, האָב איך מיך אומגעקערט צו מיין וועלטעל וואָס־אַמאָל, און דער כח־הסדמה ברענגט מיר אויף פון אונטער דער ערד זיין צויבער, ווי יענע כישוף־מאַכערין פאַר שאול'ן אין עין־דור, פערשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאָך פיעל מיני משונה אַלטע זאַכען פון אַמאָליגע יאָהרען... אוי וועה, יענץ וועלטעל מיינס איז זעהר אַ קליינס, דאָרטען בליהען נישט קיין פּאָמעראַנצען, עס וואַקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דאָרטען נישט קיין גרויס נחת, טייכען — פון מילך און האָניג גיסען זיך דאָרט נישט, און דער עולם דאָרט איז אַ געמיינער, נעבעך, יודען מיט בערד און פאות און מיט לאַנגע קאַפּאָטעס, דאַרע, קוואַרע, געבויגענע, קראַנקע, צעבראָכענע, דערשלאָגענע, פערשוואַרצטע, פערפינסטערטע ציטערען פאַר דער שיין".

דאָס איז די וועלט און דאָס איז די סביבה, אין וועלכער שלמה איז געוואַקסען און געלעבט.

„אַלץ, וואָס מיר געפונען — שרייבט דוד פרישמאַן — אין די פריערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער (אין „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי" און אין „ווינשפינגעריל") געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסענדע סאַטירע געגען דער פירכטערליכער הוילקייט אינ'ם לעבען פון אַן עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעגיסט זיך ווי אַ פידעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדעם פונם האַרץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עכטקייט; די נאַטור־שילדערונגען אין זייער אונענדליכער פּראַכט; די פערשיעדענ־

רענסטע טיפּען, אַלטעגליכע און אויסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות;—נאָר דאָס בילד פונ'ם דלות, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דער קרומער", איז געוואָרען דאָ אַ סך בולטער, און דער שפּאָט, וועלכער שניצט אומ'ברחמנות אויף רעכטע און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי", איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער יודישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפינען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אין „ווינשפינגערל"."

מענדעלע ברענגט־אַרויף דאָ אַ רייה געשטאַלטען פון זיין אייגענעם אַמאָל, ער שילדערט זיי פאַמעליך, מיט ישוב־הדעת, מיט כוונה, בהדרגה, טריט־ביי־טריט פיהרט ער פאַר אונז דורך שלמה'לען, פריהער אַ יונגעלע, „אַ וואוילס, אַ לעבעדיגס, מיט אַ שאַרף קעפּעלע צום לערנען, וואָס איז בעליעבט געווען פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיין פאַלען אַמאָל אויף קלאָץ־קשיות, און נאָך מעהר פאַר זיינע אָנשטעלען", ס'איז איהם געלעגען בטבע עפּעס אַזוינס אויפצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט"... און דערנאָך—שלמה'ן—„אַ בחור'ל מיט שוואַרצע געקרייזעלטע האָר, אַ הויכען שטערען און ברענענדיגע אייגען"—אַזוי בעקענט אונז מענדעלע מיט זיין אייגען לעבען פון קינדהייט־אָן. מיר האָבען אויך דאָס געשטאַלט פון זיין פאָטער ר' חיים—„אַ שעהנער געהויבענער בעל־הבית, אַ פּערנעס אין דעם שטעדטעל", און פון שרה,—די מאַמע זיינע, „אַן איידעלע, אַ שוואַכע, מיט „ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערלעך, אַ פערפרומט בלייך פּנים מיט דינע ליפּען, איינגאַנצען עפּעס אַ רוחניות", און אויך געשטאַלטען פון מערקווירדיגע, בעהאַרצטע יודען מיט יודענעס, וועלכע האָבען מיטגעהאָלפען אויסצוקנעטען דעם כאַראַקטער און די נשמה פון דעם עמפינדליכען שלמה'לע, שלמה—שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

„שלמה ר' חיי'ס" איז דאָס לעצטע ווערק פון מענדעלע מו"ס, זיין שוואַנען־ליד. ער האָט עס געשריבען אין טיעפען עלטער, מיט אַ בעזונדער עפּישער רוהיגקייט און הרחבת־הדעת. עס שטראַהלט אַרויס די הערליכע שטאָלצע פיגור פונ'ם גרייז־גרויען קינסטלער, וואָס האָט געזעהן זיין קינדהייט און יוגענד אין אַ נייער געהייליגטער ליכט.

דעם קליינעם שלמה'לען—זאָגט יעקב פיכמאַן – האָב איך־

דערקענט דעם 75־יעהריגען ליכטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פגימות פון לעבען, מיט'ן אויסערליכען ברוגזן אויסדרוק פון א בעשולדיגער און מיט'ן אינערליכען בעהאַלטענעם טרויער פונ'ם אלפערגעבענדען דיכטער... ווי א פערציימיגער נזיר האָט ער אין דער שטילקייט פון זיין געצעלט יאָהרען לאַנג אָבגערידט זיינע תפלות און זיך געהיים גערייניגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שענער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בויגען אונטער דער לאַסט פון די זעהונגען, און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאָלדענע נעץ און געלייטערטע רוחניות, האָט אָם ענדע דער גרויסער קינסטלער אין איהם אָבגעהאַלטען זיין פאָלשטענדיגען נצחון, און די פערגעסענע קינדהייט זיינע האָט אויפגעלעבט אין אַ רייהע פון ריין־עפּישע בילדער בעגאָסען מיט'ן צאַרטען, קיהלען שיין פון די ערשטע מאָרגען־שטראַהלען".

אין דעם איצטיגען באַנד XVIII געהט אריין דאָס ערשטע בוך פון „שלמה ר' חיים'ס". דאָס צווייטע בוך (דער ווייטערדיגער המשך פון „שלמה ר' חיים'ס") קומט אין קומענדיגען באַנד XIX.

ג. מ.

אמר מענדעלי

זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: וואו איז דען דאָ א איד, וואָס קומענדיג פונ'ם וועג זאָל ער זיין גאַנץ מיט אַלע אברים, נישט פיהלען שטעכעניש אין די זייטען, אין רוקען פונ'ם זיצען צונויפגעפּרעסט אין וואָגען אייןּ פאַרשוין אויפ'ן אַנדערען. א איד, באַלד ביים ארויסגעהן אין וואָגען, איז ער מפקיר די ביינער זיינע און אויף די פיס איהם מעגען טרעטען ווער עס וויל. מילא דאָס איז דאָך א גאַנץ געוועהנליכע זאַך, אָבער נישט פאַר אייך געדאַכט, רבותי, אַזאַ שרעקליכען וועהטאָג, וועלכען איך האָב געפיהלט אין אַלע מיינע גלידער קומענדיג ביים № ... נאָך אַ לאַנגען שווערען ביטערען וועג דענסטמאָל האָב איך בעשיינפּערליך טאַקי אין מיר געפיהלט, ווי אמת זענען די ווערטער פון אונזערע הייליגע חכמים אויפ'ן פסוק „נשיתי טובה" — נשיתי — איך האָב פאַרגעסען, זאָגען זיי, טובה די טובה, דאָס מיינט מען די באָד — פשוט איז פשוט, אַ באָד ווי עס דאַרף זיין מיט אַלע זיבען זאַכען, מיט די אויבערשטע בענק די ברייטע און מיט די לאַנגע דרענגלען אויף אויפצוהענגען דערויף פּליזדערען, מחילה, זאָקען וכדומה. איך מיט דעם רופא, וואָס זיצט, דאַכט זיך, אין ווינקעלע ביי א ברענענדיג ליכטעל, נאַלט און לאָזט בלוט אידישע קינדער. אָט די טובה האָב איך טאַקי נויטיג ווי אין לעבען אַריין בעדאַרפט האָבען אין דער דאָזיגער צייט, נאָר אָך און וועה, אַז די אַלע דאָזיגע גוטע זאַכען, מיט וועלכע די קליינע שטעדטלעך אין אונזער ווינקעל זענען געבענשט, איז אין דער ברך № ... חיים מען דערפון נאָר נישט וואָס צו זאָגען און צוליעב דעם טאַקי אַליין איז דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט גאָר קיין לעבען

נישט, וואָס פאַר אונזערע קאַבצאַנסקער אידען איז עס שווער איבערצוטראָגן.

ווי באַלד איך האָב אַרויסגעזעהן, אַז דאָ קען איך נישט בעקומען די רפואה נאָך מיין פערלאַנגען, האָב איך אָנגענומען מיר דאָס בעקאַנטע מיטעל, וואָס געוועהנטליך אַ איד געברויכט אין אַ נויט=פאַל, דאָס הייסט, איך האָב מיך נישט וויסענדיג געטאַכט, אַרויסשלאָגענדיג מיר פון קאָפּ די וועהטאָגען, עט, נאָרנישט! און נאָך מעריב בין איך מיר אַרויסגעגאַנגען פון אכסניא צוליעב די געשעפטען מיינע צו זעהן זיך מיט סוחרים, און גלאַט אַזוי מיט אַלטע בעקאַנטע.

אַ שלעכט געוויטער, נישט ווי געוועהנטליך, האָט זיך אָנגערוקט פלוצלינג פון צפון=זייט. אַ חשכות, אַ פינסטערניס, שוואַרצע וואָלקען אַרום און אַרום. אויף מענשען פאַלט אָן אַ מהומה, אַ לויפעניש ווי די דולע. אין אונזערע צייטען האָט בכלל עפּיס דער קלימאַט זיך געענדערט, עפּיס אַ פערדרעהטער, אַ משוגענער וועטער, אַזוי ווי די פּאַפּירען אויף דער בערזע, וואָס הויבען זיך און פאַלען צעהן מאָל אַ טאָג, און אַזוי ווי דער היינטיגער דור אינגאַנצען, משטיינס=געזאָגט. נאָך ביים סוף זומער איז פּלעצליך געוואָרען אַ פערענדערונג אין דער לופט — וואָלקענס, קעלט און ווינד, נימאָ קיין זון, די וועלט איז וויסט, אַ חשכות איז אויף איהר אָנגעפאַלען. ציגען, צאַפּעס שפּרינגען אין די גערטנער, צעטרעטען און פיהרען=איבער אַלץ וואָס דאָרט געפינט זיך נאָך. עפּיס טאַקי נאָר ווי אַ אָנשיקעניש פון גאָט. חזירים רויען זיך און רייסען אויס מיט'ן וואָרצעל וואו עפּיס אַ שטיקעל גרינוואַרג, אַ תל ווערט פון דעם מענשענס אַרבייט. בוימער פערלירען זייער צירונג — אַ מתנה פונ'ם פריהלינג. אַ צושטאַנד, משטיינס=געזאָגט, ווי מלמדים, אָהן „בלעטלעך". זיי שאָקלען זיך, פלאַטערען, ציטערען און קלאַפּען זיך מיט די צווייגען אין דעם אויסגעקראָכענעם קאָפּ, נישט צו דערקענען, אַז זיי האָבען געבליהט אַמאָל און געבראַכט גוטע פּירות פאַר לייטען אין דער וועלט. דאָס חיה'לע זוכט זיך אַנאַרע ענטרונגען צו ווערען אין דר'ערד, די פליעג — אין אַ שפּאַלט ערגיץ אין וואַנד, אַ טייל ברואים פערלאָזען זייערע ערטער און לאָזען זיך וואַנדערעווען אין עק וועלט איבער די ווייטע ים'ען. עס טרוערט די ערד אין אַ מרה=שחורה רוהט אויף איטליכען, אַלע פיהלען: אָט, אָט, קומט דער ווינטער, דער בייזער פריץ, און וועט פערוויסטען די ערד. ערשט די ימים נוראים געהען אַוועק, די ימים טובים, געלויבט איז גאָט, אויך פאַרביי, און דער ווינטער קומט, נאָר אָבער אָהן סכנור.

נישט מיט קיין שטורעמס, נישט מיט קיין רעש. ער איז נאָר נישט אַזאַ אכזר, אַזאַ בייזער, ווי ס'האָט זיך געדאַכט, פאַרקעהרט, ער איז נאָר אַ גוטער, לאָזט זיך דערקענען צו דער ערד מיט זיין ליכטיג פּנים. אויפ'ן האַרצען ווערט רוהיגער. עפּיס ווי זיס מיט זויער צוזאַמען. דאָס פליגעלע טהוט זיך ווייטער אַ וויז, בעוועגט זיך ווי שיכור, אָפּטאַנצענדיג אַ קאַזאַצקע ערגעץ אויף אַ פענסטער, אויך די מוקען קריכען מחנות=וויין אַרויס פון זייערע לעכער, פליהען, דרעהענדיג זיך, זוזענדיג מיט מענצלעך אין די גאַסען. אַ אַקאַציע ערגיץ אין אַ גאָרטען איז זיך מישב, נעהמט און הויבט אָן פּלוצלינג למזל בליהען, און דער מענש וויל זיך איינרעדען. ווי דער שטייגער זיינער איז, אַז נסים זענען געשעהן אויף דער וועלט, עס וועט, אם ירצה השם, זיין גוט. אביונים פרעהען זיך, קבצנים ווערען ביי זיך שטאַרק, אַ האָפנונג אויף גוטע ליכטיגע צייטען, עס וועט, אם ירצה השם, וואַרים זיין. און פּלוצלינג גיט רער ווינטער דער וועלט צו זעהן זיינע גבורות, וואָס אַזוינס ער בעדייט. עס שטורעמט, עס רעגענט שניי מיט וואַסער אויסגעמישט אינאיינעם, עס קעהרט זיך די וועלט.

דער ווינד לאָזט נישט אָב. שטיקלעך פאַלענדיגער שניי שטעכען ווי נאָדלען מיין לייב. איך בויג אָן דעם קאָפּ, האַלטענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, די פּאָלעס זאָלען מיר נישט אַריבערוואַרפען זיך איבער'ן קאָפּ. און גאָר מיר אַזוי איינגעהויקערט אין צעהנטען צו שלמה רב חיים'ס — מיינער גאָר אַ אַלטער בעקאַנטער.

אָט דער שלמה מיינער האָט געוואוינט אַמאָל אין גלופּסק, און די גלופּסקער האָבען איהם אויסגעהאַלטען בכבוד גדול. נישט זיי האָבען זיך אויסגעבראַכט אויף איהם מיט געלד, חס=ושלום! נישט איין גראָשען אפילו. ווייל ביידע אוינגען וואָלט זיך אַ גלופּסקער געלאָזט אַרויסנעהמען פאַר אַ גראָשען, סיידען מען רייסט איהם נישט פאַר רער פאה. ראשית הכמה איז ביי איהם די טבע, זי מאַכט איהם פאַר אַ גאַנצען יש, פאַר אַן'ערצי=מהוצף=פּנים, פאַר'ן גאַנצען פיהרער און דעה=זאָגער אין קהל. נאָר וואָס רעדן?! רב שלמה איז אַ שרייבער, אַ מחבר הייסט דאָס, האָבען די גלופּסקער איהם גערינט פאַר אַ קרעניצע צו זיינע מעשיות, דאָס הייסט, ער פלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופּסקער, בעטראַכטענדיג זייערע אַלע מעשים, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטורפאָרשער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש און רעדען איבער „שקצים", רמשים און איבער אַלע מיני חיות און בהמות. און בעקענע=

דיג זיך מיט דער טבע פון די גלופסקער בּרואים, מיט זייער שטיינער לעבּען, מיט די אַלע גענג און אויפפיהרונג זייערע, פלעגט ער זיי דערנאָך בּעשרייבּען, אַ נידערשטעלענדיג אַ בּילד אַ וואונדער־שענס מחיה נפשות, וואָס פלעגט האָבּען אַ שאַרפּען אָבּגאַנג צווישען אידען, און דערפון האָט ער געהאַט נישקשה׳דיג זיין אויסקימעניש.

אין פלוג דאַכט זיך, האָט זיך די גלופסקער גאָרנישט געקענט עפּענען אַ מויל פאַראיבּעל צו האָבּען אויף איהם דערפאַר, וואָרום וואָס אַרט דאָס אייך, אַז דער האָט אַ נוצען און איהר דערלעגט גאָרנישט דערבּיי. דאָך — הערט אַ מעשה! זענען זיי דערפון נישט צופרידען געווען, טאַקי נאָר מעשה סדום, — פאַר וואָס? ווייסען מיר נאָך ניט בּיז היינט. עס איז דאָ אפילו אַ בּפירוש׳ער דין אַגעגען אַזאַ מעשה רע. בּית דין איז טאַקי אייגענטליך מחויב געווען נויטען זיי דערצו, פערשטאָפּען זיי די מיילער מיט געוואַלד, בּינדען זיי אויף אַלע פיער ווי די בּהמות, און אַנידערלעגען זיי פאַר איהם, נאַ, שרייבּ! מאָל זיי אָבּ פון דיין הנאה ווענען און פון דעם עולם׳ס הנאה ווענען. נאָר ער אַליין האָט זיך שוין אָבּגעשאָקעלט פון זיי, פאַר וואָס? ערשטענס איז טאַקי אַ צער בּעלי חיים, מען טאָר נישט מצער זיין אַ לעבּענדיג בּעשעפעניש, אפילו אַ פלוי נישט, און צווייטענס איז איהם טאַקי פּשוט נמאס געוואָרען האָבּען צו טאָן שטענדיג מיט די גלופסקער. קרעפּלעך עסט זיך אויך צו. און דריטענס אַלע זאַכען מוזען דאָך עפּיס האָבּען אַ עק.

רבּ שלמה האָט זעהר גוט אַרויסגעזעהן; אַז די דאָזיגע קרעניצע, פונוואַנען ער שעפּט, האָט אָנגעהויבּען, מחילה, אונטערצושיפּוש׳ען און ווימלען מיט מיני קליינע בּעשעפענישלעך, וואָס איז נישט כּדאי מיט זיי זיך אָבּצוגעבּען, און געהערט האָט ער אויך, אַז ס׳האָבּען זיך געוויזען נאָר נייע מאָדנע מיני בּרואים׳לעך, אויפ׳ן קוק, דאַכט זיך, ווי די אַלטע, און פאָרט אַנדערש, עפּיס מיני חאַמעלעאָנען אַזוינע, נאָך נישט גוט אויסגעפאָרשט לעת עתה, ווער און וואָס זיי זענען, ס׳איז צו האָפען, אַז מיט דער צייט וועט קומען דער געלערענטער מאַן, וואָס איהם וועט בּעשעהרט זיין זיי גוט אויספאָרשען און בּעקאַנט מאַכען מיט זיי די וועלט, דעריבּער האָט רבּ שלמה מפקיר געווען זיינע גלופסקער און איז פון זיי אַוועק.

צו האָט רבּ שלמה זיך אָבּגעגעבּען מיט די נייע מאָדנע בּרואים און איהם איז געראָטען גוט זיי אויסצולערנען, דאָס ווייס איך נישט. מעגליך אַז זיי זענען איהם אויך נמאס געוואָרען און ס׳וואָלט איהם גליי־

כער געווען אָבּצושינדען אַ נבלה איידער מיט זיי האָבּען צו טאָן. נאָר דאָס חיים איך בּעשטימט, אַז ער האָט דאָרטען היינט אין № ... אַ איינגענע שול פאַר יודישע קינדער.

נאָך אַזאַ שווערען גאַנג אין רעגען, אין שניי און טאַפּענדיג אין דער פינסטער אַ טיר, בּין איך אַריינגעגאַנגען מיט דעם אייבּערשטענס הילף מיט גרויס אָבּשיי אין אַ הויז. ס׳פערשטעהט זיך, אַז איך בּין אַריין חינמען־אָרום דורך דער קיך, ווי דער שטייגער איז בּיי אַ אידען, וואָס חיים דרך ארץ.

דער אַריינגאַנג פון אַ אידען אין אַ טיר איז, ווי דער שטייגער איינער איז, שטיל, געבּויגען מיט הכנעה, מען זאָל דאָס הערען עפּיס אַ שאָרך. און פלוצלינג וואַקסט ער אויס פאַר׳ן בּעל־הבּית ווי פון דר׳ערד, עפּיס נאָר טאַקי אַ בּער, „וואָס טהוט מאַן לוגען צו זיין פערצוקונג“, צו דערטאַפּען איהם פלוצלינג, איידער ער וועט האָבּען צייט פון איהם אַנטרונען צו ווערען.

דער דאָזיגער אידישער שטייגער — דאָס איז אַ זכר צו דער בּיטערער אָרימקייט אין גלות פון אייבּיגע צייטען. זינד קבּצנים האָבּען זיך אַ וויז געטאָן בּיי אונז אַזוי, אַז די נעהמער זענען מעהר פאַר די געבּער, האָבּען זיי אָנגעהויבּען געבּרויכען בּיים זוכען זייער בּרויט, געהענדיג איבּער די הייזער, די אַלע קונציגע איינפאַלען פון די יעגער אויף דער יאַגד, אַלץ הינטען אַרום, שטיל, עס זאָל נישט איבּערבּלייבּען קיין צייט אויף ראַטעווען זיך דעם בּעל הבּית, נעבּעך, וואָס ציטערט אַזוי איבּער זיין געלד. און דער דאָזיגער שטייגער אַריינגאַנג, וואָס איז אַ ירושה פון יורות, איז געבּליבּען בּיי אונז בּיז היינט.

שטעה איך מיר אַזוי אַ ווייל אין פאָדער־חדר זעהר שטיל, טאַפּענדיג זיך בּיי דער קאַפּאָטע, בּיי די פּאות, אונטערהויבּענדיג אַבּיסעל דאָס היטעל אויפ׳ן קאָפּ, גוט אויסצוגלייכען די יאַרמולקע אויף איהם, ווי דער סדר העולם איז, און אַגב טאַקי חאַפּ איך אַ קוק אין דעם צימער מיר אַנטקעגען. מענשען זיצען דאָרט בּיי אַ לאַנגען טיש, וואָס איז בּעדעקט מיט אַ ווייסען טישטוך — אַ גרייז גראָהער מאַן זיצט אויף אַ שטוהל אויבּענאָן, דריי מאַנסבּילען פון איין זייט טיש, אַ שענע אידענע מיט מיידלעך פון דער אַנדערער זייט. אויף אַ קליין טישעלע שטעהט אַ ווידעדיגער סאַמאָוואַר, אַרויסלאָזענדיג פון זיך גאַנצע ווילען גראָהער פּאַרע, וועלכע רויטלען זיך בּיים שיין פון דעם הייגלאַמפּ. אַ ליבּער מחות׳דיגע

חאַריסקייט און ליכטיגקייט איז אין דעם הויז. מען טרינקט טיי, שמועסיג־דיג איינער מיט דעם אַנדערען מיט גרויס הנאה.

אַז איך האָב מיך גוט צורעכט־געמאַכט אין פאָדער־חדר, בין איך אריין אַהין אין זיין צימער און געבליבען שטעהן בײַ דער טיר שטיל שווייגענדיג.

— ווער איז? ווער איז דאָ? רופט זיך אָן דער אַלטער נישט ריהרענדיג זיך פונ'ם אָרט.

— גאָרנישט... אַ איד איז דאָ... גוטען אָווענד! — ענטפער איך מיט אַ האַלבען מויל, שטעהענדיג אַלץ טאַקי נעבען טיר.

— וואָס זאָגט ער דאָרטען? — פרעגט דער אַלטער פערוואונדערט אויפשטעהענדיג שוין פון אָרט, און לאָזט זיך געהן צו מיר.

— וואָס ער זאָגט?... גאָרנישט... „גוטען אָווענד" זאָג איך.

— „גוטען אָווענד" איז זעהר שען, זעהר גוט, אָבער, איך בעט אייך, רב איד, וואָס ווילט איהר?

— וואָס וויל איך? גאָרנישט וויל איך... אַזוי זיך... אריין, אַז יאָ אַזוי, איך האַלט שוין אין געהן, טראַכט איך מיר, כדאי אַריינצו־געהן זעהן זיך מיט אַ אַלטען בעקאַנטען. וואָס מאַכט איהר, רב שלמה, אוי שוין אַ צייט מיט יאָהרען, אַז מיר האָבען זיך נישט געזעהן, מיר זענען בײדע אַלט געוואָרען אין דער צייט. די האָר זייערע זענען שוין נאָר חיים געוואָרען. פונדעסטוועגען האָט איהר זיך קיין סך נישט פאַר־ענדערט, איך האָב אייך באַלד דערקענט, אין דעם הויכען שטערען און אייער קורצע ראיה, די זעלבינע אויגען די פייערדיגע, די זעלבינע ליפען, אויף וועלכע צאָרן מיט שמייכעל שוועבען אינאיינעם, דער זעל־ביגער ברען און דאָס זעלבינע מאַכען מיט די הענד בײַם רעדען אַזוי ווי אין דער יוגענד. איהר זייט אַיין אַלט־אינגעל, איך בעט איבער אייער כבוד! נו, און מיך, מיך דערקענט איהר נישט? — זאָג איך מיט אַ זיס־פריינדליך שמייכעלע, אויסציהענדיג זיך פאַר איהם ווי גרויס איך בין, אָננעהמענדיג זיך פאַר'ן בערדיל.

— הא, וואַרט נאָר, וואַרט אַ ווײַלע — זאָגט רב שלמה שאַרף אַנקוקענדיג מיך — אָ, דערקענט: רב מענדעלי... אָך, ליעבער פריינד רב מענדעלי מוכר ספרים! ברוך הבא! וואָס זשע זייט איהר אַזוי שטיל אַריינגעקומען אין דער פינסטער דורך דער קיך, און שטעהט דאָ בײַ דער טיר?

— וואָס הייסט, מען האָט רעך בעדאַרפט קלינגען אויף אַלע גלע־

קער? נעהמט נישט פאַר אומגוט, רב שלמה, וואָס איך האָב מיט די שיך אריינגעטראָגען בלאָטע אין שטוב.

— עס מאַכט נישט אויס, בלאָטע, דאָס איז בײַ אונז אידען אַ זכר לטיט פון מצרים אָן — ענטפערט רב שלמה אָננעהמענדיג מיך פריינדליך בײַם אָרעם און שטעלט מיך פאַר איטליכען אין הויז, אָנ־רופענדיג בײַ די נעמען די דרײַ מאַנספאַרשוינען, און זאָגט: דאָס זענען אידישע שרייבערס, מײַנע גוטע געטרייע פריינד.

— אידישע שרייבערס און געטרייע פריינד! — וואונדער איך מיך שטאַרק בײַ מיר. אַ בייסעניש, אַ רייסעניש פון קעץ אין איין זאַק איז מיר צוגלייך געקומען אויפ'ן געדאַנק און איך האָב משונה פערדרעהט די נאָז.

איך זעץ מיך בײַם טיש און מען שטעלט פאַר מיר אַ גלאָז טיי. דאָס געשפרעך צווישען דעם עולם קלעפּט זיך עפּיס נישט, נישט אַזוי לעבעדיג־הויך ווי פריהער, און באַלד ווערען אַלע ענטשוויגען, ווי עס נעהמט זיי אָב דאָס לשון, אַזאַ שווייגען מאַכט זיך געוועהנטליך אָפט אין אַ געזעלשאַפט, ווען עס קומט אַ נייער פאַרשוין. אין דעם שווייגען הערט זיך אַ שטילעס בילען פונ'ם בייזען הונט, וואָס ליעגט אינוועניג אין אונז מענשען. דאָס בעדייט: חשד, נישט־צופרידענהייט, פיינדשאַפט, אַ אָנצוי־הערעניש יענעם אויפ'ן וואונק: טראָגט זיך, פעטער, צו אל־די רוחות און לאָז מען פון אייך פטור ווערען.

גוטהערצעדיג בעגעגענען איינע די אַנדערע נאָר בהמות. אַ בהמה, אַ שטייגער, שטעהט זיך בײַם צעבער, קומט אָן אַ צווייטע און שטעקט אריין דעם קאָפּ אַהין אין צעבער, — מילא גאָרנישט, שטעהען זיך בײדע און עסען רוהיג, גאָר פריינדליך. וואָס איז זיך דאָ צו וואונדערן וואָרום דערויף איז זי דאָך אַ בהמה, אַ גראָבע, אַ נידעריגע בעשעפעניש אָהן פערשטאַנד...

נישט אָבער אַזוי זענען מענשען, זיי האָבען דאָך שכל, זענען דאָך קלוגעטשקע, בעגעגענען זיי איינער דעם אַנדערען מעגשליך, אויף זייער שטייגער. אָט דער מין שווייגען איז זעהר נישט איינגענעהם דעם ניי־אַריינגעקומענעם. ער בלייבט צומישט, פערלירט די שליטה איבער זיך, איבער אַלע זיינע גלידער. די הענד, די פיס, די אויגען בעוועגען זיך עפּיס משונה אָהן זיין ווילען. די נאָז שטעהט פול ווי אַ רינשטאָק מחילה, און ווייסט נישט, וואָס מיט דיר צו טאָן. ס'איז נישט ג[illegible] שווער ווי אַ שטיין אויפ'ן האַרצען.

— —

לאנג לעבען זאל רב שלמה, וואס ער האט זיך דערבארימט און דיידענדיג געמאכט די געסט, אבי א אנהויב, איז שוין דאס ווייטערדיגע געגאנגען ווי א מזמור, גערעדט הויך אויף א קול. דאס איז דאך ידוע, אז מחברים זענען גרויסע פלוידערזעק. ריידען מעהר ווי ווייבער. ווי באלד עס עפענט זיך זיי דאס מויל, שיטען זיך רייד, ווי פון א לעכער־דינען זאק. איך האב אויך געעפענט מיין מויל און האב געחיזען, וואס איך קען, גערעדט אהן אויפהער. דאס איז זיי געפעלען געווארען, און מיר זענען געווארען באלד, ווי עס פיהרט זיך ביי יודען, אמת'ע ידידים... גוטע ברידער, הייסט עס.

— נחזור לענינינו — האט רב שלמה זיך אנגערופען — לאמיר זיך אומקעהרען צו אונזער פריהערדיגען שמועס. פאר רב מענדעלען איז זיך נישטא וואס צו שעהמען, ער איז דערין זעהר געניט, ער איז א בקי אין דעם דאזיגען ענין... אדרבה זאל ער הערען און זאגען זיין מיינונג.

— וועגען וואס איז דא דער שמועס? וועגען וואס האמפערט מען זיך דא אזוי? פרעג איך שוין מיט א רוהיג געמיט

— וועגען וואס האמפערען זיך מחברים? — ענטפערט רב שלמה — וועגען שרייבערס און ביכער! זאגט איהר, רב מענדעלי, וואס פאר א מין זאך איז עס דאס שרייבען, וואס שטעקט דערינען אזוינס? אט דאס איז דער תוך פונ'ם ענין, וועגען וואס מיר האבען זיך דא פריהער געשפארט.

— וחכמים אומרים, און וואס האבען זיי געזאגט? גיב איך אב כבוד די געסט, זיי זאלען זאגען פריהער זייער מיינונג וועגען דעם

— דאס איז א געטליכער גייסט אין דעם מענשען! — זאגט איינער פון די מחברים און א צווייטער האט איהם צוגעבאמקעט.

— און איך זאג — רופט זיך אן א דריטער, אז דאס שרייבען איז א זאך, וואס מוז האבען פארברייטונג און קענטעניש. ווער עס האט א מח און בילדונג, יענער שרייבט.

— דאס שרייבען — לאז איך מיך הערען מיט א ווארט, אזוי אז דעם עולם זאל עס אויפפאלענד זיין — דאס שרייבען איז נישט מעהר ווי א שגעון, א מין שלאפקייט, אזוי ווי, למשל, די תאוה ביי א סך יודען צו שטעלען זיך דאווענען פאר'ן עמוד, כדי ארויסצווייזען פאר'ן עולם דאס קול־נגינה זייערע.

— רב מענדעלי וויל אלץ מבטל זיין! מאכט ר׳ שלמה צולעגענדיג א פינגער צו דער נאז, ווי ער בייזערט זיך בלומרשט, און דאס פנים זיינס שמייכעלט דערביי — לאזט זיך דינען, רבותי.

— איך וויל נים אריין אין די הויכע דרכים איבער דעם ערשטען חלק פון דער שאלה, איבער וועלכער מיינע חברים האמפערען זיך — וואס דאס שרייבען איז אזוינס? איך וועל נאר זאגען מיין מיינונג אויף דעם אנדערען חלק פון דעם ענין: צו וואס דאס שרייבען איז? הארכט־זשע. דעם מענשענס פערשטאנד איז דאך דער מקור פון אלע געדאנקען, די געדאנקען אבער ווערען נישט רעכט פארטיג, קלאר, ווי עס געהער צו זיין, סיידען נאר דורך דער שפראכע. מיט איהר הילף נעהמען זיי אויף זיך לייב, בעקומען זייער געהעריגע צורה. אין דערינען בעשטעהט מאקי דעם מענשענס מעלה, וואס ער קען רעדען. און היות דאס רעדען מיט'ן מויל ארבייט אויס, ווי א קינסטלער א מאלער, די געדאנקען פונ'ם נייכט אין זייער קערפערליכער געשטאלט, דעריבער דארף עס אויך האבען מיטעל דערצו, וואס זאלען איהם שטעהן צו הילף, די ארבייט זאל זיין ריכטיג, מייסטעריש גוט. און אזא מיטעל איז דאס שרייבען, אדער די שריפטליכע שפראכע. דער שרייבער איז מעהר מקפיד אויף זיין שפראך, ווי דער וואס רעדט. ער זוכט, קלייבט צו די פאסענדיגע ווערטער, זעצט זיי ווי פערעל איינס צום אנדערען מיט ישוב הדעת, מיט דער כונה, אז דער גייסט און די צורה זאלען, ווי די נשמה מיט'ן גוף, פאסען איינער צום אנדערען, נישט מעהר — נישט וועניגער וויפיעל מען בעדארף. בכן קומט אויס, אז דורך דער שריפטליכער שפראכע פאר־בעסערט זיך מיט דער צייט דאס רעדען מיט'ן מויל. קלערער ווערט דער געדאנק, און גרעסער דער פערשטאנד.

— דאס אלסדינג איז נישט פאר אונז געזאגט געווארען, — איז ארויס מיט א קריטיק איינער פון דער חברה, — געהט מאפט איבער אינגאנצען די היינטיגע ליטעראטור אונזערע, משטיינס־געזאגט, וועט איהר מעהר נישט געפינען נאר לשון, א מוסר־זאגען, עצות, פלפול, בויך־סברות, גוזמאות; ווילדע שבחים און משונה'דיגע זידלערייען — אלסדינג מאקי נאר ווי ביי בטלנים אין בית המדרש אונטער'ן אויווען, און דאס ווייזט אויף דעם דלות אין געדאנקען און די ארימקייט אין גע־פיהלען. לא די וואס דער קאפ איז נישט פרוכטבאר, ברייננט נישט ארויס קיין שום נייס, קיין שום לעבעדיג געדאנק, ער פיהלט אפילו נישט, וואס עס געהט איהם אב. דעריבער איז דער מינדסטער אפילו

פון די שרייבער ביי זיך אַ גדול, קלינער פון דער גאַנצער וועלט, ביי איהם איז אַלץ איך און איך... אָט אַזוי זאָג איך, אַזוי מיין איך, און אַזוי ראַט איך... אַלע זענען ביי זיך פעררים׳ען. ווילדע מוסר-זאָגער, משונה׳דיגע ערפינדער, גרויסע בעלי-עצות, מיניסטער-קעפּ, איטליכען בעזונדער גלוסט זיך אַ באַרג סיני, שטעהן אויף איהם און אַראָבשרייען פון דאָרט זיינע געבאָט, וואָס הויבען זיך אָן מיט „איך“ און לאָזען זיך אויס מיט „איך“.

— אי, אי, אי! — שלאָג איך אָב דעם קריטיקער אַזוי שטאַרק, ביי מיר אפילו האָב איך געוואוסט, אַז ער איז גערעכט, דאָך האָב איך מיך געעקשנ׳ט, געלייגט, זאָל נישט אויסגערעדט זיין, פאַר׳ן כבוד פון אונזערע אָבגעפיינטע חכמים, זאָלען געזונד זיין.

— די שרייבער איז ביי אונז — טרעט אַרויס מיט אַ קריטיק נאָך איינער פון דער חברה — זיי שרייבען נישט קיין וויסענשאַפטליכע זאַך גופא, נאָר וואָס? איבער דער דאָזיגער זאַך. דאָס הייסט, זיי שטראָפען אַנדערע, ווערטלען זיך, און בעווייזען, אַז ס׳איז נויטיג, אַז מען זאָל עס שרייבען. אין דעם ענין אויך, מיט וועלכען זיי בעשעפטיגען זיך, הויבען זיי נישט אָן צו וויסען און ווילען נישט וויסען, וואָס מען האָט איבער דעם שוין פריהער געזאָגט. איטליכער איז זיך אַ אדם הראשון, אָנהויבענדיג פון בראשית, דער אלף-בית הור׳ט זיך תמיד איבער אויף דאָס ניי. די פריהערדיגע חכמים אונזערע ווערען נישט געדאַכט, עס בלייבט ביי אונז פון זיי קיין זכר נישט. אויך די געשעהענישען אין אונזערע צייטען פערשווינדען ווי אַ חלום, פיעל געשעהענישען ווערען נישט פערשריבען אין אונזער צייט דעריבער נאָר, וואָס מען רעדט זיך איין אַ נאַרישקייט, אַז דאָס איז אַ אַרבייט פאַר דעם געשיכטע-שרייבער אין דעם שפּעטערדיגען דור, ער וועט ערשט קענען צענעהמען די זאַכען ווי דער ריינער אמת, אָהן קיין שום פניות. נאָר דערווייל, ביז וואַנען דאָס וועט זיין, איז פיעל געשעהענישען פון אונזער צייט געהען פערלאָרען און, העט, העט, אין אַ צייט אַרום, אַז עס וועט אויפשטעהן ביי אונז אַ אַלטערטומספאָרשער און וועט וועלען אויפבויען אַ בנין פון די איבערגעבליבענע צווארפענע שטיקלעך מאַטריאַל, משטיינס-געזאָגט, — וועט איהם מעהר פעהלען ווי ער וועט האָבען, און איינגאַנצען וועט עס זיין אַ בנין אויף הינערשע פיסלעך, סיידען אַז מען זאָל גלויבען, אַז אידישע געשיכטע-שרייבער זענען נביאים, זעהען בנבואה דאָס וואָס אַ מאָל איז געשעהן, און מאַכען פון נאַרנישט אַ זאַך. ווענינגסטענס איז גענוג, אַז מען זאָל זיי

געבען דאָס לעביל פון אַ נאָדעל, און דעם העלפאַנד אויף דורצופיהרען איהם דורך דעם לעביל וועלען זיי שוין אַליין בעשאַפען, אָבער גאָט ווייס, אויב אַזעלכע וועלען גאָר זיין אין די שפּעטערדיגע דורות. נאָר אָבער אַ היסטאָריקער מיט אַ מענשליכען פערשטאַנד שפּעטער, ער וועט בעשולדיגען די אידישע שרייבער אין אונזער צייט, און זיי שימפּפען, פאַר וואָס זיי האָבען נישט געברויכט דאָס לעבען פונ׳ם פאָלק פאַר אַ מאַטריאַל אין זייערע ספרים, נאָר אָנגרייטענדיג גענוג שטאָף אויף צו בויען פאַר יענע, וואָס וועלען קומען נאָך זיי, און האָבען זיך נאַריש געמאַכט מיט „מאמרים“, מיט פּלפּולים, מיט ויכוחים, מיט ביי-זאַכען, און מיט פאַנטאַזיעס; וואָס נישט געשטויגען און נישט געפלויגען. און אַממיינסטען וועט דאָס נישט געשענקט ווערען יענע, — האָט ער צוגעגעבען צו זיינע רעד מיט אַ וואונק טייטענדיג אויף רב שלמה׳ן מיט׳ן פינגער — יענע שרייבערס פון אונזער איצטיגער צייט, וואָס קענען גוט דאָס פאָלק, אויסגעבונדען פון קליין ביז גרויס און ווייסען אַלע גענג זייערע, און האָבען זיך געפוילט דאָס אָנצושרייבען.

— רבותי, רב מענדעלי ציטערט, ער האָט מורא, איהר זאָלט איהם נישט פאַרברענען מיט׳ן מויל! — זאָגט רב שלמה מיט אַ שמייכעלע, זעהענדיג ווי איך בין צומישט פון יענעמס ווערטער, און מינע מיך שטאַרק פאַר גרויס פערוואונדערונג — נישקשה, רב מענדעלי! אָהן סכנות. מחברים ווען זיי זיצען און לאָזען זיך אַריין אין אַ שמועס, ברענט אַרום זיי אַ העליש פייער, עס ברענט, אָבער פאַרברענט ווערט קיינער, חלילה, נישט. דאָס זידט אין זיי דאָס בלוט, תלמידי חכמים צופלאַקערען זיך אפילו גאָר אין אַ געוועהנליכען שמועס, עס פליהען ווערטער פייערדיגע ווי גליהענדיגע קויהלען. איך קען אייך, מיינע חברים, איך ווייס, אַז איהר זייט אין האַרצען גאָר נישט אַזוי שטרענג ווי איהר רעדט מיט׳ן מויל. אויך נישט אַלע שרייבערס, חס ושלום, האָט איהר דאָ געמיינט, נאָר אַ טייל פון זיי, און אויב היינט זייט איהר שטרענגער ווי תמיד, ווייס איך, פונוואַנען דאָס קומט: עס איז היינט אַ צייט פון געוויטער, עס קעהרט די וועלט. אַ שרעק! דערפאַר זייט איהר היינט מעהר אויפגערעגט. אַ ראיה האָב איך פון זיך אַליין, איך בין היינט צורודערט און אויפגערעגט, עס איז נישט קיין עת-רצון, ברידער! אויך דאָס ווייס איך, אַז צווישען יענע, וועלכע עס וועט נישט געשענקט ווערען שפּעטער — ווי אונזער חבר האָט געזאָגט, — דערפאַר וואָס זיי האָבען זיך געפוילט בעשרייבען אונזער לעבען, אין זייער צייט, מיינט מען מיך אויך, נור

מיר קען דינען פאַר אַ פאַרענטפערונג דאָס, וואָס ס'האָט מיט מיר זיך געטראָפען פונקט אַזוי ווי מיט מחמד'ס אָרון, וואָס הענגט, ווי מען זאָגט, אין דער לופט, ווייל צוויי מאַגנעטען ציהען איהם פון אונטען און פון אויבען — איינער אַהער און איינער אַהין, און דערפאַר...

רב שלמה האָט אָבגעהאַקט אין מיטען שמועס, דערפיהלענדיג אַ קאַלטען שטראָם ווינד, וואָס האָט פּלוצלים זיך אַריינגעכאַפּט אין צימער אַריין, שיער נישט אויסלעשענדיג די לאָמפּ, און עפּיס אַ געשפּרעך, אַ געטימעל צווישען דעם הויזגעזינד אין פאָדער־חדר. רב שלמה'ס ווייב און טעכטער האָבען באַלד נאָכ'ן טיי־טרינקען זיך געפיהלט איבעריג, אין דער געזעלשאַפט פון מאַנספּילען, וואָס רעדען דברי תורה. זענען זיי אויפגעשטאַנען און אַרויס פונ'ם חדר.

די ווייבער פון תלמידי חכמים האָבען אַ ודאי אַ גרויסען חלק לעולם הבא, ווייל דאָ, אויף דער וועלט, ביי זייערע מאַנען, האָבען זיי גאָר־נישט און פיעל זאַכען איז ביי אַ תלמיד חכם פאַרקעהרט ווי ביי אַ געוועהנליכען מענשען. אַ געוועהנליכער מענש רעדט זעהר פיעל מיט זיין אייגענער ווייב, און אַ פּשיטא שוין—מיט אַ פרעמדענס. און אַ תלמיד חכם איז אפילו מיט זיין אייגענער ווייב רעדט ער אויך נישט. אַ געוועהנליכער מענש אויפ'ן שפּאַציר אויף דער גאַס—געהט ער פאַמעליך איהר ביי דער זייט, און ביים אַריינגאַנג און ביים אַרויסגאַנג נאָך איהר. און אַ תלמיד חכם שפּאַנט, לויפט פאַר'ן ווייב און ביים אַריינגאַנג און אַרויסגאַנג פאַרכאַפּט ער זיך געהן פאָראויס. אַ געוועהנליכער מענש טהוט אָן דאָס ווייב דעם מאַנטעל און בעדינט זי, און אַ תלמיד חכם איז דאָס ווייב טהוט איהם אָן און בעדינט איהם. אַ געוועהנליכער מענש, אַז ער פאַרבעט צו זיך געסט אויף אַ קערטעל, איז ער מצרף זיין ווייב צום מנין און זי שפּיעלט אינאיינעם מיט זיי אַ גאַנצע נאַכט, און אַ תלמיד חכם אַז די חברים זיינע קומען צו איהם, איז דאָס ווייב זיינס טראָגט זיי אונטער גלעזער טיי און בעדינט זיי, און ווי באַלד זי האָט זיך אָבגעפּאַרטיגט, איז שוין פאַר איהר מעהר קיין אָרט נישטאָ צווישען זיי, און זי געהט געשווינד אַוועק.

און דאָס אייגענע מאַקי איז געווען מיט רב שלמה'ס ווייב און טעכטער זיינע. מיר תלמידי חכמים זענען זיך געווען פערטאָן אין אונזער זאַך אַזוי, איז מיר האָבען זיך אָן זיי נאָר פאַרגעסען, נישט בעמערקענדיג, אויב זיי זענען דאָ אָדער נישטאָ. ביז עס האָט זיך דערהערט זייער קול אין פאָדער־צימער און דערפיהלט אַ קאַלטער שטראָם, וואָס

האָט זיך אַריינגעריסען אַהין אין שטוב אַריין, מיט אַ קלאַפּעריי אין די טירען, האָבען מיר זיך אויפגעכאַפּט — ווי פון שלאָף. נאָך אין אַ ווייל איז אַריין איינע פון די טעכטער און געזאָגט דעם פאָטער אויפ'ן אויער:

— טאַטע, עפּיס אַ בחור איז געקומען. ער בעט זיך איבערנעכטיגען די נאַכט אין דער שולע.

— וואָס? אַ בחור פון דער גאַס און בעט זיך נעכטיגען! — מאַכט רב שלמה בייז און פערוואונדערט — ס'איז נישט אומזיסט, דאָ מוז עפּיס זיין, וויפיעל גנבות און נאָך אַזעלכע זאַכען קומט פאָר אין שטאָדט דורך אַזעלכע אַנשטעלען, — זאָל ער אַריין!

אַ אָרים בחור, פון אַ יאָהר זיבענצעהן, אַ דערשלאָגענער, האָט זיך שעמעוודיג געוויזען אין דער טיר. דאָס קאַפּאָטקעלע זיינע, אַ צוריסענע, אַ געלאַטעטע, דורכגענעצט פונ'ם רעגען, טרייסעלט זיך און שטעהט אַראָבלאָזענדיג די אויגען.

— פונוואַנען קומסטו, בחור? און וואָס ווילסטו אין האַלבע נאַכט — פרעגט רב שלמה מיט כעס.

— איבערנעכטיגען — שטאַמעלט דער בחור שטיל — איך בין דאָ אַ פרעמדער.

— וואָס הייסט, אַ הכנסת אורחים איז ביי מיר אין מיין שולע — האָט זיך געוועהרטעלט ר' שלמה — איך פערשטעה אַזעלכע אַנשטעלען. געה דיר געזונטערהייט!...

אַזוי ווי דער בחור איז אַריין שטיל, אַזוי איז ער אַרויס שטיל, אַנבויגענדיג דעם קאָפּ נישט צו רעדען אַ וואָרט, נאָר אַ בליק געטאָן אויף אונז מיט די אויגען. — און אוי, רבונו של עולם! וויפיעל יסורים, צרות און פורעניות, וויפיעל האַרץ, געפיהל און געבעט האָבען זיך אויסגעדריקט אין דעם דאָזיגען בליק!...

רב שלמה איז געבליבען זיצען פערבליפט נאָך דעם בחור'ס אַוועקגאַנג, פערטראַכט און פערזאָרגט. דאָס פּנים זיינס האָט זיך פאַרענדערט, אַזוי אַז איך האָב נישט דערקענט דעם רב שלמה'ן, וואָס איך האָב ערשט נישט לאַנג געזעהן. פאַר מיר זיצט אַ אַלטער, אַ שוואַכער, נאָר אַ צובראָכענער שאַרבען, און דאָס געזיכט שטאַרק צוקנייטש.

אויף אונז איז אויך אָנגעפאַלען אַ מרה־שחורה, דער נענעצט, דער ניסט, און קיינער רעדט אַ וואָרט ניט.

אין דרויסען שטורעמט, דער ווינד קלאַפּט אין די פענסטער,

בלאָזט אין די שפּאַלטען, בלאָזט אונ היילט אין די קוימענס און רייסט, אַריינצוהאַפּען זיך אין שטוב אַריין

זענען מיר אויפגעשטאַנען, אַרויס פון שטוב מיט אַ שווער געמיט, און צוגאַנגען זיך איטליכער צו זיך אַ היים.

'אויפ'ן צווייטען טאָג האָבען מיר זיך פערזאַמעלט נאָך אַ מאָל ביי רב שלמה'ן אין אָווענד. רב שלמה האָט געפיהלט קאָפּוועהטאָג און ער איז דעם גאַנצען טאָג נישט אַרויס פון זיין צימער. דאָך איז דאָס ווייב זיינס אַריינגעגאַנגען צו איהם זאָגען, אַז מיר זענען געקומען, און באַלד טאַקי האָט ער אונז פאַרבעטען צו זיך. דאָס צימער איז נישט אַזוי גרויס און ס'איז דאָרטען עפּיס אַ נחת, ריין ציכטיג אין אַלע ווינקעלעך, די ווענד און מעבעל, און די שאַפעס ביכער, זאָגען: אַז דאָ וואוינט אַ תּלמיד חכם. רב שלמה זיצט אָנגעלעהנט ביים שרייבטיש פערטיעפט אין די געדאַנקען מיט האַלב צוגעמאַכטע אויגען, פאַר איהם ליעגט אַ בויגען פּאַפּיר פערשריבען און געמעקט אין פיעל ערטער, אויך אַ פען נאָך נישט רעכט אָבגעטריקענט פונ'ם טינט. ביים אַריינגאַנג, האָט ער תּחילת אונז נישט בעמערקט. דערנאָך האָט ער זיך אַ האַפּ געטאָן און האָט אונז צוגענומען פריינדליך.

מיר האָבען מקים געווען אין איהם די מצוה פון בקור-חולים, ווי דער שטייגער פון אַ אידען איז. דער שטייגער איז ביי אידען, אַז זיי קומען מבקר-חולה זיין, לאַכען זיי אויס פאַר ליעבשאַפט דעם קראַנקען מיט דער קראַנקהייט, אַז ס'איז נאָר אַ איינרעדעניש, בכדי מען זאָל איהם פערגרינגערן דעם וועהטאָג. מען זאָגט איהם אויך מוסר איטליכער אויף זיין גאַנג. איינער זאָגט: ווי נעהמט דאָס אַ איד, דאַכט זיך, אַ קלוגער, האָט אַ ווייב מיט קינדער, זאָל זיך נאַריש מאַכען, זיך אַנידערלעגען קראַנק. ווי געשיקט זיך עס! דער צווייטער זאָגט: כ'לעבען, תּאַרף אַוועק דיינע וועהטאָגען, טהו אַ שפּיי אויף דער קראַנקהייט, בעסער האָב אין זינען, אַז ביי דיר איז דאָ אָהן עין הרע דערוואַקסענע טעכטער, און זעה, אַז מיר זאָלען באַלד אין-גיכען, אם ירצה השם, טאַנצען אויף זייערע חתונות. און ברייננט איהם ראיות פון זיך אַליין, פון דעם מאָגען זיינעם, פונ'ם פאַלען אויף די קריזעס און פון די מערידען, וואָס האָבען איהם צרות אָנגעטאָן, פונדעסטוועגען ... גאָרנישט, בין געזונד, און ברוך השם.

אין דער צייט וואָס יענע האָבען דאָ פערפיהרט אַזאַ שמועס, געבענדיג דערביי, טאַקי ווי מענשען, וואָס זענען געפּרובט געוואָרען מיט

קריינק. עפּיס מיני מאָדנע רפואות, ערב-זויענדיג, אַז ס'וועט ווירקען, — האָב איך מיינס אָבגעמאַכט בקיצור, זאָגענדיג: אי, כ'לעבען, רב שלמה! — נאָר כדי מקים צו זיין אַ אידישען מנהג, און פּטור. אין אַזוינע מיני זאַכען, ווי אויך אין ווינשעווען נחמות, ברכות, בין איך אַזאַ עם הארץ, וואָס דאָס גלייכען צו מיר נישטאָ.

רב שלמה הויבט זיך אויף פונ'ם אָרט, נעהט און נעהמט אַרויס פון אַ קעסטעלע אַ קליין פּעקעלע, בינדט איהם אויף, לעגט עס אַנידער פאַר אונז און זאָגט:

— קוקט, רבותי, זעהט, וואָס ליעגט פאַר אייך!

— קנעפּלעך זעהען מיר — זאָגען מיר אַלע גלייך אַרויס — ווייסע ביינענע קנעפּלעך. אלא, וואָס איז דאָס אַזוינס?

— דאָס זענען די קנעפּ פון מיין איינציג קאַפּאָטקעלע, וואָס איך האָב געהאַט אויף מיר צום לייב, ווען איך בין אין דער יוגענד פערוואָגעלט געוואָרען פון מיין היים אין דער ליטא, צוריק אַ פערציג יאָהר — זאָגט רב שלמה שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ.

— אָבער וואָס פאַר אַ שייכות זענען די קנעפּ מיט אַייער נישט-געזונד-זיין, און וואָס האָט איהר זיך עפּיס גראָד איצט אין זיי דערמאָנט? איז אונז אַ גרויסע קשיה.

— אוי, ס'איז שייך און שייך, זיי געהערען זיך זעהר גוט אָן! הלואי וואָלט איך אין זיי נעכטען נישט געווען פאַרגעסען — זאָגט רב שלמה מיט אַ ביטערען זיפץ, זעצענדיג זיך צוריק אויף זיין ביינקעל, פערמאַכט די אויגען און שווייגט אַ ווילע פערזונקען אין די געדאַנקען.

דערנאָך הויבט ער אויף דעם קאָפּ און ווענדעט זיך צו אונז מיט אַזוינע דבורים:

— איך בין זיך מתודה פאַר אייך: רבותי, אַז איבער מיין הייסען כאַראַקטער בין איך נעכטען נכשל געוואָרען אין אַ האַרבע עבירה, איך האָב אַרויסגעטריבען אַ אָרעם יונגעל, אַ פערוואָגעלטען, אַ פערלאָזטען, נעבעך, אַ נאַקעטען און אַ — הונגעריגען, וואָס האָט געבעטען רחמים איבערצונעכטיגען ביי מיר אין שולע אין אַזאַ פינסטערער רעגען-שניידעדיגער נאַכט. ניין, רבותי, ער האָט נישט געהאַט דערביי קיין שום שלעכטע כונה, ער איז באמת אַ גר און אַ פערוואָגעלטער, און נאָך מעהר, ער איז זיכער פון די ישיבה-בחורים אין דער ליטא. דאָס איז מיר קלאָר געוואָרען באַלד טאַקי, ווי ער איז נאָר אַרויסגעגאַנגען, פונ'ם שטעהן זיינעם בהכנעה, פון זיין קליידונג, און טאַקי פון דער בקשה

זיינער גופא. מיט אַזאַ מין בקשה וועט נישט קומען איינער אַ היגער. ס׳וועט איהם אַזוינס גאָרנישט אײַנפאַלען אפילו, נאָר דוקא אַ וואַנדערער פון ערגיץ אַ ווינקעל אין דער ליטאָ, וואָס די בתי מדרשים און ישיבות דינען דאָרטען פאַר אַכסניות פאַר די אָרעמע בחורים. איך אַליין בין דאָך דערמיט געפּרובט געוואָרען נישט איינמאָל נאָר, אין מיינע יונגע יאָהרען. די נעכטיגע נאַכט האָב איך פערבראַכט אין גרויס עגמת נפש, נישט געקענט קיין אויג צומאַכען, אַזוי שרעקליך האָט מיר דאָס האַרץ געפּלאָגט, אַזוי האָט מיר באַנג געטאָן. די געשטאַלט פון דעם דערשלאָגענעם בחור׳ל און צוגלייך אויך מיין געשטאַלט, ווען איך בין נאָך געווען אַ יונגעל, נעקליידט ווי ער, האָבען פאַר מיר געשוועבט די גאַנצע נאַכט און מיך שרעקליך געפּייניגט. ציטערענדיג־טרעסלענדיג זיך שטעהט פאַר מיר דאָס אומגליקליכע בחור׳ל. ער שווייגט. נאָר די אויגען זיינע דערצעהלען זיינע צרות, אויפ׳ן פנים זיינעם ליעגט אויסגעדריקט אַ געבעט: האָב רחמנות אויף אַ געפּייניגטען, אויף אַ הונגעריגען, נעהם אַריין דעם פרעמדען, דעם נאַקעטען, און זאָל ער בײַ דיר נעכטיגען אין אַ ווינקעלע! ער שטעהט מיט אַ צובראָכען האַרץ און וואַרט אויף הילף, אָבער אַנשטאָט הילף טהוט מען אויף איהם אַ היק, און מען טרייבט איהם אַרויס. שטיל און פאַרשעמט געהט ער אַרויס אָנבויגענדיג דעם קאָפּ, ווי אַ שוואַכער בייגט אָן דעם אַקסעל, אַז דער שטאַרקער וויל איהם שלאָגען — די געשטאַלט אַוועק, און מיינע קומט! קומט, שטעלט זיך מיר פאָר, דערמאָנט מיר פריהערדיגע יאָהרען און זאָגט: דערמאָן זיך נאָר, רב שלמה, אָט אַזוי האָסטו דיך אויך אומגעוואָגעלט, אין דיין יוגענד, אַרויסגעהענדיג פון דער ישיבה, און אַזוי ביסטו אויך ווי אַ פערוואָגעלט פויגעלע געקומען אין איינע פון די שטעדטלעך, וואָס דאָ אין דעם געגענד, נאַקעט און בלויז אין אַ צוריסען קאַפּאָטקעלע מיט ווייסע ביינענע קנעפּ און האָסט זיך געבעטען אין אַ בית המדרש, מען זאָל דיך לאָזען דאָרט דעם קאָפּ אַנידערלעגען. ווי־זשע ביסטו דו עס אַזוי שלעכט, רשע איינער, היינט אין גוטע אומשטענדען? ווי האָט דיך פערטראָגען דאָס האַרץ היינט, אַז דו ביסט געוואָרען אַ גאַנצער פּריץ, און ס׳איז דיר מיט דעם אויבערשטענס הילף גוט, צו דערווייטערן אַ עלענדען, אַ דערשלאָגענעם, נעבעך, וואָס דו אַליין ביסט אַ מאָל געווען אין זיין שטאַנד? אָננעמען, אַז דו האָסט אפשר נישט געקענט געבען איהם בײַ דיר אַ נאַכטלעגער, האָסט דו געמעגט איהם געבען עפּיס געלט, ער זאָל קענען איבערנעכטיגען אין אַ אַכסניא. צו־ווּעניגסטען, אויב נישט אַ נדבה פון דער

קעשענע, האָסטו דו דאָך איהם געקענט געבען אַ גוט וואָרט מיט׳ן מויל, און דו, נישט געגנוב וואָס דו האָסט נישט געגעבען נישט דאָס און נישט יענץ, האָסטו דו איהם אַזוי מאוס אַרויסגעטריבען. — אוי נישט פאַר איך געדאַכט, ברידער, אַזאַ פּלאָגען זיך ווי נעכטען און אַצינד נאָך אויך!

— פונדעסטוועגען נעהמט איך נישט אַזוי צום האַרצען — טרייסט איך רב שלמה׳ן — עס טרעפט זעהר אָפט אַזעלכע מעשים, בײַזאַכען, און קיינער מאַכט זיך נישט דעראויס. לאָמיר נעהמען, אַ שטייגער, אָט די גרויסע סוחרים, די בעריהמטע באַנקירען און טאַקי אַלע גבירים אונזערע, וואָס בעהאַנדלען אַזוי שלעכט זייערע מענשען, נישט־ברחמנות׳דיגער, (זאָל זיי צו קיין גנאי נישט זיין) זענען זיי אַליין? כמעט אַלע זענען זיי אויפגעקומענע משרתים, וואָס שפּילען היינט די ראָלע. אין דער יוגענד זענען זיי געווען משרתים אין קלייטען און אַכסניות און האָבען געליזט פון זייערע בעלי־בתים אין טאַטענס טאַטען אַריין הונדערט מאָל אַ טאָג. אַזוי איז שוין געשטעלט אין דער וועלט פון זינט זי איז בעשאַפען געוואָרען, אַלע פאַרגעסען זיך, ווער עס האָט די בייטש אין האַנד. שמייסט, נישט צו געדענקען, אַז ערשט נעכטען האָט ער מיט זיין כבוד אַליין פון דער אייגענער בייטש טאַקי נעחאַפּט שמיץ. אַ קיילעכדיג בייכעל, עזות און געלד נעהמען צו דעם זכרון. אויף אַלע פעהלער און פלוי אין דער נאָז פערדעקט די מטבע. בעקומט איינער געלט, האָט ער די גוועלט און יענע וועלט.

— אייערע טרייסט־ווערטער זענען נישט קיין ענטפער — ענטפערט רב שלמה — דאָס שלעכטס הערט נישט אויף שלעכט צו זיין דעריבער נאָך, ווייל עס איז אַ געוועהנטליכע זאַך. כשר מאַכען אַ חטא דערמיט, ווייל מען געפינט איהם אָפט בײַ אַ סך מענשען אין דער וועלט, הייסט אַזוי פיעל, ווי מען זאָל זאָגען, אַ שטייגער, אַז אַ שטומפּיגע ראיה, טויבקייט און שטאַמלען איז נישט קיין פעהלער, ווייל אין דער וועלט זענען דאָ גוזמא־גוזמאות טויבע, שטומע און בלינדע. וואָרום אויב אַזוי, מוז דאָך אויסקומען, אַז סיי דער יצר טוב מיט זיין גוטסקייט און סיי דער יצר הרע מיט זיין שלעכטסקייט זענען נישט ווערט קיין דרייער. ניין, רב מענדעלי, אומזיסט די רעד אייערע. איך ווייס בײַ מיר מיין שולד און פיהל, אַז איך האָב געהאַנדעלט שלעכט.

— אָט דאָס האָסט דו דיר טאַקי פון גאָט אַליין אַ מוסר דערפאַר, וואָס דו פוילכט זיך אויפשרייבען דיין לעבענס־געשיכטע — זאָגט איינער

פון דער חברה — וויפיעל מאָל האָבען מיר דיר געזאָגט און געזאָגט דו זאָלסט דאָס טאָן און האָסט נישט געפאָלגט.

— אָט דאָס דאָזיגע בחור'ל איז טאַקי ווי אַ שליח פון גאָט געקומען אויפצוטרייבען דיך, אַז דו זאָלסט לסוף זיך דערמאָנען אָן דיינע פריהערדיגע יאָהרען — העלפט אונטער דעם ערשטען נאָך איינער — אָט האָסטו אַצינד נישט ווילענדיג טאַקי זיך דערמאָנט אין די קנעפּלעך פון די יונגע יאָהרען און הלואי זאָלסט דו זיך אויך דערמאָנען נעמען אָנשרייבען, ווי ס'האָט זיך געלעבט אידען אַ מאָל, אין יענער צייט, כּדי עס זאָלען נישט פערפאַלען ווערען ווי אין וואַסער אַריין.

יער האָט אַייך געזאָגט דעם סוד, וואָס איצט בּיי מיר אין האַרצען! — טהוט רב שלמה אַ זאָג און דאָס פּנים פלאַמט איהם, — אויף מיין געלעגער נעכטיגע נאַכט ליגענדיג פערטראַכטען, אין שטוב איז שטיל און אין דרויסען שטורעמט אַ שרעק, איז מיר ווי אַ בּליץ אַריין — דער געדאַנק, אָט דער טרעפער, דער אויסלעגער, וואָס זיצט אין דעם מענשענס האַרץ, — און האָט אויסגעלעגט, אַז די מעשה מיט דעם בחור'ל איז אַ וואונק מיר פון אויבען, און פון יענער צייט אָן הערט ער נישט אויף צו־צוטרייבען מיך און זאָגט: שרייב! אין דעם מענשענס לעבען קומט פאָר אַמאָל אַזעלכעס, וואָס צווינגט אפילו דעם אַפיקורס, וואָס לייקענט אין דער השגחה, גלויבען, אַז ס'איז פאַראַן אַ פערבאָרגענער, אַזעלכער, וואָס אַלסדינג בעשטעהט דורך איהם, איטליכע זאַך אין איהר צייט, אויף אַזעלכע בעדינגונגען, מיט וועלכע עס איז געשטעלט געוואָרען פון לכתחילה. עס זעהט אויס, אַז אַזוי איז דאָס מזל מיינס און אַזוי איז שוין מיר בעשעהרט, אַז מיר זאָל עס געהן אין דער וועלט אַלץ מיט שטורעם. מיין לעבען איז אַ שטורעמדיגער ים, מיינע יאָהרען — רוישענדיגע כוואַליעס, און די נשמה מיינע — דאָס שליידערנדיגע שיפעל. און דאָס ערשטע מאָל, ווען איך האָב מיך אָנגעהויבען צו דערקענען, איז אויך געווען מיט שטורעם. — ס'איז פריהלינגס־צייט. פּלוצלינג ווערט אַ חמאַרע און צווישען גערטנער אויף פריש־גרינעם גראָז לויפט זיך אַ אינגעלע באָרפיס אין איין העמדעל מיט אַ היטעלע אויפ'ן קאָפּ. לויפט געשווינד, אָבשטעלענדיג זיך צו־ווילען, די אויגעלעך וואַרפען זיך אין אַלע זייטען, און די אויערלעך הערען־צו אויפגעשטעלט ווי בּיי אַ העזעלע. יענס קינד דאָס בין איך מיט מיין כּבוד אַליין. דאָסמאָל עפענט זיך מיר צום ערשטען מאָל אויף די אויגען מיינע און איך ענטפּלעק מיך צו מיר אַליין אינגאַנצען ווי איך בּין — איך ענטפּלעק מיך און בּלייב פערגאַפט

אויף דעם בילד, וואָס שטעהט פאַר מיר. איינער אַליין געפין איך מיך דאָ, קיין לעבענדיג בעשעפעניש אַרום נישטאָ. נאָר הימעל און ערד. אַ פּלויט פון איין זייט, אַ פּלויט פון דער אַנדערער זייט. אָט גיט אַ זעץ אַ קלאַפּ אויבען אין דער הויך. דאָס קול קייקעלט זיך, און ענדע וועלט צעפּאַלענדיג זיך אויף אַ סך שטאַרקע קולות דאָרט. און פייערדיגע שלאַנגען פליהען מיט אַ צוק אין הימעל. — אָט דאָס קלאַפּען רעדער פון גאָט'ס רייטוואָגען, טראַכט איך בּיי מיר, גאָט פאָהרט עס דאָרט אין הימעל, טראַבּקעט מיט דעם בּיטש אַזש פונקען פליהען. אַ וויל פון שטויב הייבט זיך אויף פון דר'ערד, עס יאָגט זיך, עס דרעהט זיך ווי אַ דריידעל. נאָר באַלד גיט אַ נאָס אַ רעגען, אַ ליעבער וואַרימער רעגען נאָר אַ דערקוויקעניש, גרויסע טראָפּענס פּויקען אַז אויף גרינוואַרג אין די גערטנער: רעטעכלעך, ציבּעלע, קנאָבּעל יונגעטשקע בויגען אַיין די קעפּעלעך, ווי קינדער ביים מאַמען אין שויס, און צוואַגען זיך מיט פערגעניגען. אין דרויסען לאָיען פון הונדערטער ערטער קליינע רינקעלעך, נעהמען זיך אויפ'ן וועג צונויף, פליסענדיג ווייטער, ווייטער, זוזענדיג אין די אויערען. און אָט טהוט זיך אַ וויז די ראָד פון זיין רייטוואָגען, אַ ראָד אַ גרויסע דאָרט אין הימעל. נאָר אָבער אַ האַלבע זעהט זיך אַרויס וואונדער־שען געפאַרבּט, אַ פערגעניגען צו קוקען, און עפּיס אַ ליכטיג שיין אַנטגעגען. די זון געהט אַרויס דאָרט פון אונטער דער ראָד, ווי אַ חתן פון אונטער דער חופּה, גיט אַ קוק צו דער ערד, שיינט ווי אַ מינק צו די וואָלקענס — ווערען זיי רויט...

דאָס איז דער אָנהויב פונ'ם דערקענען מיך אַליין, גאָט און די וועלט זיינע. מיט דונערען און בּליצען איז מיר דאָס אַלסדינג ענטפּלעקט געוואָרען צום ערשטען מאָל און דאָס מענשליכע פערשטאַנד האָט אין מיר אַ שיין געגעבען דורך דעם שטורעם. אָט דאָס וואונדערליכע בילד האָט זיך מיר איינגעשניטען אין האַרצען. אייביג וועל איך, וויל איך עס נישט פאַרגעסען די גאַנצע פּאַנאָראַמע פאַר מיר, און דעם לשון פון דער נאַטור אַרום מיר האָב איך דאַמאָלסט פערשטאַנען און האָב עס געפיהלט מיט'ן האַרץ פון אַ אומשולדיג קינד. איך האָב פערשטאַנען דעם לשון פון די קרייטעכצער און געוועקסען פון גאָרטען, דאָס ליעד וואָס די רינעלעך וואַסער פּלאַפּלען, און וואָס פראָש קוואַקעט ליגענדיג אין בּלאָטע ביז'ן האַלז, אויסשטעלענדיג אַ פּאָר גרויסע אויגען — האָב איך גוט פערשטאַנען, איך האָב דאָך איהר אָבגעענטפערט קוואַקענדיג אויך אויף אַ קול ווי זי. און אַז איך בין געקומען אין בּית פון אונזער הויז. אין

אידען! אלץ וואס דו זעהסט איז נישט מעהר נאר פּורע שחינדעל, און א אויגען-פערבלענדעניש, פארזילבערטע שערבלעך, א אויסגעבלאזטע איי, צוגעפוצט, פערפארבט פון דרויסען און שמוציג, פע, פון אינעווייניג. ס'איז נישטא קיין עכטער טיפּ מיט זיינס א ווילען, מיט זיין אייגענעם כאראקטער. עפּיס נאר אנגעשטעלטע גולם'ס, משטיינס-געזאגט, ווי קוקלעס אזוינע, דאכט זיך, עפענען ליפּעלעך, פּויקען, בלאזען, קלינגען און גיבען פון זיך ארויס א קול נישט פון א לעבעדיגער נשמה, נאר דורך עפּיס א פּריזינקעלע. כ'לעבען, לאזט זיי אב, און נאט אייך בעסער אנטיקען אלץ פּאמערשע, וואס עס לעבט און עס האט א אייגענעם ווערטה... אנגענען זשע די שרייט: קומט צו מיר, קוקט אן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענץ, וואס שמעקט שוין מיט קברות-בלעטלעך, וואס טויג אייך, רב איד, פערשימעלטע זאכען — אויף דערויף שרייט מען דאך טאקי אין דער וועלט, אז אידען מייסטענס רייסען זיך אב פונ'ם איצטיגען אין דער וועלט אין דער קאפּ ליגט ווי העט-העט אין דער פערגאנגענהייט, זיי געהען אומגעקעהרט מיט דעם פּנים א הינטער נישט צו זעהן פאר זיך דעם וועג, שטרויכלען זיך און פאלען. און אלע זייערע הנהגות — בײ זיך אין שטוב, אין שוהל און אין דער ליטעראטור זייערער זענען זיי ווי די טויטע, טויטע זענען זיי ביים לעבען און לעבען מיינען זיי נאכ'ן טויט. א איד אז ער לעבט איז גערעכענט ווי גארנישט, ערשט נאכ'ן טויט ווערט ער געהויבען מיט א שענער מצבה — אלע מתים בעקומען דעם טיטול תם וישר, א נדיב, א חכם. רעטיך, ציבעלע טרערן צעדערבוימער, א פלאטע — א לויתן אויפ'ן בית עולם. הכלל דער הײנט איז בײ זיי גארנישט, און אמת'ן אבער איז דאך דער עיקר לעבען פּארט טאקי נאך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענש, וואס נויטיגט זיך ווי א לעבעדיג בעשעפעניש אין אזוי פיעל בעדערפעניש, איז מחויב ווי ווייט מעגליך אויסצוזוכען אזוינע מיטעל און זיי צו פערבעסערן אזוי, אז דורך דעם זאל איהם דאס לעבען אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאך עס, אז ער מוז דערינען ארבייטען אינאיינעם מיט אלע מענשען אין זיין צייט,

— לאזט זיך, זייט-זשע מוחל — דינען, זאגט רב שלמה, זעהענדיג, אז מיר ווילען איהם איבערשלאגען די רייד — איך ווייס וואס איהר ווילט מיר ענטפערן. איהר ווילט זאגען: אליין פאר זיך גענומען איז נישט איינע פון די ביידע דעות ריכטיג, ווייל איטליכע פאר זיך איז דאך נישט מעהר נאר ווי איין זייט פון דער זאך, איבער וועלכער עס רעדט

ארויס דאס קעלבעל פונ'ם שטאל אויסגלייכענדיג די בײנער, אראב לאזענדיג דעם קאפּ און אויפהייבענדיג דעם עק און געמעקעט, און ס'איז אויך ארויס די הוהן מיט איהרע קינדערלעך און געפּיקט אין מיסט פּישצענדיג, און דער האהן געהט-מיט פאראויס קוממיות זעהר האפערדיג און מאכט קוקעריקו. אויך די קאץ זעה איך, ווי זי געהט אראב פונ'ם דאך, קאראבקעט זיך אויפ'ן וואנד און מיאאוקעט. האב איך געוואוסט וואס זיי ווילען, און האב איטליכען אבגעענטפערט אויף זיין לשון: געמעקעט, געמיאוקעט, געפּישצעט הויך אויפ'ן קול. פערשטאנען האב איך נאר נישט דעם פּאטש, וואס דער טאטע האט מיר געגעבען, און וואס בעדייט דער מאמעס געשריי אויף מיר, אז זי האט מיך דערזעהן פּיטש נאס פונ'ם רעגען; וואס זיי זענען אויסען געווען דענסטמאל און וואס מיין רבי און אנדערע מענשען זענען אויסען געווען פון מיר דערנאך — דאס האב איך נישט געקענט פארשטעהן.

רב שלמה שפּארט זיך צו מיט'ן קאפּ צום פארענטשיל פון שטול שווייגענדיג א ווײלע. פונ'ם אויסדרוק פון זיין פּנים און די אויגען איז געווען צו דערקענען, אז ער איז שטארק צוקאכט און מיר האבען פערשטאנען, פאר וואס ער איז אזוי צוקאכט. זיין לעבען האט זיך איהם געצויגען ווי א וועג פול דערנער מיט שטיינער. אט געהט ער בארג ארויף איבער הויכע שפּיציגע סקאלעס און אט לאזט ער זיך אראב אין טיעפע אבגרונדען. איינד ביים עפענען די אלטע פעקלעך צרות און ביים אנריהרען מיט א פינגער די וואונדען, מכות, נאך אינגאנצען נישט אויסגעהײלטע, מוז מען דערבײ פּיהלען שמערץ, א שמערץ זעהר א גרויסען. בערוהיגענדיג זיך א ביסעל, הויבט ער אן ווייטער צו ריידען.

— איך וויל אצינד ענדיגען אײך מיין שמועס, וועלכער איז נעכטען אין אנהויב איבערגעהאקט געהארען. שוין א לאנגע צייט אז די פען מיינע געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות פונקט קאפּויר איינע פון דער אנדערער, ווי דער ארון פון מחמד'ן הײנגט, לויט ווי מען זאגט, צווישען צוויי מאגנעטען. אין דער צייט וואס איינע פון די דעות ציהט זי אהין צו בעשרייבען אלטע זאכען וואס פריהער, איז די וואס אגעגען האלט זי אב ציהענדיג זי אהער צו בעשרייבען וואס אין אונזער צייט געהט פאר. און די דאזיגע צוויי שפּארען זיך איינע מיט די אנדערע און מיר ווי צווײ קרעמער קריגען זיך איבער איין קונה, צונישט מאכענדיג דערבײ איינער דעם אנדערענס סחורה. איינער זאגט: גאט זאל אבהיטען פון דער מאדנער נייער סחורה און פון די שענע תכשיטים הײנטיגע צייט בײ

זיך. אלסדינג אין דער וועלט האט צוויי זייטען און דער אמת בעדארף ארויסקומען פונ'ם אננעהמען די ביידע אינאיינעם. נאר אבער אזוינס קען נאר אדער א גרויסער חכם, א געזעצטער מענש, אדער פערקעהרט א וואריאט, וואס ווארפט זיך אין אלע זייטען און פאר איהם איז רעכט, ווי א טאג ארבייטער, איטליכעס מין ארבייט, וואס קומט איהם צו דער האנד, נישט איבערקלייבען. אנטראגען שטיינער, ליים, ציגעל צום בויען, אדער פאנאנדערווארפען א וואנד, גראבען אין מיסט און רייניגען א שטאל, — וואס מאכט דאס איהם אויס, אבי געארבייט און בעקומען געצאהלט. — איך אבער בין פון די מיטעלע מענשען, וואס חאפען זיך נישט צו איטליכער ארבייט. און נעהמען זיי זיך שוין אריין אין קאפ עפיס א זאך, האלט מען זיך דערמיט שטענדיג, נישט אראב דערפון אויף א האר אין דער זייט. און דערצו נאך — בין איך זיך מודה פאר אייך. בין איך בטבע פויל — איך טראכט מעהר ווי איך טהו. אבי עס טרעפט זיך נאר עפיס א שטיקעל עכוב מיר, בעפריי איך מיך פון איהר זעהר גערן. דעריבער אז די דעות זענען מחולק אין מיר, האלטען זיך מיר ביי דער פען, ציהענדיג זי איטליכער צו זיך, פסק'ע איך ווי יענער מאן דאמר: נישט צו דעם, נישט צו יענעם, לאז זיך ליגען ביז וואנען משיח וועט קומען. און אט קומט ער... דער בחור, ער קומט אן פלוצלינג מיט דעם שטורעם און גיט מיך א דרעה צוריק צו דער פערגאנגענהייט. אצינד דער קאפ ליעגט מיר אינגאנצען אין יענער צייט, דארט וואו איך האב געלעבט אין דער יוגענד. אלט, זאט מיט צרות, מיט א הארץ אנגעפלאגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס-קאמף. געפרובט מיט ביטערע שווערע יסורים, האב איך מיך אומגעקעהרט צו מיין וועלטעל וואס א מאל, און דער כח המדמה ברייננט מיר ארויף פון אונטער ערד זיין צויבער, ווי יענע כישוף-מאכערין פאר שאול'ן אין עין-דור, פארשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאך פיעל מיני משונת אלטע זאכען פון אמאליגע יאהרען. זיי קריכען ארויס און קוקען אויף מיר ביז, ווייל זיי פערשטעהען זעהר גוט, וואס דאס אומקעהרען זיך מיינס צו זיי בעדייט און צו וואס זיי ווערען דא ארויסגעפאדערט — זיי ווייסען, אז דאס בין איך געקומען נעהמען זיי, און ווייזען זיי פאר דער וועלט אויף וואונדער. אוי חעה, יענץ וועלטעל מיינס איז זעהר א קליינס, דארטען בליהען נישט קיין פאמעראנצען, עס וואקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דארטען נישט קיין גרויס נחת, טייכען פון מילך און האניג גיסען זיך דארטען נישט און דער עולם דארט איז א געמיינער, נעבעך,

אידען מיט בערד און פאות און מיט לאנגע קאפאטעס, דארע, קווארע, געבויגענע, קראנקע, צובראכענע, דערשלאגענע, פערשווארצטע, פערפינסטערטע, ציטערען פאר דער שיין. עס טהוט מיר זעהר באנג, רבותי, בעאומרוהיגען די אלטע ביינער זייערע און מטריח זיין די דאזיגע מתים זיי זאלען ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אליין. און ווער ווייס, צו וועלען זיי זוכה זיין צו א שענעם אויפנאהם. פיעל פון אונזערע אידעלעך זענען דאך, נעבעך, היינט זיך שטארק מצער איבער זייער נאז, וואס שטעהט און שרייט ארויס איטליכען, אז דאס זענען פון די בני יעקב! ווען זיי זאלען נאר האבען די מעגליכקייט, וואלטען זיי פערביטען זי אויף א אנדערע — און פלוצלינג טראגט דער רוח אן פון ערגיץ אידען אלטע, פערשימעלטע, עפיס משונה-ווילדע מיט זייער שטעהן, מיט זייער געהן, מיט זייער ריידען און מיט דעם גאנצען בענעהמען זייערען, משטיינס-געזאגט, אנצוטאן זיי א בושה עפענטליך פאר א וועלט מענשען. עיין, ברידער, דאס איז נישט קיין שפאס, איך זאג טאקי ארויס אייך גאנץ ערענסט אזוינס, וואס האט מיר געמאכט ענמת-נפש, און וואס צוליעב דעם האט איהר מיך געטראפען זיצענדיג אזוי פערזארגט און פערטיעפט אין די געדאנקען. און באמת טאקי, וואס האט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבערראשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאכען האבען מיר נישט, קיין גראפען, פריצים און יענעראלען און גרויסע שיסערס זענען מיר ניט געווען, קיין ראמאנען מיט יפיפה'ס האבען מיר נישט געשפיעלט. שלאגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אדער זיין ווי עדות צוקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאס בלוט, האבען מיר נישט געפרובט, און טאנצען קאדרילען מיט נקבות אויף בעלער האבען מיר נישט געקענט. און אויף נעיעג אין פעלדער, און וועלדער צו חאפען בערען, זענען מיר נישט געגאנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים'ען אויפצודעקען נייע אינזלען האבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אקטריסעס האבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאט, און איבער פרימאדאנעס און אנטאן זיך די גרויסע פארגעניגענס האבען מיר זיך נישט אויסגעבראכט. בקיצור אט די אלע צימעסלעך צום ספור המעשה, ער זאל זיין געשמאק און נעהמען דעם עולם — אט דאס אלסדינג איז נישטא ביי אונז און אנשטאט דעם האבען מיר א מלמד, מיט א חדר, מיט א בעהעלפער, שדכנים, חתנים. כלות, מיט וויבער׳ קליינווארג, חלוצות און עגונות, אלמנות און יתומים, נשרפים, געפאלענע און אבגעקוטענע, אלע סארטען ארימע לייט, ארומגעהענדיגע איבער

די הייזער ערב שבת, ערב יום טוב, ראש חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים מקבלים, און צדקה־פושקעס אַלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה'דיגע פרנסות, אָט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, שטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל ליכט; אַ לעבען וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ.

— אַ טעות, כ'לעבען, רב שלמה — זאָגען מיר: — נו, לאָז שוין זיין אפילו ווי איהר זאָגט, אַז אין דעם אידענס לעבען פעהלט געווירץ, אָבער דערפאַר האָט ער אין זיך אַ מין אידישען טעם, וואָס ס'איז נישטאָ זיין גלייכען. ס'איז דאָ אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט אַ מאָרנעם אַפּעטיט. אָט די ביטערקייט וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאַקער דעם מבין פיעל מעהר פון יענער פריקרע זיס־קייט, פון וועלכער עס נודזעט אַמאָל נאָר צום ברעכען. לעקעכלעך, דאָס איז אַ מאכל נאָר פאַר קליינע קינדער. דאָס לעבען פון די כנסת ישראל, האָטש עס זעהט אויס שטאַרק מאוס פון דרויסען, אָבער שען איז עס אינווייניג. אַ שטאַרקער גייסט ליעגט אין דעם אידישען לעבען, אַ גייסט אַ געטליכער, וואָס ווי אַ ווינד וועהט ער שטענדיג, אויפהייבענדיג אין איהם חוואַליעס, כדי צו רייניגען זיי פון שמוץ און פוילקייט. די דונערען און בליצען, פּאַגראָמען און שטורעמס, וואָס קומען אויף זיי אַמאָל, זיי לייטערען זיי, און גיבען זיי צו אַנייע קראַפט. דאָס אידישע פאָלק איז ווי דער פאַרצייטיגער גריכישער פילאָזאָף דיאָגענעס, דער קאָפּ זיינער פליהט איהם אין הימעל, דערקענט גאָטס גרויסקייט אָהן אַ סוף, און אליין וואוינט ער דאָ צווישען די אומות העולם (ווי יענער אַמאָל אין זיין פע־סעל) צונויפגעשטיקט אין אַ בעשטימט ענג אָרט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי מדרשים גליהט דאָס פייעריל פון תורה, פאַרברייט ליכט און וואַרעמקייט צווישען גאַנצען פאָלק. אַלע אונזערע קינדער, אָרים און רייך, קליין און גרויס, לערנען און קענען אין די קליינע אותיות. אָט אַזאַ לעבען, זאָגען מיר, איז גערעכט און עס פּאַסט טאַקי, אַז ס'זאָל פערשריבען ווערען לדורות.

— צוגעגעבען אפילו ווי איהר זאָגט — ענטפערט רב שלמה — איז דאָך דאָס גערעדט געוואָרען נאָר אָקעגען דעם לעבען פונ'ם

גאַנצען פאָלק בכלל, אָבער מיין לעבען אַליין, פאַר זיך בענומען, מיט וואָס האָט עס פערדיענט און וואָס פאַר אַ נייעס איז אין איהם דאָ, ס'זאָל ווערטה זיין, מען זאָל עס בעשרייבען? עס האָט זיך פּאַסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס מיט טויזענדער אַנדערע ביי אונז. גאַנץ געוועהנטליכע זאַכען. איז דען דאָ נאָך אַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לעבען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ'ם געבוירען ווערען ביז דעם שטאַרבען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער? די ערציהונג, דאָס לערנען, דאָס דאַוונען און דער ניגון צו יעדער תפלה, צו יעדען פזמון, צו יעדער שטיקעל פיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטען, געוויסען נוסח, אפילו עסען און טרינקען האָבען אויך איין נוסח. איז עס דען וואו געהערט געוואָרען, אַז אין אַ גע־וויסער שעה, פרייטאָג צונאַכטס, אַ שטייגער, זאָל אַ פאָלק יודען עסען פיש, לאָקשען און צימעס; שבת אין דער פריה — רעטיך און פּעטשאַ, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, אַ אויסגעפּריעטע קאַשע מיט אַ גרויסען מאַרך־ביין דרינען; אין דעם און דעם טאָג זאָל מען עסען קרעפּלעך, אין יענעם טאָג המן־טאַשען און אין דעם טאָג אַ געלען קוילעטש מיט זאַפרען. הויבט איינער אָן זאָגען „כל מקדש“ אָדער שרייען „חי וקים“ אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון און דאָס אייגענע קול אויך אין אַרגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר זענען אַ עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אַזוי די אַנדערע, אַלע גלייך. אין דער נאַטור געשיכטע, זאאָלאָגיע, ווערט גע־רעדט ווענען דעם מין מילבען בכלל, אָבער נישט ווענען איטליכער מילב בעזונדער.

— אין פלוג, דאַכט זיך, רעדט איהר גאַנץ גלייך — ענטפערט חברה איהם — דאָס יודישע לעבען זעהט טאַקי אויס ווי מיט איין נוסח ווי ביי די מילבען. אָבער אין אמת'ן איז צווישען זיי דאָ אַ גרויסער חילוק: די מילב מוז פון דער נאַטור טאָן אַזוינס, וואָס ס'איז גע־שטעלט געוואָרען פאַר דעם גאַנצען מין מילבען, נישט צוקרימען אויף אַ האָר. ביי מענשען איז אָבער נישט אַזוי. איין זאַך וואָס ליגט אין דער טבע ביי אַ כלל מענשען, בעקומט ביי יעדערן פון זיי אַ גאַנץ אַנדער פנים, יעדערער טהוט זי אויף זיין שטייגער, אַנדערש ווי דער צווייטער. ביי איטליכען מענשען לאָזט זיך בעמערקען אַ בעזונדער כאַראַקטער אין דעם רעדען, אין דעם שמייכעל, אין דעם ווינקען מיט

די אויגען, אין דעם גאַנג, אין דעם שטייגער עסען און טרינקען, חאָטש די אַלע זאַכען זענען אַ מתנה פון גאָט בײַ אַלע מענשען. און נאָך מעהר דערקענט מען דעם מענשען אין זײַן סטיל, זײַן שטייגער שרייבען. אײַן זאַך קומט בײַ אײַן שרייבער אַרויס אַנדערש ווי בײַם צווייטען. — אײַן שני נביאים מתנבאים, צווײַ נביאים, זאָגען אונזערע חכמים, רעדען נישט אײַן זאַך בסגנון אחד, מיט אײַן סטיל... אומזיסט אײַער טענה'ן, רב שלמה! שרייבען אײַער לעבענס-געשיכטע מוזט איהר.

— מהיכא-תיתי, פאַר זיך אַליין אפשר טאַקי יאָ, אָבער נישט פאַר אַנדערע — זאָגט רב שלמה, ווילענדיג ווי-ס'איז זיך אַרויסדרעהען — איך בין מוסכם אָנצושרייבען וואָס אין מײַן לעב'ן איז פאָרגעקומען נאָר פאַר מיר, אָבער דאָס זאָל ווי די דאָזיגע קנעפּלעך ליגען בײַ מיר צו-דינען פאַר אַ זכרון אין די אַמאָלדיגע יאָהרען מײַנע און מיך אָבהיטען פון אַ זינד.

— ניין, רב שלמה — האָבען מיר אַלע געשריען — שרייבען און טאַקי דרוקען!

— אויב יאָ אַזוי — מאַכט רב שלמה מיט אַ שמייכעל — אַז איהר זאָגט דרוקען, נעהמט זשע ווייטער און רעכענט אויס נאָך און נאָך מלאָכות, וואָס אַ יודישער מחבר האָט צו טאָן, כסדר: שרייבען און צונויפנעהמען פרענומעראַנטען און הסכמות; דרוקען און מגיה זײַן, קנעלען, האָבען צוטאָן מיט דעם בחור הזעצער; מאַכען אַ גרויסען לוח-הטעות, אַזויפיעל וויפיעל אין ביכעל זענען דאָ ווערטער; אַרומגעהן איבער די הײַזער, טילען און אָנוואַרפען אויף יודען די ספרים, דערנידעריגען זיך פאַר איטליכען נאַרנישט, פאַר אַליאַד מענשעל, אַרײַנלאָזען זיך אין וויכוחים מיט קמצנים און נאָך אַזוינע מיני נפשות, וואָס ווילען זיך אויסדרעהען; בוקען זיך און קבצנ'ען לכבוד נאָט, לכבוד התורה ולכבוד דעם הייליגען לשון פון קודשא-בריך-הוא מיט די כנסת ישראל; נעבען אַ סך ספרים בעקאַנטע במתנה און מוכרי ספרים אויף באָרג ביז משיח וועט קומען; און נאָך אַלע זאַכען פערקויפען דאָס רעשט ווי שמאַטעס אויף פּאַפּיער — אַ קאָפּיקע פאַר אַ פונד! — ניין! ברידער, איך מײַנ נישט צו אַזעלכע אַרבייט.

— האָט איהר דען פערגעסען, רב שלמה, אַז ס'איז עפּיס דאָ אַ מענדעלי מוכר ספרים אויף דער וועלט, און לבטלה האָט גאָט איהם נישט בעשאַפען! — לאָז איך מיך הערען היך מיט גדלות, ווי אַ גע-ניטער אין אַזוינע זאַכען. באַ! איהר האָט, זײַט מוחל, נאָך נישט גע-ענדיגט דאָס צעטעל פון אַלע מלאָכות. דעם חילוף האָט איהר פערגעסען, דאָס מיינט מען דעם גלגול, וואָס יודישע ספרים לײַדען בעונותינו הרבים. עמיצענס אַ ספר ווערט דורך די מוכרי ספרים מגולגל אין אַ תחינה פון שרה-בת-טובים, די תחינה ווערט מגולגל אין אַ קינה, די קינה אין מעשענע לײַכטער, מעשענע לײַכטער אין אַ שופר, אַ שופר אין אַ סליחה, אין אַ מחזור, סליחות, מחזורים אין וואָלפּצײַנדלעך, אין אַ כלי-כו און טלית-קטן'ס. אָט אַזוי געהען זיי איבער פון אײַן גלגול צום אַנדערען גלגול, ביז זיי ווערען צופליקט, צוריסען און ווערען שמאַטעס. ס'איז דאָ נאָך אַ מיני חיבורים, וואָס פאַר די זינד פון זייערע מחברים, ליעגען זיי ווי די שטיינער, רחמנא-לצלן, וואָס טויגען צו נאַרנישט, סיידען צומאַכען פון זיי שפּײַ-קעסטלעך, מען טהאָר אָבער נישט שפּײַען אויף שמות... נישקשה, רב שלמה, נעהמט שרייבט, און וואָס נאָכ'ן שרייבען דאַרף זײַן, דאָס נעהם איך שוין אויף מיר. דער גאַנצער ענין דאָ מיט אונז איז באמת טאַקי מן השמים. זעהט, איך בין אויך, ווי איהר זאָגט, געגאַנגען צו אײַך אין אַ שטורעם.

רב שלמה האָט געשוויגען און מיר פרײַנדליך געדריקט די האַנד, ווי אײַנער זאָגט: טאַקי זאָל זײַן ווי איהר ווילט!

געענדיגט זאָל זײַן רב שלמה, וואָס האָט געהאַלטען וואָרט און אין אַ יאָהר אַרום מיר אַרײַנגעשיקט פיעל פון זײַנע געשריבענע זאַכען, וועלכע איך וועל מיט דעם אויבערשטענס הילף לאָזען אָבדרוקען אין אַ קורצע צײַט כסדר אײַנע נאָך די אַנדערע.

שלמה ר׳ חיים׳ס

(אַ בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטאַ)

I.

א צעהן װיערסטלעך פונ׳ם שטעדטעל ק... אין דער ליטא ערגיץ,
געפינט זיך א מין קלײן דערפעל עפּעס, ארומגערינגעלט מיט גרויסע װעלדער,
צװישען װעלכע עס פלײצט א היבשער, א שענער טײך, װאָס נעבען
איהם שטעהט א מיהל, און דעריבער הייסט דאָס דערפעל מליניצא.
אויף אײן זײט טײך קוקען ארויס פון צװישען גרינװארג און בוימער א
דרײ קלײנע הײזלעך פאַר דרײ פּויערשע פאַמיליעס, די אײנציגע אײנ=
װאוינער דאָרט, און אויף דער אנדער זײט טײך שטעהט האַרט נעבען
װאַלד אײן אײנציגע שטוב פון קײלעכדיגע ברעװנעס מיט קלײנע פענס=
טער און א הויכען, אַלטען דאַך. דאָרט װיצט חנא מליניצער מיט זיין
הויזגעזינד, דער אַרענדאַר פון דער מיהל, װאָס די חזקה אויף דער
ארענדע געהט איבער אין זיין משפחה פון טאַטעס צו קינדער. אײנגאַנ=
צען זעהט מליניצא אויס װי א נעסט, װאָס ליגט פערבאָרגען אין א װינ=

קעל, אָבגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פון׳ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע וועגלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד דורך טאָלען און בערגלעך און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צווייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט, עס קאָכט נישט ווי אין שטעדט, דערפאַר שוויבעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפּען און פעלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות; דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואָקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואָיען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער, און אַ מאָל אַ ברומען פון אַ פערבלאָנדזעטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראָגט זיך אַ רוישען פון׳ם וואַסער בײ׳ם אַראָבפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָהלען פון דער מיהל.

ס׳איז אחרון של פסח — אַ שענער, אַ וואַרמער וועסנע־טאָג. די גילדענע זון האָט בײ׳ם אויפגעהן צעריסען, צעטריבען די גרויע וואָלקענס אין דער לופט און מיט איהר ליכטיג פנים אַראָבגעקוקט פון׳ם בלויען הימעל מילד פריינדליך אויף דער ערד. גאָטס בעשעפעניש, אַלע פון גרויס ביז קליין, האָבען אויפהאַפּענדיג זיך פון׳ם לאַנגען ווינטער־שלאָף לעבענדיג פרעהליך, זיך גענומען איטליכער צו זיין זאַך. פריש־געלע בלומען שטעקען אַרויס די קעפּלעך פון צווישען יונגע גרינע גראָז, קוקען אַרויס און מאַכען חן. ווערבעס בײ׳ם טייך חאַפּען זיך אָנטאָהן זייער ניי־גרינע זופּיצע, שפּיגלענדיג זיך אין דעם וואַסער ריין קלאָר ווי זילבער. פון די ווייטע וואַרמע לענדער, דאָרט אין דער פרעמד, קומען עופות משאַטעסווייז צוריק אַהער אין זייער רוה אַריין. ווילדע גענז פּליסקען זיך ערגעץ צווישען ווייספּעס דאָ אין טייך. ווילדע קאַטשקעס דרעהען זיך אַרום דעם טשערעט, אַרויס, אַריין מיט אַ געהילך, אַ געשווישטש. שוועלבעלעך פלאַטערען, שוועבען אַהין, אַהער אין דער לופט, שטאַרק פערטראָגען אין דעם בויען, פעררייכטען נייע און אַלטע נעסטער. ברוך־הבא! דאָס אַלטע בעקאַנטע פּאָר־פּאָלק בושעלם איז אויך למזל דאָ אין אַ גוטער שעה. זי, די בושעליכע, שטעהט אויף איין פוס, דאָס קעפּעל אין דער זייט, שטעהט בעטראַכט איהר אַלטע נעסט אויבען אויף אַ שפּיץ בוים, און ער אויף די לאַנגע שטעלצען שפּאַצירט זיך האָפערדיג אויף דעם זומפּ דאָרט, צוקוקענדיג זיך צו אַ קאַליושע, וואו עס שפּרינגען, קוואַקען זשאַבעס, און פלוצים פּיק־פּיק, אַ חאַפּ אין דעם רויטען ווייטען

פּיסק אַריין... ס׳איז אַ לעבען. אַ שרייד, אַ פליהעניש, אַ זשושעניש, אַ געזינגעריי, אַ געשווישטשעריי אומעטום.

ס׳איז יום־טוב, ס׳איז וועסנע־צייט!...

דאָס גאַנצע הויזגעזינד דעם אַרענדאַרס איז אַצינד אין דרויסען. חנאָ זיצט צעשפּילעט אויף דער באַנק נעבען דער שטוב, קוקט אויף גאָט׳ס שען וועלטעל און געהנעצט... ער האָט, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, באַלד נאָך מיטאָג געחאַפּט אַ דרעמעל. די עלטערע קינדער אַרום איהם שטעהען און שמועסען תוך־זאַכען: וועגען אַ גרעבליע, וואָס עס האָט ערגיץ נישט ווייט פון דאַנען אָבגעריסען; וועגען דעם פאָהרען אַהין אין שטעדטעל מאָרגען פריה, איינצוקויפען דאָרט פאַר דעם פּריץ און אויך פאַר זיך נויטיגע זאַכען; וועגען דער שקאַפּע, אַ זקנה פון אַ יאָהר דרייסיג, בלינדליך אַביסעל, וואָס ליגט, מחילה, צוליינגט אויפ׳ן גוינעם גראָז אַקעגען, קוקעלט זיך און גלייכט זיך אויס די אַלטע קראַצקע ביינער, וכדומה נאָך אַזעלכע וויכטיגע זאַכען אין דעם בעל־הבתישקייט. די יונגערע לויפען אַרום פריי און זענען שטאַרק בעשעפטיגט: אַ טייל שטעהען אויפ׳ן בריקעל נעבען דער מיהל, קוקען ווי דאָס וואַסער לויפט דורך די אָפענע זאַסטאַווקעס, פאַלט אין איין גוס, ווי איין שטיק גלאָז, אַראָב טיעף אונטען מיט אימפּעט, מיט גערויש, און צעשפּרינגט אין טויזענטער קליינע שפּריצלעך, שפּילענדיג אַקעגען דער זון אין אַלערליי קאָלירען, ווי בריליאַנטען. ווידער אַ טייל שטעלען־אונטער שיסעלעך נעבען בערעזענע בוימער, פון וועלכע עס רינט, דורך אַ געמאַכט שפּעלטעל אין זיי, אַ געשמאַקער, קלאָרער זאַפט. אַלע זענען פרעהליך, זעהען אויס יום־טוב׳דיג. צוציק, דער הונד, אַ דיקבייכיגער מיט קורצע פיס און שוואַרצע פלעקען אויף דער שמוציגער ווייסער פעל, איהם פרייעט זיך אויס דאָס האַרץ, פיהלט אויך, אַז היינט איז יום־טוב. ער האָט היינט נישקשה געחאַפּט שיריים אונטער דעם טיש, אָבגעלעקט אַ ביין. ער פעררייסט דעם ווידעל, טאַנצט, שפּרינגט משוגע׳נערווייז אַהער, אַהין, אונטערפּישטשענדיג עפּעס אויף אַ מין משונה הינטיש קול.

אויף אַ פריי־גרינעם פּלאַץ אין וואַלד הינטער דער שטוב, זיצט אויף אַ שטיק קלאָץ פון אַ גרויסער אומגעפאַלענער סאָסנע חנאָ מלינעצערס ווייב, אַ שענע בעטאָנטע יודענע, אינאיינעם מיט איהר טאָכטער, אַ וויי־

בעל פון עטליכע און צוואַנציג יאָהר. אַקעגען אויפ'ן גראָז זיצען אַנגע־לעהנט צוויי קינדער איהרע — אַ מיידעל, אַ שענהייט, אַ בלאָנדינקע מיט געקרויזטע לאָקען פון אַ יאָהר פינפצעהן, און אַ יונגעל אויף אַ פּאָר יאָהר יונגער פון איהר. ס'איז עפּעס גאָר ניט דער פּנים, דאָס אויסזעהען בײַ די דאָזיגע דאָ ווי בײַ יענע דאָרט פאַר דער שטוב. יענע און די זע־גען עפּעס ווי אַנדערע מענשען. יענע זענען אויפגערוימט, יום־טוב'דיג און די זענען פערראומערט, פערזאָרגט, זיצען עפּעס ווי תשעה־באָב צו די קינות. די מאַמע און די טאָכטער ביידע זעהען אויס שטאַרק צעטראָגען. ביידע האָבען אויפ'ן האַרץ זעהר פיעל און שטיקען זיך מיט אַ וואָרט, איינע וואַרט, די אַנדערע זאָל אָנהויבען צו רעדען.

— נו, לאָה! — האָט לסוף נאָך אַ היבשער צייט שווייגען די מאַ־מע גלייך ווי אין דער וועלט אַריין אַ זאָג געטאָן — זענען מיר שוין, ברוך־השם, דעם יום־טוב אויך איבערגעקומען. נו וואָס ווייטער, לאָה?

— ווייטער איז צרות. די אַלטע צרות. אַזוי, אַזוי, מאָרגען פאָהר־איך, מאַמע.

— אַז דו וועסט בלייבען צוגאַסט נאָך אַ פּאָר טעג, לאָה, וואָס קען עס די אַרען? — זאָגט די מאַמע און די אויגען פערלויפען איהר מיט טרערען.

— איך קען נישט, איך קען נישט, — ענטפערט לאָה, אַ מאַך נעבענדיג מיט דער האַנד.

— זי קען נישט! — מאַכט די מאַמע בעוואַשענדיג זיך מיט טרע־רען — ס'איז איהר ביטער שווער נעבען דער מאַמע!...

— זעהסט דאָך, מאַמע, אַז איך בין צו דיר געקומען

— געקומען, זאָגט זי... יאָ דו בינסט געקומען, אַ שענעם דאַנק דיר. נאָר... דאָס מאַמעס האַרץ פיהלט — פיהלט, אַז דער טאָכטער איז שווער. זי זיצט דאָ ווי אויף שפּילקעס. זי שווייגט און די אויגען איהרע רעדען, איטליכער בליק איז אַ שטאָך, איטליכע מינע איז פול מיט פערדראָס, ביטער ווי גאַל. געוואַלד, איך האַלט עס נישט אויס, עס שניידט מיר ביז אין דער זיבעטער ריפּ.

— מאַמע!...

— ווער איז דער מאַמע, וואָס האָט די ווייסטע מאַמע געקענט טהאָן, בעסער מאַכען? ס'איז מיר אויסגעקומען חאָטש לעגען זיך, שונא־ציון, און שטאַרבען, אויסגעהן פאַר הונגער און וואָס וואָלט געוואָרען פון די ברעקלעך קינדער?

— און הײנט, וואָס וועט הײנט פון זיי ווערען? — מאַכט לאָה, מיט אַ זיפץ פונ'ם האַרצען.

— הײנט? ווי די מעשה איז, איידיל איז אַ כלה און דוד'ל..

— איין איבערבײַנדעל, אַ בילמע איטליכען אין די אויגען... און איידיל, מישטעהנס געזאָגט, איז אַ כלה! ס'איז נאָר אַ וועהטיג צוהערען... איידילע, וואָס איז דיר?! — טהוט זיך לאָה אַ חאַפּ צו דער שוועסטערל, וואָס האָט פּלוצים זיך אַ קרום געטאָן און בלייך געוואָרען ווי וואַנד — דיר איז נישט גוט, טוט וועה? ווייטער אין דעם האַרצען?...

— ניש'קשה, לאָה, גאָרנישט. גלאַט אַזוי זיך אַ שטאָך.

— געה, נשמה, — רופט זיך אָן די מאַמע — געה אין שטוב אַריין און לעג זיך צו. געה, דוד'ל, מיט איהר און דעק זי דאָרט גוט אײַן מיט מײַן שאַל.

ביידע קינדער הויבען זיך אויף און געהען אַוועק אומעטיג מיט אַראָבגעלאָזטע קעפּ.

— שענע תכליתים! איידל, איז אַ כלה, יאַ נעבעך אַ כלה, אַ ווייסטע כלה! — זאָגט לאָה בעטריבט, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ — אַ יונגע רויז, ערשט אָנגעהויבען בליהען און שוין פערדאַרט...

— לאָה איך האַלט עס נישט אויס! אַ האַרץ האָב איך פול מיט מכות און דו שיטסט מיר נאָך זאַלץ אויף די וואונדען. געוואַלד וואָס בין איך שולדיג, וואָס האָב איך געקענט טהון? געוואַלד רחמנות, האָב רחמנות!

— נו, נענוג, נענוג, מאַמעניו!... קום בעסער זעהן, וואו איז ערגיץ שלמה. וואָהין ווערט ער עס אַזוי אָפּט עפּעס ווי פערפאַלען?

— זאָל איך אַזוי וויסען בײַז. דעם הײנטיגען ווינטער, וואָס ער איז דאָ בײַ מיר, האָט ער פערבראַכט אין לערנען. פלעגט אויפשטעהען

פאַרטאָג לערנען גמרא פאַר זיך, און בײַ טאָג — מיט די קינדער. די מאַמע האָט נאָר אָנגעקוואָלען פון אַזאַ זוהן. דאָס האַרץ האָט מיר זיך געפרעהט קוקענדיג אויף איהם. די לעצטע צייט אָבער איז ער עפּעס ווי איבערגעביטען געוואָרען. די גמרא אין דער זייט, תמיד פערטראַכט, שרייבט, טענטעלט, איך זאָל אַזוי וויסען פון צער, וואָס ער טענטעלט אַזוינס. און זינד ס'איז וואַרם געוואָרען, עס האָט אָנגעהויבען אומעטום צו וואַקסען, צו שפּראָצען, בלאָנקעט ער זיך שטענדיג איינער אַליין אין וואַלד אַרום. אַלץ פערטראָגען, פערפלאַמט. תאָמר ווייסט־דו וואָס? איין מיטעל וואָלט געווען — חתונה מאַכען, נאָר ער איז אָבער, אַ פּנים, אַ שלים'מזל...

— אין וואָס, מאַמע, זעהסט־דו עס אַרויס?

— ס'איז אַ וועהטיג צו זאָגען. דריי פּלות איינע נאָך דער אַנדערער האָט מען מיר גערעדט פאַר איהם. איך בין געפאָהרען זיי אָנקוקען. און וואָס לאָזט זיך אויס? איינע איז אַ בלינדע אויף איין אויג, די צווייטע מיט אַ צוגעפלעטשטער נאָז און די דריטע הינקט־צו אויף אַ פיסעל. דאָס מזל זיינס איז שוין, אַ פּנים, אַזוי... מילא חתונה מאַכען — נישט, וואָס דען־זשע? ווייטער אין די ישיבות אַריין, זיצען און לערנען דאָרט, דערפון וויל ער נישט הערען. לאָז מיך צורוה, זאָגט ער, מיט דיינע ישיבות, מיט דיינע תכליתים! גענוג געשוואַרצט דאָס פּנים, גענעסען טעג, גענוג געקוועטשט די באַנק, געריבען זיך. רייבען זיך ווייטער דאָרט ביז איך וועל מיך אויסרייבען און ווערען אַ שמאַטע — פע! גענוג אויסגעריבענע שמאַטעס בײַ אונז אָהן מיר אויך... דו הערסט אַ לשון אַ ביסעל פון אַ בחור, אַ זיבצעהניעהריגען בחור! — שאַ, אָט געהט ער, אָט איז ער אַליין, תאָמר וואָלסט־דו, גיי אַ שוועסטער, געפּרויווט מיט איהם אַ רעד טאָן גלאַט אַזוי זיך.

אַ בחור'ל מיט שוואַרצע געגרייזעלטע האָר, אַ הויכען שטערען און ברענענדיגע אויגען ווייזט זיך פונ'ם וואַלד. ער לייענט געהענדיג עפּעס אַ ביכעל, שטאַרק פערטיפט אַזוי, אַז ער זעהט נישט, וואָס אַרום איהם.

— האַ, וואָס איז עפּעס אַזוי פערטראַכט שלמה! — מאַכט די שוועסטער מיט אַ שמייכעלע, אָבשטעלענדיג איהם אויפ'ן וועג.

— אַ־אַ, לאָה! — טוט זיך שלמה אַ חאַפּ און באַלד טאַקי קוקט ער אַריין ווייטער אין ביכעל.

— עפּעס ביזט־דו העט־העט דאָרט, נאָר ניט אויף דעם עולם — זאָגט לאָה, אַרויפלעגענדיג די האַנד איהם אויפ'ן ביכעל — וואָס איז, איך בעט דיך, דאָרט אַזוינס

— דאָרט איז נישט וואָס דאָ — ענטפערט שלמה, אָנקוקענדיג די שוועסטער — דאָ איז צרות...

— אוים יום־טוב, שלמה! רופט זיך אָן לאָה און אין די אויגען שטעלען זיך איהר טרערען — מאָרגען פאָהר איך, דאָס וואָס איז דאָ צו רעדען, לאָמיר רעדען היינט. קום.

די מאַמע געהט אונטער אַ־ין אויסרעד אַחעק אין שטוב אַריין, איבערלאָזענדיג די קינדער אַליין, און זיי, דער ברודער מיט דער שוועסטער, שפּאַצירען אַרום, אַהין־אַהער,ביידע אַריינגעטאָן אין אַ ווייטען אַ ברייטען שמועס, און, ווי עס זעהט אויס, גאָר ניט אין קיין פרעהליכען שמועס.

דערווייל פאַלט צו די נאַכט. שטילער, שטילער ווערט דאָס גערויש, דאָס געווימעל אַרום און אַרום. איינס נאָך דאָס אַנדערע צינדען זיך אָן שטערנדלעך אין הימעל. וואַלד און פעלד שווייגט, אַלסדינג דאָרט רוהט. עס גלעט זיי, פערווינגט זיי דאָס מילדע וואַרמע וועסנע־ווינטעל. דער סאָלאָוויי זינגט זיי אַ שען לידעל, זשאַבעס קוואַקען, דערצעהלען זייערע אַלטע מעשיות — און גאָטס בעשעפעניש שלאָפט. עס שלאָפט אונטער דעם שאָטען פון בוימער און טשערעט אויך דער טייך, איבערגעדעקט מיט טומאַן. שאַ, שטיל, נאָר וואָס אַ מאָל טוט זיך אַ וואָרף פון אונטען אַ פיש און דערלאַנגט איהם אַ פּאַטש.

בײַ חנאָ מליניצער אַ קעגען איז דאָס גאַנצע הויזגעזינד אַ צינד אויף — מען פּטר'ט אַרויס דעם פּסח פון שטוב, און דאָס אַרויס'פּטר'ן איהם, האַק און פּאַק מיט אַלע זיינע כלים, מאַכט אָן אויף דעם יודענס נשמה עפּעס אַ מרה־שחורה. אַך, רבונו־של־עולם, וויפיעל חן עס ליגט אין דעם פּסח'דיגען פאַרעווען טאָפּ, אין דעם גרויסען בייכיגען בײַטעל, אין די מאַקערטעס, פלעשלעך און גלעזלעך! דאָס אייגענע גלעזעל, וואָס אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר איז אַזעלכעס פּראָסט אַ קעלישיקעל, הלילה הזה, די נאַכט פון פּסח, איז עס אַ כוס... עס שיינט, עס רעדט עפּעס ווערטער, עס דערמאַנט אַ מאָל אויך אין אַלטע צייטען, וועלכע עס האָט איבערגעלעבט, און עס הערט זיך אַ גרוס איינּיקלעך פון זיידעס, באָבעס...

ער איבערגאַנג פון יום־טוב צו וואָך לאָזט זיך איבערהויפּט שווער פיהלען דעם יודען, נאָך שווערער נאָך איז איהם אויפ'ן געמיט ביי'ם געזעגענען זיך מיט דעם פּסח — אויס פּריץ, ווייטער אַ יאָך!...

מאָרגען גאַנץ פריה האָט פון סליניצאַ זיך געלאָזט אַ וואָגען, וועלכען עס האָט געשלעפּט מיט איהר כּבוד אַליין די אַלטע שקאַפּע, וואָס איז געלעגען נעכטען צולעגט, מחילה, קויקלענדיג זיך פראַנק און פריי אויפ'ן גרינעם גראָז. אויבען אין וואָגען אויף פּעקלעך זאַכען מיט אַ גרויסער קישען זיצט לאָה. איינער פון חנא'ס זיהן זיצט אויף דער קעלניע, מיט אַ בייטשעל אין דער האַנד, גלאַט אַזוי זיך, פּ'ן יוצא וועגען, נישט צו בעליידיגען דערמיט חלילה די זקנה נעבעך, וואָס איז כּמעט צוויי מאָל עלטער פון איהם און האָט נאָך דעם זיידען זיינעם, עליו השלום, גע־פיהרט. זי געהט זיך איהר וועג געלאַסען, הצעקענדיג זיך שען, פּיין, ווי איהר שטעהט אָן, און צוציק דער הונד לאָזט, ווי אַ טרייער געזעלען, זי נישט אָב: דאָ דרעהט ער זיך איהר אַקעגען, פּלאָנטעט זיך איהר צווישען די פיס; דאָ הייגט ער זיך איהר אויפ'ן האַלז אונטערשפּרינגענדיג און אָנהאַווקענדיג איהרע פולע אויערען, דערנאָך טוט ער זיך העגדום־פּענדום אַ יאָג, פּערלויפט איהר דעם וועג העט־ווייט און שטעלט זיך וואַרטען אויף איהר דאָרט, אַרויסשטעקענדיג אַ צונג און מאַכענדיג מיט די זייטען. שפּילענדיג און חעצקענדיג זיך אַזוי איז דער וואגען אין אַ פּאָר שעה אַריינגעפאָהרען אין ק... גלייך אויפ'ן מאַרק.

2.

צווישען דעם רינג הייזער אויפ'ן מאַרק, דער שענסטער פּלאַץ אין דעם שטעדטעל ק... שטעהט אַ הילצערנע שטיב מיט אַ גאַניקעל, כּמעט איין פּאַסאָן, איין געשטאַלט מיט די אַלע אַנדערע הייזער דאָרט, נישט מעהר, וואָס זי איז אָבגעטינקעוועט, ווייס אָבגעשמירט פּאָרענט אויף דער גאַס אַרויס. דאָס קליינשטעדטעלדיגע, אַלטפּעטערישע לעבען איבערהויפּט און דאָס געביי פון די הייזער איז, קען מען זאָגען, ווי דאָס לעבען אין דאָס בויען נעסטען ביי פייגעל, פּראָסט איין שטייגער, איין שניט פּאַר אַלע גלייך. עס וועט גענוג זיין, פון אַ זכר וועגען, אָבצומאָלען איין הויז פונ'ם רינג הייזער אין שטעדטיל ק... למען ידעו דורותיכם...

לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אין וועלכע הייזער די זיידעס זענען געזעסען און האָבען אָבגעלעבט זייערע יאָהרען אינאיינעם מיט קינדער, קליינע און גרויסע און פּאָרפאָלקען אויף קעסט!

ביי'ם עפענען די טיר קומט מען גלייך פון דער גאַס אַריין, אַזוי ווי מען שטעהט און געהט, אין אַ חדר, אַ גרויס, אַ לאַנגס, דער עיקר דירה, וואָס הייסט איינגענטליך שטוב. אין דער הינטערסטער וואַנד פון שטוב, אינווענינג אַקעגען דעם אַריינגאַנג, פיהרט אַ טיר אין אַ פינסטער בּוזיז, אָהן פענסטער, אָהן אַ באַלקען — איין אָרט פאַר האָלץ וכדומה נויטיגע זאַכען אין דעם בעל־הבתישקייט און אַ מאָל איז עס אויך אַ שטאַל פאַר דער בהמה, בשעת די גרויסע פרעסט ווינטער אָדער ווען זי איז קעלביג, אַ שטייגער, און קען נעביך נישט נעכטיגען, ווי געוועהנטליך, אין דרויסען. ביי דער זייט פון דער דאָזיגער הינטער־טיר לינקס, שטעהט אַ גרויסער אויבען, אויף צו קאָכען און באַקען, און אונטער דעם פּריפּעטשיק איז דאָ איין אָרט (אַ קאַטוך) פאַר עופות, וואָס לעגען דאָרט אייער און קוואָקען, וואָס נעכטיגען דאָרט ביינאַכט, קריכען גאַנץ פריה פון דאָרט אַרויס און שפּאַצירען זיך פריי אין שטוב אַרום, פול אין איטליכעם

ווינקעלע, אויף טיש און אויף בּיינק. הארט נעבען דעם אויבען שטעהט א רובע פון גרינע קאפּלעס, א הויכע, א לאנגע מיט צוויי בּיינק: די פליישיגע און די מילכיגע באנק. אט די דאָזיגע בּידע אויבענס און א ווענטעל מיט טירלעך נאָך זיי, וואָס ציהען זיך איבער דער גאנצער לענג שטוב, צעטיילען זי אין צוויי העלפטען, איין העלפט איז די הויפּט־דירה, וועלכע איז דאָ בּעשריבען, און די אנדערע בּעשטעהט פון אלקערלעך פאר זיך און פאר שכנים. אקעגען דער רובע היינגט פונ'ם סופיט אראָב א לייטע, קיימענדעל עפּעס ווי א מין גלאָק מיט צוויי דראָטענע קייטעלעך, איינס א קעגען דאָס אנדערע, אונטען בּיים ראנד, צו וועלכען עס ווערט צוגעקייטעלט עפּעס א מין אייזערנע סקאָוואָראָדע (א לוטשניק), אויף וועלכער עס ווערט צולעגט א פייער'ל פון דארע שפּענדלעך צו בּעלייכטען אלע גזעענד די שטוב, חוץ פרייטאָג צו־נאכט, וואָס דענסטמאָל ווערט עס בּעלויכטען פון חלב'דיגע בּענשליכט אין מעשענע לייכטער אויפ'ן טיש און אין דעם זעקס־רעהרענדיגען קופּערנעם היינג־לייכטער אויבען מיט איין אָדלער. דער דאָזיגער „לוטשניק" גיט, ווי די זון, ליכט, וואַרמקייט דעם גאנצען הויזגעזינד און טראָגט אריין פרעהליכקייט, לעבען אין שטוב ארום איהם פערברייננגט מען די ווינטער־נעכט אין געזעלשאפט מיט עפּעס אַנ'ארבּייט, אָדער גלאט אזוי זיך א געשפּרעך. ווייבער, היימישע און אמאָל אויך איינע אָדער א פּאָר נאָהענטע שכנות אין דערמיט, זיצען זיך אויף דער פליישיגער, אויף דער מילכיגער באנק, פליקען פעדערען און בּערעדען די וועלט. שבת־צו־נאכט ווערט צוגערוקט א טיש, מען לייענט פאר פון „ספר הישר", פון „גדולת יוסף" — און מען עסט געקאָכטע קארטאָפלעס. חנוכה שפּילען די קינדער אין דריידעל, די עלטערע אין קאָרטען — און מען עסט לאטקעס. און גלאט אזוי א נאכט, ווען מען פרעגעלט שמאלץ, זיצט מען אויפגערוימט, דערצעהלענדיג מעשיות — און מען עסט גריוועס.

אויך לאָזען די קינדס־קינדער וויסען, אז אויף מעבעל האבען די זיידעס זיך שטארק נישט אויסגעבּראכט. א זיידענס שטוב איז אויסגעשטעלט געוועהנטליך אזוי: לאנגע הילצערנע בּינק בּיי די ווענד, אויבענאָן א לאנגער פיערפיסיגער, רויטגעפארבּטער טיש, שווארצע און ווייסע קעסטלעך, איינס איבער דאָס אנדערע געהיפערט, אין דערמיט טיש אויף צושפּיעלען אין דאמקעס. דאָרט אין א ווינקעל פון דער העלפט וואנד בּיז צו דער סטעליע, שטעהט פעסט איינגעפאסט א ווינקעל־שאפעלע מיט

נעגלייזטע טירלעך, פון וועלכע עס קוקען ארויס א בּעכער מיט קידוש־גלעזלעך, א חרס'ל פון דראָט־ארבּייט, א חנוכה־לעמפּעל, א פּושקעלע פאר דעם אתרוג סוכות, א מייערקעפּעל אויף־חידושים, א טאַץ מיט שעלכלעך אויף איינגעמאכטס, מעטבּעקאָווע און וואַרשאָווער־זילבּער'נע לעפעל. גאנץ הויך אויף דער וואנד הענגט א שפּיגעל, אין וועלכען ס'איז נישט מעגליך זיך אָנצוקוקען בּיז מען שטעלט זיך נישט אויף א בּינקעל, און נאָך אלע מיה זעהט מען אין איהם אויס גרין און געל מיט נעשוואָלענע בּאקען פון ציינווייטאָג. ס'איז זיך גלאט אזוי א שפּיגעל פון־שענקייט וועגען, נישט חלילה צושפּיגלען זיך. פּע!... דערפאר אז מען איז שוין ארויף אויפ'ן בּינקעל, זעהט מען חאָטש דאָס געמעל אויף די פּאָרטרעטלעך, וואָס הענגען איהם בּיי די זייטען: עפּעס א יוד א גאון אין טלית און תפילין, א מין יענעראל אויף א פערד, האלב צוביסען פון פליגען, אויך א „מזרח" מיט צאצקעלעך און משונה ווילדע חיות, וואָס זענען נאָך לעת־עתה אין אונזערע לענדער נישטא.

ד לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אז א זיידענס שטוב אין דעם שטעדטעל ק... איז מסוגל צו אלע מינים בּעדערפניש אין דעם מענשענס לעבען. א חוץ וואָס זי דינט פאר א קיך, פאר אַנ'עס־צימער, אויך פאר א שלאָפצימער, וואו מען שלאָפט אויף צונויפגערוקטע בּיינק בּיי די ווענד און בּיי די אויווענס, איז נאָך אין איהר געוועהנטליך דאָ א שיינקעל אויך. א גאנצע וואָך, פאר דעם בּיסעל שנאָדס־גוים, דלפנים, איז דאָ נאָר בּראנפען און בּייגעל: בּשעת די ירידים אָבער אין די בּאָק־טעג, איז שוין אויסגעשטעלט פון פויגעל־מילך: געקאָכטע אייער, שטיקלעך לעבער, הערינג און פיש מיט דרילעס אויך. ווינטער בּשעת די קאָליאדעס זינגען פערקלייבען זיך אהער אלע אָווענד אויסגעפּוצטע שיקסעס מיט בּחורים שקצים א פולע שטוב, אזוי איז שוין פון אייבּיג אָן געשטעלט. זיי זיצען, קנאקען נים, בּלאָזען זיך, לאַכען, פּלוידערען, זינגען, שטיפען און בּערודען זיך שטענט בּיז מען שפּריצט זיי אָב מיט וואסער און שטופּט זיי ארויס, אזוי איז אויך שוין פון אייבּיג אָן געשטעלט. און ווען די שטוב מיינט כאָר א טעאטער, א פשיטא שוין מיינ זי פאר א קאזארמע. קיין בּעסער אָרט אויף צו כושטירען סאָלדאטען ווי אין דעם זיידענס שטוב ווינטער און די איבּעריגע איז גאר נישטאָ, ס'איז וואַרם, ס'איז ליכטיג, מען זעהט זיי צו געבען — א פּאָטש...

אט אָט מין שטוב איז אויך יענע אָבּבעטינקעווטע צווישען דעם

רינג הייזער, וואָס האָט אָנגעהערט צו ר' חיים'ן — אַ שענער געהויבענער בעל־הבית, אַ פּאַרנעהם אין דעם שטעדטעל

צו זיין אַ שענער יוסטער בעל־הבית איז אין ק... גענוג געווען צו האָבען אַ שטוב, אַ קוה און עפּעס אַ שטיקעל פּרנסה דערצו, אָבער צו זיין אַ פּאַרנעהם, געאַכט, געליעבט איז קאַרג אַ רייכקייט, אפילו אַ סך אַ גרעסערע דערפון. אין דער ליטאָ אַ מאָל, היינט אפשר שוין נישט אַזוי, האָט מען געלעגט כבוד נישט אַזוי אויף געלד, ווי אויף תורה. אַ גראָבער יונג אַ רייכער בלייבט נאָך אַלע זאַכען פאָרט טאַקי אַ גראָבער יונג, ווי דעם עולם'ס ווערטעל טאַקי: פון אַ חזיר'שען עקעל קען מען קיין שטריימעל נישט מאַכען. שפּרינגען איבענאָן, זאָגען דעות — דאָס ליגט שוין אַזעלכען און זיין גלייכען בטבע, זינט די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען, מען מוז נאָך אפשר אַמאָל צוזעהן אַזינס, הערען און שווייגען, נאָר נעהמען אַניעדערזעצען אַזעלכע איבענאָן און קוקען זיי אין מויל אַריין מיט'ן גוטען ווילען, ליעב האָבען זיי באמת פונ'ם הארצען — אָ, ניין, זכה זיין דערצו בעדאַרף מען זיין אַ למדן, גוט און פרום, האָבען זכות־אָבות. יחוס איז נישט דאָס בייטעל, נאָר דער קאָפּ, דאָס האַרץ. אָט אַזוי איז אין דער ליטאָ איבערהויפּט, בפרט נאָך אין דעם שטעדטעל ק... אַנ'אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו די איינוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי־הבתים און בעלי־הבית'לעך, וואָס זיצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פרעמד, וואָס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא אין עסען טעג; וואו אַלע פּאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך אַרום בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות און נאָך אַנדערע פונ'ם עולם, צו הערען אַ גוט וואָרט פון די פּאַרזאָגער דאָרט — ביי איין טיש „מדרש", ביים צווייטען „עין־יעקב", ביים דריטען „פּסוק", ביים פערטען „חובת־הלבבות" וכדומה אַזעלכע חקירה און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום־טוב ווערט פונ'ם בעל־מוסר, נעבען דעם אָרון־קודש, געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואָס צינדען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת־ישראל מיט הייליגער ליעבע צו דער שכינה, דאָס זענען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אַלע אברים. אין אַזאַ שטעדטעל אַז מען איז זוכה צו זיין אַ פּאַרנעהם, מסתמא איז עס נים אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערענט, מיט אַלע מעלות.

און ר' חיים האָט די אַלע מעלות אין זיך געהאַט. מען קען זיכער זאָגען, ווען ר' חיים'ס „פּאָנדיש", זיין גאַנץ פערמעגען ביי זיך אין שטעדטעל וואָלט ערגיץ אַנדערש זיך אָנגעוועהען ווי גאָרנישט, אקעגענזשע וואָלט דער אייגענער ר' חיים מיט זיינע מעלות אין אַ גרויסער שטאָדט געוואַקסען, געווען פיעל מאָל גרעסער, נאָך געהויבענער.

נאָך אין די רעכטע יונגע יאָהרען, ווען אַנדערע, נישט קיין יודישע קינדער, טראַכטען ערשט חתונה האָבען, איז שוין ר' חיים געוואָרען אַ זיידע און שרה זיין ווייב אַ באָבע למזל. לויט דעם חשבון יאָהרען, גערעכענט צוריק, פונ'ם זיבעטען קינד לעת־עתה ביז דעם עלטסטען זוהן, שוין אַ טאַטע, אויף קעסט נאָך דערווייל, האָט ר' חיים חתונה געהאַט, אַ פּנים, זעהר פריה, כמעט נאָך גאָר אַ קינד. עס האָט געהייסען, ווי שרה פלעגט ליעב האָבען אָפט צו דערצעהלען, אַז זי איז נאָך געווען אַ קליין מיידעלע און ער, דער מאַן, אַ קליין יונגעלע, האָט מען זיי פּלוצלים אָבגעשטעלט אַ חופּה, אין דער בהלה, נישט היינט געדאַכט. נאָר ווען בהלה, וואָס בהלה? — דאָס מאַכט אַ יודען נישט אויס, אַזעלכע אָדער אַזעלכע, אַלץ איינס. ווער קען זיך זיי אַלע אָנגעדיינקען?! מעגליך, אַז דאָס איז געשעהן בשעת דער גזרה, מען זאָל נעהמען יודישע קינדער פאַר רעקרוטען. דענסטמאָל האָבען יודען זיך געקליגט, אין חאַפּעניש, אין איילעניש אָבצושטעלען חופּות ברעקלעך קינדער, גאַנץ שכל'דיג אַזוי: ווי באַלד אַז דו, שנעק איינער, קענסט זיין אַ זעלנער, קענסט דו דאָך זיין אַ בעל־הבית אודאי!...

ר' חיים איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט, אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פּרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג אָוועקגעווען אַ קאַזאָנער רב דאָרט, נישט בעלינט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פּוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. קיין זאַך האָט זיך נישט געטאָן אָהן איהם, וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש איז ער געווען דער פערמיטלער. בשעת עפּעס אַ נויט אין כלל־זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַיין עצה און וועגען אַלסדינג מיט איהם זיך מישב זיין.

נאָר צו וואָס אַים ברייען? אין סצענע דאָ, למשל, וועט זאָגען בעסער פון אַלע ווערטער. שאַ!...

ס'איז ווינטער, שבת־צונאַכט, נאָך הבדלה. איפּץ „לוטשניק" אונטער'ן קוימענדעל, ברענט פרעהליך אַ פייערל, וואָס פון צייט צו צייט ווערט עס אונטערגעהאַלטען מיט דינע טרוקענע שפּענדלעך. דעם פייערל אַקעגען, בײ אַ טיש, צוגערוקט צו דער וואַרמער רובע, זיצט דאָס חויזגעזינד, אַ שכנה פון דער צווייטער שטוב, פול מיט נײעס ווי אַ פּויק, איז אויך דאָ, מען וואַרפט זיך איבער מיט אַ וואָרט און מען פּליקט פּעדערען. רערבײ טאַקי לייענט איינער פון די קינדער פאַר די מעשה פון יוסף הצדיק מיט די ברידער אויף עברי־טײטש. מען האָט הנאָה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה — פון זיינס אַ געשרײ ווערט שיער נישט אַ תל פון גאַנץ מצרים; די קאַץ זיצט צדשאַרענדיג זיך צום אויווען, לעקט אַ קאַפּקעלע, מאַכט מיט די אויערלעך און האָט, ווי עס זעהט אויס, אויך הנאָה. אין אויווען הייצט זיך, עס קאָכט זיך וועטשערע, נאָר קודם־כל זידט דאָרט אַ טעפּעל קאַרטאָפלעס אויף איבערצוחאַפּען דערווייל. ר' חיים געהט הין און צוריק איבער דער שטוב, נאָך אין דער שבת'דיגער קאַפּאָטע און זינגט זיך „אליהו־הנביא" מיט גרויס געפיהל. און ווי ער לאָזט אויס דעם סוף „במהרה יבוא אלינו", גיך און באַלד קומט ער צו אינז, עפענט זיך די טיר און לייטישע מענשען פונ'ם שטעדטעל קומען אַריין — אַ גוטע וואָך, אַ גוט יאָהר!

און דאָס פערשטעהט זיך אַליין, אַז לייטישע מענשען גיבען איינער דעם אַנדערען אָב כבוד בײ'ם אַריינקומען, האַלטענדיג אַ שעה אָפען די טיר אפילו ווינטער, גאָר אומצוקומען דערווייל אין שטוב פאַר קעלט, אזוי אויך בײ'ם זעצען זיך. ס'איז אַוועק היבש צייט אין רוקעניש, אין ווינקעניש, אין בעטעניש, פּלאָנטענדיג זיך דערווייל דער יענעם אונטער די פיס, בית די לייטישע מענשען האָבען זיך לסוף אויסגעזעצט. שרה איז מכבד די געסט נאָר פריינדליך מיט טרינקען „שפּעציעס" — מיני קרײ-

פעלצער, וואָס אַ כפּרה פאַר זײ טײ — און מיט שטיקלעך קאַנדעל־צוקער, וואָס אַ כפּרה דערפאַר הײנטיגער צוקער... מען זיצט זיך, מען בלאָזט און מען טרינקט, איינער פערדרייכערט זיך די פּיפּקע — אַ פאַרצעלייען לולקעלע מיט אַ ווילבערן דעקעל און אַ לאַנגען געפלאָכטענעם ציביק. אַ פּאָר הוסטען זיך אויס, טאַפּען זיך בײ די נעז, בײ די בערד און עס הויבט זיך אָן אַ שמועס. אַהין־אַהער, דאָס אַ ביסעל, יענס אַ ביסעל ביז מען קומט אַרויף לסוף אויף אַזאַ שמועס!

— אָח־חאָ־חאָ' די גזרה פון די קליידער איז דאָך טאַקי אַ מיאוסע זאַך! — מאַכען אַלע מיט אַ זיפץ — יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש: אַ קאַרטוז מיט אַ דאַשיק... ס'איז דאָך עפּעס משונה אַ שרעק! און געוואַלד צו וואָס, רבונו־של־עולם, צו וואָס?!... וואָס קען „זײ" דאָרט, זײ וואָס קען אַרויסקומען דערפון, אַז יודען וועלען זיך שוין אָנטאָן דייטש?... עס מוז דאָך עפּעס אַלץ מיט אַ גאַנג.

— מען שמועסט, דרינען שטעקט אַ שפּיצעל — רופט זיך אָן מיט אַ קנייטשעלע יענער פון פּיפּקעלע, פערציהענדיג זיך שטאַרק און אַרויסלאָזענדיג פונ'ם מויל רינגלעך רויך — וואַקסען זאָל ער נאָר, וואַקסען... פון וועמען מיינט איהר? — פון מאָנטעפיורען!

— „גאָט איז מיט אייך, ר' בער! וואָס רעדט איהר?

— אָט דאָס וואָס איהר הערט. אָבער ר' ברוך הלל'ס טעג מען גלויבען? ער קומט ערשט פון די ירידין און האָט דאָרט מיט זיינע אייגענע אויערען...

— איך האָב אויך עפּעס אַזוינס געהערט — פאַלט אַריין אין די רעד אַ רידהרעוודיקער צאַפּלענדיקער יוד, פפרבײסענדיג אַ ליפּ — הא, וואָרט, וואָס האָב איך געהערט?

— שלאָגט נישט איבער, ר' יוסיל — מאַכט דער עולם — שאַ!...

אַ־נו, ר' בער,

— מען שמועסט, הייסט עס — הויבט אָן ר' בער געלאַסען, פּאַמעליך און קייעט איטליכם וואָרט ביז ער ברייגנט עס אַרויס פון מויל— אָט וואָס: אַז מאָנטעפיורע האָט געזעהן ס'איז פּע... איז ער געקומען מיט אַזאַ פּראָיעקט: אַדוני מלך, זאָגט ער, פערקויף מיר דיינע יודען. איך וועל געבען פאַר זײ אַזויפיעל און אַזוי פיעל מיליאָן.

— הונדערט טויזענט, האָב איך געהערט, הונדערט טויזענט מיליאָן! — פאַלט ר׳ יוסי׳ל ווייטער אין די רעד אַריין. געמיינט דערמיט נישט אַזוי די סומע געלד, ווי אַרויסצו־ווייזן דאָ דעם עולם, אַז ער ווייסט אויך, וואָס טוט זיך אויף דער וועלט, נישט ערגער פון אַנדערע.

— מילא וואָס מאַכט עס אויס — טוט ר׳ בער אַ זאָג פאַרדרעהענדיג מיט דער נאָז און דערצעהלט ווייטער — מהיכא־תיתא! ענטפערט דער מלכות בקיצור, מען מאַכט באַלד טאַקי אַ תקיעת־כף און מאַנטעפיורע גיט דערווייל אַיין אַז׳עראויף.

— חלילה, הונדערט טויזענט מיליאָן באַלד טאַקי, באַלד במזומנים — צושאָקעלט זיך ר׳ יוסי׳ל, ווי ביים שפּאַרען זיך מיט עמיצען איבער אַ שטיקעל גמרא.

— אי, זייט־זשע מוחל, ר׳ יוסי׳ל, שאַ! בעטען איהם אַלע מחילה, ער זאָל שווייגען.

— בקיצור, ער גיט דערווייל אַיין אַדעראויף — דערצעהלט ר׳ בער ווייטער, רוהיג געלאַסען, נישט מאַכענדיג זיך אויס ר׳ יוסי׳ל׳ס רייד — והמותר איז ער זיך מתחייב סילק׳ן צום טערמין ביים נעהמען די ס ח ו ר ה — די יודען הייסט עס. דערמיט איז מען זיך צוגאַנגען. זײַ געזונד — פאָהר געזונד! נאָך אָנבייסען נעהמט זיך דער מלכות, ווי דער שטייגער איז, אין סענאַט און איז שטאַרק אויפגעראַמט. — אדוני מלך, פרעגט איהם דער מיניסטער, וואָס איז די מעשה, וואָס דו בינסט היינט עפּעס אַזוי אויפגעראַמט? — אַזוי און אַזוי, ענטפערט דער מלכות מיט אַ שמייכעלע, געמאַכט אַ געשעפטעל, פאַר אַזוי פיעל פערקויפט היינט מיינע יודעלעך. — אדוני מלך! טוט זיך אַ חאַפּ דער מיניסטער זעהר דערשראָקען, וואָס האָסטו געטאָן? ס׳איז אַ מקח טעות!... און באַלד טאַקי פיהרט ער איהם אַרויס פון די קאָנטאָרסקע ביכער אַ קלאָרען חשבון, אַז דאָס פּראָצענט, וואָס אַזאַ ס ח ו ר ה — יודען הייסט עס, טראָגט אין אַ געוויסע צייט יאָהרען אַיין, טרעפט העט־העט מיט אַ שמיצעל אַריבער דעם מקח פאַר דער גאַנצער סחורה. — וואָס־זשע טוט מען? מאַכט דער מלך. גערעדט איז דאָך גערעדט און פון מלכות אַ וואָרט איז דאָך אַ גזרה. אדרבה זאָג, האָסט דאָך אַ קאָפּ פון אַ מיניסטער, פאַל עפּעס אויף אַ הסברה. — אדוני מלך! רופט זיך דער מיניסטער אָן, נאָכדעם

ווי ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט, ס׳איז דאָ איין עצה. גיב אַרויס אַ בעפעהל, אָבער טאַקי באַלד, יודען זאָלען זיך אָנטאָן רייטש. גראַם־שטראָם! מאַכט דער מלכות, וואָס איז שייך דאָס דערמיט? — ס׳איז רעכט! זאָגט דער מיניסטער האַלב עפּעס אויפ׳ן ווינק — ווי באַלד רייטש, איז דאָך שוין פערשטעהסט־דו מיך, גאָר עפּעס אַנדערש... מיט דיר איז דאָך גענוג אויפ׳ן ווינק — אַ־אַ שכל׳דיג! גיט זיך דער מלכות אַ חאַפּ, דו בינסט ווערטה פאַר דער עצה אַ גילדענעם מעדאַל. — הערט־זשע רבותי, דעם שפּיץ — מאַכט ר׳ בער, נעמענדיג זיך אויסרייניגען מיט אַ דרעטעלע דאָס פּיפּקעלע פונ׳ם אַש — אַקוראַט צו׳ם טערמין קומט מסתמא מאָנטעפיורע.

— ניין, נישט אַזוי, ער קומט נישט, ער לאָזט פריהער מעלדען — קען זיך ר׳ יוסי׳ל נישט איינהאַלטען, צעשאָקעלט זיך און פאַלט גידער אַריין אין די רעד.

— שאַ, זייט זשע מוחל! האַלט זיך איין אַ ווײַלע און שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסי׳ל! — בעט דער שלם. וואָס איז זעהר ציקאַווע צו הערען דעם סוף — נו ר׳ בער, נו־נו.

— קומט ער, הייסט עס — הויבט ר׳ בער אָן ווייטער דעם שמועס, ציהענדיג די ווערטער ווי יענעם אויף צו להכעיס און שמאַכענדיג פאַר הנאה — קומט ער, אַזוי ווי איך זאָג אייך דאָ, צו׳ם טערמין און מאַכט בהאי לישנא: אדוני מלך! נאַ דאָס מותר געלד און לאָמיך, כפי השליש־צעטעל, נעהמען די ס ח ו ר ה — יודען הייסט עס. — אָך! מאַכט דער מלכות, מהיכא־תיתי... געה דיר, זיי מוחל, און וואו דו וועכט דערזעהן אַ יודען, נעהם דיר איהם, בשם אלהי ישראל, די סחורה דיינע... מאָנטעפיורע לאָזט זיך לאַנג נישט בעטען און געהט. ער געהט אין איין שטאָדט — נישטאָ, נאָך אין אַ שטאָדט — נישטאָ. בקיצור אין בערדיטשוב — אויך נישטאָ. קיין סימן אפילו נישט פון אַ יודען. אַלע יודען זענען אָנגעטאָן רייטש — דייטשען.

— אָהאַ, אָהאַ! — מאַכט דער עולם פערוואונדערט — אַזוי, טאָגט איהר, אַזוי שמועסט די וועלט!

— עט! — מאַכט ר׳ חיים מיט אַ שמייכעלע — נישט תמיד איז אמת, וואָס טראָגט זיך אַרום אין דער וועלט. ס׳איז זיך אַ מימרא...

— ס צו אַזוי, דערווייל איז שפל — זאָגט דער עולם מיט אַ קרעכץ — די גזרה איז דאָך טאַקי אַ גזרה! מילא די קאַפּאָטע יאָק קאַפּאָטע, וועט מען אין איהר מאַכען אַ האַק, דער גוטער יאָהר וועט זי נישט נעהמען מיט אַ שפּאלט פון הינטען אויך, אָבער אַ קאַרטוז! — רבונו־של־עולם, אַ קאַרטוז!... ר׳ חיים, פאַלט עפּעס אויף איין עצה, הא, וואָס טראַכט איהר, ר׳ חיים?

— איך טראַכט — ענטפערט ר׳ חיים נאָך עטליכע מינוטען שווייגען, רייבענדיג זיך דעם שטערען — איך טראַכט, וואָס פאַרט האָבען אין אַ נויט די חכמים מיט זייער חכמה נישט געמאַכט. מע טאָר אַ שטיינער שבת נישט טראָגען, נאַ ציה איבער אַ שנירעל און טראָג. מען טאָר נישט נעהמען פּראָצענט, נאַ דיר היתר־עסקא און נעהם! — ס׳איז דאָ איין עצה, יודישע קינדער! זאָגט מיר, רבותי, וואָס איז אַזוינס אַ קלאַפּאָווע היטעל (אַ חצי שבת׳ל)?

— וואָס הייסט? — וואונדערן זיך אַלע אין איין קול — אַ יודיש קלאַפּאָווע היטעל איז אַ קלאַפּאָווע היטעל, אַ וואָכענדיג היטעל מיט קלאַפּען! פון ביידע זייטען האָט עס אויפגעשטעלטע, מיט קליאָטשע אָנגעשטאָפּטע קלאַפּען, פון רויכוואַרג, פערשטעהט זיך, און פאָרענט איז עס בעלעגט, פון איין קלאַפּען צום אַנדערן, מיט אַ שמאָל שטיקעל רויכוואַרג, גוט צוגענעהט אונטען, אויך צום ווערבעל אויבּיין. ווער גייסט עס דען נישט אַ יודיש קלאַפּאָווע היטעל?!

— מילא — שמייכעלט ר׳ חיים מיט אַ קנייטשעלע — מה רעש? וועט יענס שטיקעל פאָרענט נישט צוגענעהט זיין צו׳ם ווערבעל נאָר מיט דער אונטערסטער זייט אַליין, אַזוי אַז עס זאָל זיך קע:ען אָבלעגען: וויל מען, איז דאָס ווי היינט אַ היטעל, כשר יודישליך, וויל מען, לעגט מען עס אָב, קומט עס אויס אַ דאַשיק, איז מען יוצא לכל הדעות און פטור. און וואָס קען מען צו אַ יודען מיט אַזאַ היטעל האָבען? אַ דייטש!...

— טאַקי וואו תורה דאָרט חכמה. מאריך ימים ושנים זאָלט איהר, ר׳ חיים, זיין! — זאָגט דער עולם גאַנץ צופרידען, אָנווינשענדיג איהם אַ פולע קאָפּ.

דאָס דאָזיגע מין היטעל מיט דעם אָבגעלעגטען דאַשיק איז דערנאָך אָנגענומען געוואָרען בכל תפוצות ישראל און גילט נאָך עד היום ביי

אַלע פרומע יודען דאָרט אונטער דעם נאָמען „נאַפּאָלעאָנקע״. די וועלט אָבער בעדאַרף וויסען, אַז נולד איז דאָס היטעל געוואָרען אין דעם שטעדטעל ק... און אין דער היסטאָריע בעדאַרף עס שטעהן פערשריבען אויף דעם נאָמען ר׳ חיים׳ס, דער ערשטער, וואָס האָט עס ממציא געווען. — נאַפּאָלעאָן, מעגליך, האָט געטראָגען פון אַזאַ פאַסאָן אַ היטעל גאַנץ זיכער אָבער, מען מעג שווערען, אַז ר׳ חיים האָט מיט נאַפּאָלעאָנען זיך כלל נישט אָנגעהערט און קיינמאָל זיין היטעל אפילו אין די אויגען נישט געזעהן.

צו ר׳ חיים׳ן פלעגט מען אָנקומען אויך בשעת, נישט־דאָ געדאַכט, עפּעס אַ קראַנקהייט. קיין דאָקטאָר אין שטעדטעל איז נישט געווען, חוץ אַ רופא, וואָס האָט מעהר נישט געוואוסט, ווי שלאָגען צו דער אָדער, שטעלען פּיאַווקעס, באַנקעס, אויך גאָלען און שערען. ווי באַלד עפּעס אַ שלאַפקייט, האָט זיך געוויזען דער רופא מיט דעם גאַנצען קליפּערגעצייג און געאַרבייט אויף אַלע כלים: צוקאַראַדאַשעט רוק און לענד, האלז און נעניק, צו־ווישענדיג דערנאָך עפּעס אויף דייטשעו׳עס, „צו גענעזונג!״ און אַז די ברכה זיינע האָט נאָך אַלע מיטעל נישט געהאָלפען, דעם קראַנקען איז נאָך געוואָרען ערגער, פלעגט מען קומען מיט אַ געבעט צו ר׳ חיים׳ן, ער זאָל מוחל זיין געהן, דעם חולה „צו בעטראַכטען״ — און ר׳ חיים, וואָס האָט ער געקענט טאָן, איז געגאַנגען בעטראַכטען. ביים עולם איז איינגערעדט געווען, אַז ר׳ חיים איז אַ מעטער, אַ גרויסער מבין אין דאָקטאָריע. ער אַליין ווידער האָט זיך געהאַלטען טאַקי דרינגען פאַר אַ שטיקעל מבין. פון וואַנען האָט אַזוינס צו איהם זיך גענומען? דערויף איז דאָ אַ טעם. ר׳ חיים אַליין איז בטבע געווען אַ שוואַכער, אַ שלאַפער מענש. חוץ דער יודישער קראַנקהייט „מערידין״, אַ ירושה פון די עלטערן, האָבען איהם אין לעבען נישט אויסגעלאָזט נאָך אַנדערע מיני וועהטאָגען: שטעכעניש אין די קריזשעס, אַ שפּאַרעניש אונטערן לעפעלע, קוועטשעניש, מאַטקייט אין די גלידער, וואָס היינט הייסט עס עפּעס „נערווען״, איבער וועלכע ער האָט אַ מאָל, ביי אַ געלעגענהייט, זיך מיישב געווען מיט גרויסע דאָקטוירים ערגעץ, און צום גרעסטען טייל אָבער זיך נישט וויסענדיג געמאַכט — עט, נאַרנישט, אַ מיחוש, עס וועט אַזוי זיך איבערגעהן. איינמאָל אָבער איז ער טאַקי שטאַרק פערשלאַפּט געוואָרען, בעקומען אַ היציגע קראַנקהייט עפּעס, אַזוי אַז מען האָט צו איהם עטליכע מאָל אַראָבגעבראַכט אַ גרויסען דאָקטאָר פון דער סביבה, דאַכט זיך, דעם שלאָס־דאָקטאָר, וואָס ביי׳ם דוכס אַליין, און דאָס אויסגעהן זיך זיינס פון דער

קראַנקהייט איז געוועזען בעשײנפערליך אַ וואונדער ווי פון טויט לעבעדיג. דאָס אַלסדינג האָט געמאַכט ר׳ חיים׳ן פאַר אַ גענויטען. איהם געגעבען דאָס רעכט אַ מבין צו זיין אויף קרענק, שוין נישט צו ריידען פון רפואה־ביכלעך פאַר׳ן פאָלק, אין וועלכע ער פלעגט אַריינקוקען, פון אַלע רעצעפטען, וואָס האָבען מיט דער צייט בײַ איהם זיך אָנגעקליבען. פרעגט נישט, זאָגט מען, דעם דאָקטאָר, פרעגט דעם קראַנקען, — און קראַנק איז דאָך ר׳ חיים אין זיין לעבען פיעל מאָל געוועזען, און באמת טאַקי פאַר דאָס זאָל דאָקטאָריע ערגער זיין פון אַדוואָקאַטור, אַ שטײגער! אין יענער שטאָדט, נישט וויט פון ק... איז דאָ אַ ר׳ אהרן, דווקא נישט אַזאַ למדן, אין די שקאָלעס ערגעץ נישט געלערנט, פון דעסטוועגען גילט ער אין דער סביבה פאַר אַ „זאַקאָנשטשיק” נאָר אַ מורא! בײַ עפּעס אַ קרעצעל, אַ מיאוסען עסק, ווענדעט מען זיך צו איהם, נאָר טאַקי דערפאַר אַליין, וואָס ער, ר׳ אהרן, איז אין זיין לעבען אין פיעל תפיסות איבערגעזעסען, פאַר בלבולים און גנבות, פאַר פאַלשע מסירות וכדומה נאָך בלבולים אַזעלכע, בעהיט זאָל מען ווערען, און איהם איז אויסגעקומען דורכדעם גוט בעקאַנט צו־ווערען מיט „נאַטשאַלסטוואָ”, וויסט די אַלע גיינג, וואָס מען האָט צו טאָן, וואָס צו שרייבען, וואָס צו רעדען מיט אַלע דרעהרלעך, שפּיצלעך און אָבשניצלעך.

ר׳ חיים אָבער איז געוועזען אַ דאָקטאָר נאָר צו געווויסע קרענק, פון וועלכע מען קאָן חלילה ליגען אָדער מען ליגט שוין טאַקי אין בעט, קיין כח נישט האָבענדיג זיך צוהיהרען. צו אַנדערע, גלאַט אַזוי זיך וועהטאָגען זענען שוין געוועזען אַנדערע אין שטעדטעל, וואָס האָבען געטויגט איטליכער צו זיין זאַך. אויגען־וועהטאָג, אַ שטײגער, דערויף איז געוועזען אַ ר׳ פישעל. ער האָט געהאַט בסוד עפּעס אַ וועסערל, פון וועלכעס ער פלעגט געבען עטליכע טראָפּענס אויף אַ רפואה, אומזיסט, נאָר פון מצוה וועגען. צו מאָגערקייט, אויסדאַרעניש האָט פעטרוכאַ, די אַלטע גויה געגעבען עפּעס מיני קרייטעכער אַזוינע. צו דער ניכפּה, צו אַ מאַנקאָליע, אַ רוישען אין קאָפּ — דערויף איז געוועזען אַ מייסטער יאַש דער טאָטער, אויף איין עין־הרע אָבשפּרעכען, צייהנוועהטאָג פעררעדען, גיסען וואַקס, מיט אייער אויסקויקלען — דערצו איז געוועזען אַ בריה גיטעל די זאָגערין, און צו קדחת, מאַיאָווע אָדער קדחת רביעית, פלעגט זעהר גוט העלפען דער מלמד ליפּא ראובן׳ס, וואָס איז באמת געוועזען אַ גרייליכער (וועלטענער) מענש, נישטאָ, האָט עס געהייסען; וויט אין דער וועלט צווישען זיין גלייבען.

4.

ליפּא ראובן׳ס, אַ ייד אין די מיטעלע יאָהרען, איז איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלעגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, האַרץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען אָבער זיי צוגעבען איין קלײניגקייט — מזל! בײַם אַרויסגעהן פון גאָט׳ס הענד אַהער אויף דער וועלט האָט זיי דער רוח, ווי אַ קערנדעל תבואה, פערטראָגען ערגעץ אין אַ העק, אין אַ וויסט אָרט, וואו עס איז נישטאָ די אַלע מיטלען, ווי געהעריג איז צו וואַקסען. דער גייסט אין זיי רייסט זיך, זוכט זיך ערגעץ איין אָרט, וואו צו ווייזען זיך פריי, צופיהרען אַביסעל די הענד — בײַ אַ טייל אָבער ווערט ער, נאָך אַלע אומזיסט׳ע מיה, נאָך דעם אויסגליטשען זיך אויף שטיינער אין דעם וועג, אַלץ שוואַכער, און זיי ווערען אינגאַנצען אָבהענדיג. זיי ליגען, פוילען, נעהמען זיך אַמאָל אויך פאַר קרענקונג צו דער משקה, טויגען צו גאָרנישט און הייסען בײַ דער וועלט: טויגעניכטסען, פערלוירענע מענשען. ווידער בײַ אַ טייל הערט דער גייסט פאָרט טאַקי נישט אויף צורייסען זיך אַרויס, אַרויס, עפּעס קאָכט עס, בורטשעט עס אין זיי, ס׳איז אַ שטענדיגע קאָכעניש, אַ ראַנגלען זיך, איין אינוועניגסטע נישט־צופרידענהייט. פאַר עסעניש געהען זיי פונ׳ם לייב אַראָב, זענען עפּעס פערזאומערט, פערטראַכט, דער גייסט לאָזט זיי נישט רוהען, זיי חאַפּען זיך צו אַלצדינג, דאָ צו דער, דאָ צו יענער זאַך, נאָר איטליכע זאַך קיקט אויס עפּעס משונה, עפּעס ווילד ווי די נאַטור אַליין, וואָס איז נאָך רוי, נישט בעאַרבייט — דאָס זיינען יענע מיני קינסטלער, וואָס, ווי די וועלט זאָגט, אין דער האַנד הונדערט מלאכות און ווייניג ברכות.

ליפּא ראובן׳ס איז געוועזען אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער מיט בלייך פּנים, אַ שטילער, אַ גוטער און זייער בעליעבט בײַ איטליכען אין דעם שטעדטעל. זיין כאַראַקטער, זיין וואַיטונג, זיין שטייגער לעבען. זיין טאַ

און אלץ מיט אנאנדער האָט בעשיינפערליך געוויזען, אז אין איהם איז דאָ דאָס פינטעלע, דער ברען פון א קינסטלער. ער האָט געהאַט א האַנד צו שניצען, צו מאָלען, צו שרייבען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכען זיך דאַרויס א פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגעניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטעריען. בײ דעם שטערטילדיגען עולם יודען האָט ער געהייסען א בריה צו אַלצדינג, א קענער, עפּיס גאָר א שרעק — און זיי האָבען בײ איטליכער געלעגענהייט זיך מיט זיין בריה'שקייט בענוצט. מען האָט איהם מכבד געווען מיט שניצען דעם ארון־קודש, מאָלען א „מזרח", שלאָגען מצבות, קריצען חתימות. מיידלעך, כלות, פלעגען איהם מטריח זיין, מיט זיין גוטען ווילען צו מאַכען פאַר זיי מוסטערען, אויף קיטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנעהען פאַר זייערע חתנים תפילין־זעקלעך. און אז ער טויג שוין יאָ צו אַלע זאכען און איז דערצו נאָך א גוטער מענש אויך, מהות איטליכען צו־ליעב, אַזוי זיך, אומזיסט, פאַר חאָס־זשע זאָלען ווייבער נעבעך אַזוי זינגדיג זיין, נישט צו בעניצען זיך מיט איהם אויך — צו קדחת א שטיינער? מען האָט איהם געבעטען, האָט ער געשריבען עפּיס אַזוינס אויף מאַנדלען, אָדער אויף טעלער מיט טינט, וואָס צופיהרענדיג עס דער־נאָך מיט וואַסער גיט מען עס דעם קראַנקען — טרינקען — און עס העלפט!... צו די אַלע זאכען האָט ליפּא ראובן'ס נאָך צוגעקנעלט אויך.

פאַר א מלמד האָט איהם נעמאַכט ר' חיים!

שלמה ר' חיים'ס, א יונגעלע פון א יאָהר זיבען, האָט פון דער קינדהייט זיך געוויזען פאַר א וואוילעס, א לעבעדיגעס, מיט א שאַרף קעפּיל צום לערנען. אין איין יאָהר האָט ער זיך אויסגעלערנט בײ משה שליען נוט עברי, געלייענט גיך ווי א וואַסער און אָנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא", וואָס אַנדערע קינדער בעדאַרפען דערויף אוועקזיצען אין חדר א צוויי דריי יאָהר. בײם גאַנצען הויזגעזינד ר' חיים'ס ווי אויך בײ פרעמדע, אַריינגעהערט צו איהם אין שטוב, איז שלמה'לע געווען זעהר בעליבט פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיין פאַלען אַמאָל אויף קלאָץ־קשיות, און נאָך מעהר — פאַר זיינע אָנשטעלען. ס' איז אין איהם געלעגען בטבע עפּעס אַזוינס, אויפצוחאַפּען באַלד בײם ערשטען בליק יענעמס א מינע, א וואָרט, מאָס עפּעס נישט אַזוי, משונה ווי בײ

אַנדערע. ער פלעגט וואונדער־שען נאָכמאַכען אַבי ועמען מיט אַלע פּאָסטעמקעס — ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פלעגט זיך האַלטען בײ די זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה בײ'ם אַריינקומען אין שטוב, אָנגעטאָן אין דער יופּע אויף איין אַרבעל; ווי זי פערציהט די ליפּעלעך, זאָגט: „אַ גאָט העלף!" מיט חן; ווען זי גיט אַ בייג דעם רוקען ווי א קעצעלע, אַזוי אַז איין אַקסעל קומט אויס נידעריג, די אַנדערע העכער, דאָס קעפּעלע אין דער זייט, אונטערגעהאַלטען מיט דער האַנד, און אַ פינגער אויף דער באַק; ווי זי קנייטשט דאָס פּנים'ל, אַ סמאָרע מיט דעם נעזעל, פערגלאָצט די אייגעלעך און רעדט מיט תחינה־לשון, אַלץ: „געלויבט און געאַכפערט דער אַלמעכטיגער, ברוך הוא וברוך שמו, וואָס בעשירעמט זיין פאָלק ישראל!" אַריינוואַרפענדיג אין דערמיט שטיקלעך פון'ם „נחלת צבי" און רבינו בחיי. — די מאַמע פלעגט מיט אַנדערע גלייך מאַקי אויך לאַכען, נאָר דערבײ, מיט א פינגער אויף דער נאָז כלומר'שט אין כעס צו איהם מאַכען:

— וואַרט נאָר, וואַרט, שען בחור'ל איינער! איך וועל ניש'קשה דערצעהלען דעם טאַטען, וועסט־דו שוין וויסען, נישקשה, ווער עלטער איז, ווי איין עלטערען נאָכצוקרימען זיך. — זאָל איך אַזוי וויסען בייז, אויב איך פערשטעה, וואָס פאַר א מין שלאַק דאָס איז, רבונו־של־עולם!..

דער טאַטע אָבער איז אויף דעם קינד אַ מבין געווען. ער האָט גוט פערשטאַנען, אַז בײ אַ געהעריגען סדר לערנען אַלצדינג, וואָס מען בעדאַרף, און בײ א רעכטען מלמד אין די הענד, קען פון אַזאַ קינד, מיט דער צייט, ווערען אַ לייט'ן לערנען אַלצדינג, וואָס מען בעדאַרף, האָט בײ יודען צו יענער צייט, און בפרט נאָך אין אַזאַ שטעדטעל ווי ק... נישט געהייסען שפּראַכען, חכמה־זאַכען, דאָס וואָס היינט. צו גמרא און פוסקים זיין נאָך אַ בעל־תנ"ך אויך, פערשטעהן אַביסעל דקדוק — איז מען שוין א פאַרטיגער מענש, א ווילדער בריה איינער אין דער וועלט, מעהר דערפון איז גאָר נישטאָ, טאַקי איין איבעריגע זאַך. נאָר ווער אָבער האָט, חוץ דעם אָנהויב פון איטליכער סדרה, געלערענט קינדער תנ"ך? מען האָט זיך עפּעס געשייעט, עס האָט עפּעס געשמעקט מיט

אפיקורסות. ס'איז טאַקי אַ גרויס וואונדער, נישט צו פערשטעהן אַזוינס... נאָר ווי די מעשה איז, אַזוי איז עס געווען, און אַזוי איז עס ביי אַ טהייל יודען נאָך היינט. גרויסע רבנים, פאַרצייטען און אויך היינט, האָבען נישט געוואוסט און וויסען נישט רעכט גוט עד־היום, וואָס שטעהט אַזוינס אין תנ"ך, און פון דעסטוועגען שאַ! מען קען זיין אַ גרויסער למדן פסקענען שאלות אָהן פסוק אויך... ר' חיים'ן אָבער האָט זיך געגלוסט פאַר שלמה'לען זיינעם מאַכעם איין אויסנאַהמע, פרובען לערנען איהם דוקא גאַנץ תנ"ך, מיט דעם תרגום אויך, כסדר פון אָנהויב ביז צום סוף. ר' חיים אַליין האָט געקענט תנ"ך, און געשריבען מליצה. פון זיינע בריוולעך פלעגט מען לעקען די פינגער. ער האָט געהייסען צווישען זיינע אַלע בעקאַנטע אַ „בעל־לשון"... נאָר וואו נעהמט מען אָבער דעם מלמד דערצו? אָט דאָס האָט ר' חיים געטראַכט און איז לסוף געפאַלען אויף ליפּא ראובן'ס. איהם האָט עס ר' חיים געמאַכט פאַר אַ מלמד, צו קנעלען מיט זיין שלמה'לען, מתיר־געווען איהם צוצונעהמען נאָך עטליכע קינדער, כדי ער זאָל קענען חי־עס־איז מיט ווייב און קינד, ווי אַלע יודישע קינדער, עס אַזוי זיך לעבען...

און דער זווג האָט עולה־יפה געווען! דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם אַנדערען זעהר גוט געפאַסט. דער רבי האָט געקנעלט געטריי, און דער תלמיד — געלערנט געשמאַק. דער שטייגער איז געוועהנטליך געווען, בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּעס איין אַרבייט — מאָלען אָדער שטעכען אַ חתימה'לע. נאָר דאָס האָט אָבער נישט געשאַדט צום גאַנג פון'ם לערנען, ער האָט ניש'קשה, זיך גוט צוגעהערט, פערקעהרט דאָס לערנען איז געגאַנגען נאָך פיעל בעסער. די אַרבייט איז פאַר איהם געווען דאָס אייגענע וואָס אַ פראָסטען בעל־מלאכה אַ גוטער טרונק בראַנפען. זי האָט איהם בעגייסטערט, בעלעבט, געמאַכט בערעדעוודיג. ערשט דענסטמאָל האָט ער דערקלערט אַלצדינג שאַרף, קלאָר, פון'ם מויל האָבען זיך איהם געשאָטען פערל, אין די אויגען האָט געפינקעלט אַ הייליג פייערל, ער האָט געקוקט מיט ליעבשאַפט עפּיס אַזוי גוט, אַזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבען אַ נעהם, אַ ברען, אונטערגעגעבען איהם אַ חשק, ער האָט געשלונגען איטליכעס וואָרט, אויפשטעלענדיג די אויערלעך, דאָס לערנען איז נישט געווען, ווו ביי י ע נ ע, ערגעץ אַנדערש אַ שטייגער, אַ שווערע משא, אַ ריין אָבקומעניש, וואו דער רבי מיט דעם תלמיד

ליידען נעבעך ביידע גלייך: איינער שלאָגט אין קאָפּ אַריין מיט געוואַלד, איז דערביי אויפגעבראַכט, היצט זיך אַ שרעק, און דער אַנדערער, וואָס זאָל ער נעבעך טאָן, מאַכט זיך כלומר'שט ווי איהם איז עס אין קאָפּ אַריין, ציטערט, פלאַטערט — און ביידע ווינשען איינער פון'ם אַנדערן פטור צו ווערען..." ניין! דאָס איז געווען נאָר עפּיס ווי אַ שמועס צווישען צוויי פריינד, אין וועלכען איין האַרץ פיהלט דאָס אַנדערע — אַ שמועס, וואָס מאַכט פערגעניגען אי דעם, וואָס רעדט, אי יענעם, וואָס הערט, ביידע פערשטעהען זיך זעהר גוט, און עס ווילט־זיך צוברייננען אַזוי די צייט נאָך און נאָך.

שלמה'לע איז מיט דער צייט אַלץ געוואַקסען, געוואַקסען ווי אַ בלומעלע אונטער אַ גוטער השגחה, און ווערענדיג אַלץ וואָס ווייטער פערשטענדיגער, הערט ער נישט אויף פונדעסטוועגען צו בלייבען, נאָך זיינע יאָהרען נאָך, אַ קינד. שלמה'לע אין חדר און שלמה'לע אין דרויסען זענען עפּעס גאָר אַנדערע, פערשיידענע מענשען. לערענט ער איז געלערענט, ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט וויל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן; נאָר קוים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבערגעביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — אַ יונגעל מיט די ביינער. איבערהויפּט האָט שלמה'לעס כאַראַקטער פון קינדהייט אויף זיך געוויזען עפּעס ווי אַ צונויפגעשטעלטער פון פערשיידענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּעס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח, געשטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפּאַרט, האַרט ווי אַ שטיין, אי ווייך ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי ביין, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער־גאַל, אי צוקער־זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָוועס־טרייבער; אי אומעטיג־פערטראַכט, אי לוסטיג פרעהליך. שלמה'לע איז בטבע געווען אַ הים־בלוטיגער, אָנצינדענדיג זיך ווי אַ שוועבעלע, ווי באַלד נאָר עפּעס האָט איהם גענומען אַ ריהר. די פייערדיגע רעד פון די נביאים, די דערצעהלונגען זייערע איבער גאָט, איבער די וועלט, האָבען אויפגעוועקט זיין כח־הדמיון און איהם געגעבען גענוג שטאָף צו דענקען, צו טראַכטען. — „איך האָב געזעהן גאָט, זאָגט ישעיה הנביא, ווי ער זיצט אויף זיין הויכען שטול, די פּאָלעס צעשפּרייט, פערנעהמען דעם הייליגען פּאַלאַץ. שרפים — ברענענדיגע מלאכים, שטעהען איבער איהם, איטליכער מיט זעקס פליגעל... און עס רופט איינער צום אַנדערן און

אַנט: קדוש, קדוש, קדוש — הייליג, הייליג, הייליג איז דער גאָט צבאות, פול איז די וועלט מיט זיין כבוד! און עס ווינט זיך, עס ציטערן די ווילען דאָרט פונ׳ם שרייענדיגען קול, און דאָס הויז ווערט פול מיט רויך. אוי, זאָג איך, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי! איך בין דאָך אַ מענש מיט אַיין אומריין מויל און צווישען אַ פאָלק מיט אַ בייז אומריין מויל געפין איך מיר". שלמה׳לען זיינען די דאָזיגע ווערטער שטאַרק אין קאָפּ אַריין. ער הויבט אָן צו טראַכטען איבער גאָט, זיך פאָרצושטעלען מלאכים מיט פליגעל, און וויל אַלץ וויסען זעהר פיעל אַזוינס, וואָס פיקט איהם דעם מוח, פאָדערט אַ דערקלערונג. פרעגען דעם רבי׳ן — דערצו האָט ער נישט תמיד גענוג מוט געהאַט. איינמאָל האָט ער יאָ זיך געפרובט מאַכען מיט איהם אַ רעד. רויט־ווערענדיג דערביי פלאַמפייער, נאָר דער רבי האָט אויסגעהערט מיט אַ שמייכעלע, שווייגענדיג אַ קרים זיך געטאָן, ווי איינער רעדט: עט!... אויף זיינע שאלות ביי אַנדערע, עלטערע מיט בערד, פלעגט ער בעקומען תמיד איין ענטפער: שאַ, שקאָץ! אַ יונגעלע טאָר נישט פרעגען. אַ יונגעלע בעדאַרף נור פאָלגען, טאָן וואָס גאָט הייסט — לערנען, דאַוונען, אַז נישט, וועט דער אויבערשטער שטראָפען, שמייסען דאָרט מיט אייזערנע ריטער — און פאַר אַ רוט האָט שלמה׳לע געציטערט, נישט אַזוי פאַר דעם וועהטאָג, ווייל אַז מען שמייסט, טוט וועה, ווי פאַר דער שאַנדע — פע, ס׳איז אַ חרפה!... שלמה׳לען איז פאָרגעקומען גאָט עפּעס נור ווי אַ בייזער פריץ מיט אַ קאַנטשיק אין דער האַנד, פאַר אַ מינדעסטע קליינינקייט ווערט ער אָנגעצונדען, איש להבה — שמייסט! ביי אַ מינדסט עבירה׳לע: איבערהיפּערן אַ שטייגער אין דאַוונען עפּעס אַ וואָרט, נישט ענטפערן אמן, אַ טרונק וואַסער טאָן אַ מאָל אָהן אַ „שהכל", האָט ער געחאַפּט אַ ציטער און געטראַכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי".

און ווער שמועסט ימים־נוראים, וואָס, כּפי יודען זאָגען, אפילו אַ פיש אין וואַסער ציטערט דענסטמאָלט — איז שלמה׳לע געווען אין איין שרעק. דער גאַנצער ענין פונ׳ם אויפשטעהן צו סליחות, דאָס חאַפּעניש, לויפעניש אין שול, אויפ׳ן פעלד, דאָס יאָמערן־וויינען, דאָס טרויערדיגע ניגון׳דיל ביי׳ם דאַוונען, דאָס אומעטיגע פּנים׳ל פון דער מאַמע און פונ׳ם גאַנצען הויזגעזינד, גלייך ווי עס הענגט איבער זיי די רוט און מען קען זיי, מחילה, מקיים־פּסק זיין — אָט דאָס אַלסדינג האָט אויף איהם אָנגעמאַכט אַ שרעקליכע פינסטערע מרה־שחורה, ס׳איז איהם נישט ניחא געווען דער גאַנצער יום־טוב, די פיש מיט דעם צימעס, עס האָט איהם

זיך נור געדאַכט, ווי ער, דער אויבערשטער, זיצט אויף דעם הויכען שטול, די פּאָלעס איבער דעם מקום קדוש, ברענענדיגע מלאכים אַרום איהם, פליהען ברענענע ספרים, שרייבען, רעכנען איטליכענס עבירות מיט אַ רעש, אַ געפּילדער, און עס הינט זיך די וועלט, עס ציטערן די טויערן פונ׳ם הימעל פון זייער געשריי — און ער טראַכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאַרביי!"...

נאָר אַזוי ווי אין דער וועלט איז שוין געשטעלט, אַז עס נישטאָ אין איהר אינגאַנצען גוט׳ס, אָהן עפּעס שלעכטס, און ריין שלעכט, וואָס דרינען זאָל נישט שטעקען עפּעס גוטס, איז דעריבער אויך מיט די ימים־נוראים געקניפּט און געבונדען געווען זאַכען אַזעלכע, וואָס האָבען געלינדערט אַביסעל דעם שרעק, צוגעגעבען אַ זיסקייט דער ביטערע מרה־שהורה. די וויכטיגסטע פון יענע אַלע זאַכען זיינען עס די „ישובניקעס", די אַרענדאַרעס פון די דערפער, וואָס פלעגען אויף די הייליגע טעג קומען מיט זייער הויזגעזינד אין שטאָדט אַריין. דאָס אָנקומען זייערס האָט אויפגעריהרט דאָס שטעדטעל, אָבגעמונטערט, אָבגעפרישט אַביסעל דעם עולם, און עס האָט געהאַט עפּיס אַ מין בעזונדער טעם — [illegible] כּדבש, האָניג מיט פעפער און ציבעלעס אינאיינעם.

די היסטאָריע פאָדערט, אַז די זאַך זאָל דאָ אַביסעל מעהר דערקלערט ווערען, זיסט, וועט אפשר אין איהר פעהלען זעהר אַ וויכטיגע בלעטעל, און פאַר די שפּעטערדיגע דורות — [illegible] ווער ווייסט? — קען די זאַך בלייבען נישט פאַרשטענדליך.

5.

פונ'ם חודש תשרי הייבט זיך אן א צעכעל ימים־טובים: די ביידע ערשטע טעג פונ'ם חודש איז ראש־השנה, דער צעהנטער טאג — יום־כפור, זיי הייסען ימים־נוראים, שרעקליכע טעג, און אינאיינעם מיט די טעג, וואס צווישען זיי, הייסען זיי אויך עשרת־ימי־תשובה — צעהן טעג צייט, הרטה צו האבען אויף די זינד: וויינען, בעטען און אויסבעטען א גוט יאהר. דענסטמאל איז אויפ'ן הימעל א יריד. עס קלאפט זיך דארט א שרעק.

„ונתנה תוקף קדושת היום, און דערצעהלען וועלען מיר — אזוי טוט זיך דער כהזור דארט א זאג — די שטארקע הייליגקייט פונ'ם טאג. רען שרעקליך פארכטיג איז ער צוגלייך, אין איהם שטייגט הויך דיין קעניגרייך. אויף גנאד איז, נאט, דיין שטול געשטעלט, דו זיצט מיט אמת אויף איהם צו ריכטען די וועלט. יא, אמת! דו ביזט דער ריכטער און פערקלאגער, דו ווייסט און ביזט דער עדות־זאגער. דו שרייבסט און חתמ'סט, צעהלסט און רעכענסט אלץ מיט צאהל, געדענקסט פערגעסענע זאכען, וואס העט אמאל. דו עפענסט אויף דאס קאנטעבוך, עס לייענט דרויס אליין זיך איטליכס ווארט, פון יעדען מענשען אייגענהענדיג שטעהט די תתימה זיינע דארט. מיט'ן גרויסען שופר טוט מען דארט א בלאז, אווא! א דינע שטימע לאזט זיך הערען — שטיל, שא. מלאכים יאגען, אין איינע שרעק אהער־הין און זאגען: עס־איז אט־א דער יום־הדין, אויף אבצורעכענען זיך מיט'ן גאנצ'ן געריטעל, א־דא אין הימעל! דען וויל אין דיינע אויגען ריין און פיין, איז ביי'ם געריכט נישט מעגליך זיי צו זיין, און אלע אויף דער וועלט ווי ברייט זי איז און לאנג, געהען דיר פאר־ביי, ווי שעפעלעך א גאנג. ווי זיינע לעמער קוקט דער פעסטיך איבער נוט, ער לאזט שאף זיינע דורכגעהן אונטער'ן רוט, אזוי אט געהמסט דו אלע ב'שעפעניש אפיר, דו רעכענסט, צעהלסט און לאזט פאסירען זיי

פאר דיר. בעשטימסט פאר יעדען זיינם פאראוים, און גיבסט זיין פסק יעדען ארויס, ראש־השנה ווערט אויף זיי דארט אנגעשריבען, יום־כפור אבגע'חתמ'ט אונטערשריבען. וויפיעל זאלען אומקומען, וויפיעל זאלען צוקומען, ווער זאל לעבען און ווער שטארבען, ווער אויסלעבען זיין צייט זאל ביז צום עק, און ווער פון דאנען פאר דער צייט אוועק. וועמען אין פייער א טויט א שווערען, ווער דורך א שווערד, ווער דורך א חיה זאל דער'הרג'ט ווערען, וועמען פאר הונגער, וועמען פאר דארשט און טויט, וועמען דורך שטורם און וועמען דורך מגפה א טויט. וועמען דערשטיקעניש, אין האלז א ביין, און וועמען — אין קאפ א שטיין, ווער זאל צו הויז זיך רוהיג בלייבען, און ווער אין דער פרעמד זיך ארומצוטרייבען, ווער זאל זיך לעבען שטיל, און ווער אין דולעניש פיעל, ווער אין פריידען, ווער אין ליידען, ווער אנווערען, ווער רייך ווערען. ווער האלטען זאל אראב און ווער ארויף דעם קאפ".

און ווי דער יריד. דער רעש אויפ'ן הימעל, אזוי רעש'ט זיך אויך דא אויף דער ערד. נאך מיט א חודש פריהער טוט אין די שולען א בלאז דער שופר און וואהרענט: יודען, עס געהט דער יום־הדין! און יודען הויבען בעצייטענס אן זיך ארומקוקען, מאכען א קלארען חשבון פון זייערע מעשים א גאנץ יאהר, און טוען אלע מיטעל, ווי ארויס ריין פונ'ם משפט, וואס שטעהט זיי פאר — זיי זאגען סליחות, זוכען זיך גוטע אדוואקאטען אין צדקה. אין אלטע זכות אבות, צו זיין מליצי יושר, פירשפרעכער פאר זיין הייליגען כסא־הכבוד.

> מאן תשובה, בעטען, מיט צדקה שמירען —
> דאס העלפט א שלעכטען פסק צו קאסירען.

די ארענדארעס פון דערפער ארום און ארום קומען מיט קינד און קייט, האק און פאק אין די שטעדט אריין, אינאיינעם מיט כל־ישראל צושטעהן דארט פאר גאטס געריכט און אויסבעטען פאר זיך און פאר דער גאנצער וועלט מענשען, נאר אהן א שום חילוק, א גוט יאהר, א דערלייזונג פון אל־דאס בייז.

דאס ..עדטעל ק... איז גאר נישט דאס שטעדטעל, וואס א גאנץ יאהר, ווא מען זעהט קיין פרישען מענשען נישט און וואו דאס לעבען פליסט געווערנטליך ווי א שטיל וואסערל רוהיג, עפים ווי פערשלאפען. א פאר טעג פאר ימים־נוראים חאפט עס זיך אויף. עס ווימעלט פון נייע

פארשווינען, וואס קומען פונ׳ם ישוב, פוהרלעך אנגעזעצט מיט ווייבער און קינדער אויף גאנצע בערג בעבעכעס, איבערבעטען, זעקלעך שפייז און שטיינען מיט עופות ציהען זיך איבער די גאסען. בעלי־בתים, יונגע־לעך, חייסע חברה, געהען און לויפען א קענען, איטליכער אקענען זיין ארענדאר, וואס שטעהט ביי איהם יום־טוב אויף סטאנציע. פון ביידע זייטען שיטען זיך רייד הויך אויף אלערליי קולות — פון דאנען שאלות: פאר וואס אזוי שפעט? פאר וואס אזוי און פאר וואס אזוי? און פון דער אנדערער זייט מעשיות, וואונדער און נסים גרויסע: עס האט געלאפענעט אין וועג אנ׳אקס, געפאלען א פערד, אבגעריסען א בריק, א מעוברת ווייבעל האט זיך פערוואלט און מיטענדרינען געהן צו־קינד, זיך איבער־געקעהרט א וואגען, מע בעדארף גומל בענשען, קוים מיט דעם לעבען ארויס... דארפס־הינט ביי׳ם אנקומען מיט זייערע בעלי־בתים רייצען אויף די אלע שטעדטעלדיגע הינט, עס ווערט צווישען זיי א געבילעריי, א געשלעגעריי, גלייך ווי זיי זיינען נישט ברידער פון דער הינטישער זרע, מיט איין הינטיש מויל, איינע הינטישע צייהן. און באמת טאקי איז דא צווישען זיי א גרויסער אונטערשייד. דער דארפס־הונט איז דאס, ווי גאט האט איהם בעשאפען, ווייסט נית קיין פאליטיקע, חוץ דעם בעל־הבית און די שטוב קען ער נישט קיינעם, בילט אויף איטליכען ארים און רייך אלע גלייך. חאפט טאקי א ביין, אז יענער גיט, חאפט און בילט פארט ווייטער טאקי, בילט מיט זיין אייגען קול, נישט פערשטעלט, ער איז פרייסט אהן אנשטעלען. דער שטאדט־הונט א קעגען איז שוין עפעס גע־מלאכה׳ט, אויסגעפיינט, אביסעל פאלש און האט מורא פאר א שטעקען — בילט אויף אנ׳ארימאן, אויף אזעלכען, וואס קען זיך נישט וועהרען, פאר א שטארקען האט ער אבשיי, פאר א רייכען שען געקליידט — א שרעק! מיט א שטיקעל ברויט שוחד פערשטאפט מען איהם דאס מויל, עא! גיט יענער פון דער אנדערער זייט, א ווילד פרעמדער גאר, א גרע־סער שטיקעל, טוט ער שוין איהם צוליב, פאלגט וואס מען הייסט. ער עפיצירט זיך אפט ארום, שמעקט וואו עפיס א קערמעשיל, וואס מען קען חאפען א לעק, מאכט בעקאנטשאפטען, דרעהט מיט דעם וויידעל, שטעהט אויף די לאפקעס און בילט אמאל עפעס גאר נית מיט זיין קול, גלאט אזוי זיך, מען זאל נישט פערגעסען, אז ס׳איז דא א הונט... אז ער הייסט ציידן און קען, אין א גויט־פאל, הינטען ארום א ביס טאן אויך... אט די דאזיגע ביידע מיני הינט אנקוקען קענען זיי זיך נישט איינער דעם אנדערען. די גאנצע צייט, וואס זיי ביידע געפינען זיך אין דעם שטעדטעל

הערשט דארט א בילען, א האווקען, א שרייען אויף די צייהן, עפעס א „הינטישער וואפראס„, שטענדיגע קריעג און שטענדיגע געשלעג, דער קאפ אזש ווערט דול! וואָרטשון א שטייגער, א דארפס־הונט אהן חכמות, ווייסט נישט מעהר ווי צו היטען די שטוב, ליגט זיך אויסגע־צויגען אין דרויסען פאר דער טיר, קוקט בייז ווי א רות מיט פערלאפענע פון בלוט, האלב צוגעמאכטע אויגען, רייבט, קראצט דעם בויך אין דער ערד, שטיל אונטערפישטשענדיג פאר גרויס הנאה, פלוצים רוקט זיך אונטער קאשטאן, אהויכער, א דארער, איינער פון די שענע בעלי־בתישע שטאדט־הינט. ס׳איז איהם פון דערווייטענס אין דער נאז אריין א ריח פון יודישע פיש, אויף וועלכע ער איז א גרויסער בעלן, אויך א ריח פון געבראטענס, וואס קאכט זיך לכבוד יום־טוב דארט אין שטוב, און ער לאזט זיך, ווי געוועהנטליך, צוקומען נאהענט, שמעקען, נישטערן, תאמר וועט דאס מזל איהם דיענען א חאפ טאן עפיס. וואָרט־שונען אבער איז די זאך נישט געפעלען — וואס געהסט־דו, עזות־פנים, אין מיין גבול אריין? און וואס איז עס גלאט פאר א מאדע, הונט איינער, ארומגעהן איבער די הייזער. אריינשטעקען א מארדע, וואו מען בעדארף נישט?! ער גיט זיך אויף איהם פון הינטען פלוצים א ווארף. טוט א ביס און רייסט איהם אויס א זשמענע האר. קאשטאן ווערד אזש פערצאפעלט, פערלעגט, מחילה, דעם וויידעל, חאפט די פיס אויף די פלייצעס — און אוועק־אוועק מיט א קוויטש... דאס אייגענע איז אויך מיט פילקען, א שווארץ הינטעל מיט איין אויסגעקרימטען רוקען און הינקענדיג פיסעל, וואס לעבט פון קצבה — פון יודישע פאמוניצעס. ער לאזט זיך, ווי דער שטיינער זייגער איז, צו א יודענס שטוב, וואס זאל ער דא איבער־טראכטען? פלוצים טוט איהם א חאפ טרעזאר, א געזונטער, א קודלאטער דארפס־הונט, און ברעכט איהם א ביין, אזוי אז ער פערגעהט זיך נעבעך פאר וועהטאג, לויפט שפרינגענדיג, דאס הינקענדיג פיסעל אין דער לופטען. דאס געזעסעל אין דער זייט אויסגעקרימט און היילט, רויעט אויף א גרילצענדיג קול. אזא פסק חאפען אויך נאך אנדערע שטאדט־הינט. ס׳איז זיי פערשטערט דאס לעבען — נישטא קיין צוטריט צו א יודישע שטוב! דערפאר אבער דערטאפען זיי א דארפס־הונט ביי זיך, ערגיץ אויף דער גאס, מעג ער שוין זיך געזעגענען מיט דעם לעבען. זיי ווארפען זיך אויף איהם פון אלע זייטען, שארפען די צייהן, צופען אין רייסען. עס ווערד א געקוויטשעריי, נישט אויסצוהאלטען. קונדסים מישען זיך אויך אריין, הידען אונטער, ווארפען שטיינער, כאטעס שטעהען אין

די מהירען, רופען, שרײַען און שעלטען. יודען אויף דער גאַס האַפּען אַ ציטער, ראַמעווען זיך און לויפען גאָר אין אָטעם, האַלטענדיג זיך בײַ די פּאָלעס.

הכלל עס רעש'ט זיך, עס קאָכט זיך, דאָס שטעדטעל איז אויף, ס'איז, ווי מען זאָגט, ליהודים! דאָס לעבען אין דעם שטעדטעל גערט שוין שטאַרקער, עס זעהט אויס, ווי אַ שטעהענדיג טײַכעל, וואָס וועסנעצײַט צוגיסט זיך עס, פּליצט גיך, האַסטיג מיט אַ גערויש.

און בשעת דעם גערויש הייזט זיך פון דערווײַטענס אַ לאַנגער וואָגען פול אָנגעזעצט מיט חנאָ טליגיצערס הויזגעזינד. די אַלטע שקאַפּע, וואָס האָט אַ ביסעל זיך צוגעשטעלט אויפ'ן וועג, טוט זיך אַצונד אָן אַ כּח, אַרײַנפאָהרען אויף דעם מאַרק קוממיות, האָפּערליך, מיט דער פּאָמפּע, און לכּבוד דעם שטעדטעל ולכּבוד די פּאַרשוינען, המסובין בכאן אויפ'ן וואָגען, פערדרייסט זי דעם וויידעל, שטעלט אויף די אויערען, הייבט פיסלעך און העצקעט זיך לעבעדיג־פרעהליך מיט אַ טאַראַראַם, אַ געקלאַפּערײַ פון די רעדער. צוציק לאָזט זיך פּאָראויס מיט דער בשורה — אַז מען פאָהרט! היטענדיג זיך, פון דעסטוועגען, די ביינער בײַ אַ בעגעגעניש מיט זײַן גלײַכען, אין הינטישע מײַלער נישט אַרײַנצופאַלען. יענע איהם אַ שמעק — שלום עליכם, און ער יענע אַ שמעק — עליכם שלום! מאַכט ער אָב בקיצור, אַ שמעק נאָר פון יוצא וועגען, דרעהט זיך באַלד מאַקי אויס און לויפט ווייטער, די „זקנה" נאָך איהם, האָץ־האָץ בײַ ר' חיים'ס שטוב, וואָס פון אַ ד··שע צײַט יאָהרען שטעהט דאָרט אַיין חנאָ פון דער מיהל מיט ווײַב און קינדער — אַ גרויס פּעקעל, אָהן עין־הרע!

פאַר שלמה'לען שטעלט זיך דערנסטמאָל אַ וועלט מיט נײַע עסקים, ס'איז דאָ ברוך־השם וואָס צו טון, אויף וואָס צו קוקען, וואָס צו בעטראַכטען. לאָז זיך שוין גאָט אָנשרײַבען דאָרט. וואָס ער חיל, דערווײַל אָבער אַז מען לעבט, בעדאַרף מען לעבען.

קודם־כּל חאַפּט שלמה'לע זיך אַרויף. באַלד מאַקי נאָך חנאָ'ס אָנקומען אויף דעם וואָגען, עטליכע קונדסים אַרײַן מיט איהם, אַ פּאָר שטעהען, אָנהאַלטענדיג זיך פון הינטען, צווישען די רעדער — און היידאַ! מען ציהט בײַ די לײַצען, מען שמײַסט, מען מאַכט מיט די ליפּען, שרײַעט אין איין קול: „וויאָ־וויאָ"; און כּע טוט אַ פאָהר אַ ביסעל פאַרבײַ

דער שטוב. דערנאָך נעהמט מען צום סמיק צוציק'ן, מען טוט מיט איהם אַ רעד עפּעס אויף אַיין אַנדער מין לשון, אַרײַנלאָזענדיג זיך מיט איהם אין די הויכע דרכים, פערהערענדיג איהם. וואָס ער קען, פריהער פון דערווײַטענס, מיט אָבשײַ, אונטערוואַרפענדיג איהם שטיקלעך ברויט, שפּעטער אַלץ נעהנטער ביז מען פערלירט דעם דרך־ארץ, און עס ענדיגט זיך, ווי דער שטײַגער איז, מיט אַ שטיין און מיט אַ קוויטש...

שלמה'לע אינטערעסירט זיך אויך שטאַרק מיט די נײַע מיני דאָרפס־פּאַרשוינען, אַלצדינג אין זיי קומט איהם אויס עפּעס משונה. מיידלעך אין נײַע גראָבע שיך און זאָקען, אין נײַע סיטצענע קליידעלעך פון אַ מיתה־משונה־קאָליר, מיט גרויסע רויטע קווייטען, גלאָצען אויס גרויסע קעלבערנע אויגען, אַ פינגערל אין דעם מויל — און קוקען. יונגלעך אין חאַלאַטלעך, אין נײַע קנאַקענדיגע לײַבסערדאַקלעך און לייווענדענע פּלידערלעך, בלאָזען זיך, שעמען זיך, קאַלופּען די נאָז — און שיסען פלוצים אויס, אין קולאַק, אַ געלעכטער, ווישענדיג בשעת מעשה מאַקי מיט דעם אַרבעל, מיט דער פּאָלע די נאָז, מחילה. הײַנט דאָס רעדען וויערס, דאָס עסען, איז אויך עפּעס אומגעלומפּערט — דאַכט זיך גערעדט, און ס'איז עפּעס נאָר געבעבעט, דאַכט זיך, געגעסען, און ס'איז עפּיס נאָר געפרעסען. אַ קײַען אַ ביסעל, מישטעהנס־געזאָגט, אַ מאַכען מיט די באַקען, אַ זופּען מיט אַ הילך! דאָס אייגענע פּנים, דאַכט זיך, דאָס אייגענע פלייש, און פאָרט עפּעס נישט אַזוי ווי בײַ שטאָדט־לײַט — עס שמעקט עפּעס מיט דאָרף. די ווילדע גאַנז, אַ שטײַגער, איז דאָס אייגענע טאַקי וואָס די הײַמישע, איין פלייש, און דאָך עפּעס אַנדערש — אַנ'אַנדער טעם, אַנ'אַנדער קאָליר. חנאָ אַליין איז אייגענטליך געווען נישט קיין גראָבער מענש, נאָר צווישען איהם און ר' חיים'ן איז גאָר קיין פערגלייך. דער חילוק צווישען זיי ביידע האָט שלמה'לען געוואָרפען זיך אין די אויגען — חנאָ אַקעגען דעם טאַטען האָט גאָר עפּעס קיין פּנים נישט! ס'איז אויך אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנאָ'ס ווײַב, און דער מאַמע זײַנער. טויבע־סאָסיע איז אַ ברייטביינערדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זײַנען עפּיס מגושם: פערברענט, פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער געמבע. זי איז גוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פרום, וויינט בײַ ליכט־בענשען, חליפעט ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, האָטש זי פערשטעהט נישט קיין וואָרט. אַקעגען־זשע שרה די מאַמע זײַנע,

איז אַן׳איידעלע, אַ שוואַכע. האָט קליינע, ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערלעך, אַ פערפרומט בלייך פנים מיט דינע ליפען — אינגאַנצען עפעס אַ רוחניות, און אַז זי געהט, דאַכט זיך, זי שוועבט. זי איז אַ וואוילקענענדיגע, קען אַלע תחינות פון ארץ־ישראל, ווייסט אויך דעם „מעין־טהור", אַלע דינים פון „חנ"ה", וואָס געהערען זיך אָן מיט איין אשה, לייענט דעם „צאינה־וראינה", דעם „מנורת־המאור" און נאָך אַזעלכע ספרים. ווייזט ווייבער אין שול צו דאַוונען, וואָס צו זאָגען, ווען צו שפרינגען קדוש, לייענט זיי אויך פאָר, און האָט מיט זיך דאָרט, אין דער ווייבער־שער שול, אַ לימענע אָדער טראָפענס אַזוינע, אויפצומינטערן אי זיך אי אַנדערע בשעת דעם חלש׳ן.

און באמת טאַקי, אַז שרה פלעגט לייענען, האָט מען געקענט טאַקי חלש׳ן. איהר לייענען איז געווען פול מיט געפיהל, איהר נגון׳דיל דערביי האָט גערירט, געצופט ביי דער נשמה, אַ שטיין אפילו וואָלט פון איהרע טרערען אויך צוגאָסען געוואָרען. ס׳איז כדאי אויף אַ ציקאַוועשט צו שטעלען דאָ האַטש אַביסעל פון דער תחינה ערב יום־כפור, ביי די וועקסענע ליכט מאַכען.

שרה לעגט קנייטלעך. ווייבער, שכנות מיט געבראָכענע הערצער שטעהען אַרום איהר. זי לייענט און לייענט זיי דערביי פיר מיט אַ ריהרענדער שטימע טיעף פונ׳ם האַרצען:

„רבונו של עולם, דערבאַרמדיגער גאָט! די ליכט וואָס מיר וועל׳ען מאַכען אין שול אַריין פאַר דיין הייליגען נאָמען וועגען און פאַר די הייליגע ריינע נשמות, זאָלען דערוועקען די הייליגע אָבות ואמהות, זיי זאָלען אויס זייערע קברים פאַר אונז בעטען, אַז קיין בייז, קיין צרות, קיין לייד זאָלען אויף אונז נישט קומען, און אונזער ליכט און אונזער מאַנענס ליכט און קינדערס ליכט זאָלען נישט אויסגעלאָשען ווערען פאַר דער צייט, חס ושלום... ווי איך וועל לעגען דעם פאָדעם פון די קנייטלעך פאַר אונזער פאָטער איירהם, וואָס דו האָסט איהם מציל געווען פון דעם פייער אין קאַלכאויוען, אַזוי זאָלסט־דו אונז ריינינגען פון זינד, אונזער נשמה זאָל קומען ריין פון שולד צו דיר, ווי זי איז געקומען ריין אין אונזער גוף אַריין. — אין דעם זכות, וואָס איך לעג דעם פאָדעם פאַר אונזער מוטער שרה, זאָל גאָט ברוך־הוא אונז געדענקען דעם זכות פון איהר צער, אַז מען האָט איהר ליבש זוהן יצחק געפירט

צו דער עקדה. לאָז זי אַ גוטע מליצה זיין, אַז מען זאָל נים חאַפען ביי אונז אונזערע קינדערלעך, זיי זאָלען פון אונז נישט אַוועקגענומען ווערען און נישט פערוואָרפען ווערען ווייט פון אונז ווי די בלודנע שעפעלעך. — אין דעם זכות, וואָס מיר לעגען דעם פאָדעם פאַר אונזער פאָטער יצחק, זאָלסט דו זיך איבער אונז דערבאַרמען, אַז מיר זאָלען קענען מגדל זיין אונזערע קינדער, זיי קענען האַלטען ביי אַ רבי׳ן, עס זאָלען, ווי דאָס ליכט, אונזערע קינדערס אויגען לייכטען אין לערנען, אין דער ליעבער תורה... פאַר דעם פאָדעם, וואָס מיר לעגען פאַר אונזער פאָטער יעקב, וועלכען דו האָסט געהאָלפען פון די שונאים, בייגעשטאַנען איהם אין זיינע נויטען, אַזוי זאָלסט־דו אונז העלפען פון כל המשחיתים והמקטרגים, זיי זאָלען נישט קענען אָנרעדען אויף אונז שלעכטס, אויסטראַכטען בלבולים, צו פערשוואַרצען אונזער נאָמען... מיר זאָלען אין דעם יום־הדין האָבען אַ גוטען משפט מיט אונזערע מאַנען און קינדער, מיר זאָלען חלילה נישט זיין קיין אַלמנות און אונזערע קינדער קיין יתומים... בזכות שלמה וואָס האָט געבויעט דאָס בית־המקדש און תפילה געטאָן, ווען אפילו נישט קיין יוד, אַ פרעמדער גאָר פון איין אַנדער אומה, אַז ער וועט קומען אין בית־המקדש אריין און דיך בעטען, זאָל זיין געבעט אויך אָנגענומען ווערען — אין דעם זכות, רבונו של עולם, זאָל נישט פערשלאָסען ווערען דער טויער פונ׳ם הימעל פאַר מיין געבעט און לאָמיר געדאַכט ווערען מיט מיין מאַן און מיט מיינע קינדער און מיט אַלע לייט צום גוטען אין דעם נייעם יאָהר. אָמן!"

לאָז נאָכדעם לאַכען, ווער עס קען, לאָז ער זאָגען, אויב עס לעגט זיך איהם דאָס מויל, אַז דאָס איז נאַרישע זאַכען — אַהער ליכט, אַהער אַ סך אַזעלכע ריינע נשמות־ליכט! אַ סך אַהער אַזעלכע ברענענדיגע געפיהלען, ריינע הערצליכע ווערטער, הייסע טרערען, געבעט און ליעבשאַפט צו תורה און חכמה, ליעבשאַפט צו מענשען, צו אַ גאַנצער וועלט מענשען! און דאָס אַלצדינג ביי וועמען איז עס? ביי יודענעס, ביי פראָסטע יודענעס, וואָס אָנקוקענדיג זיי פון דרויסען. דאַכט זיך, זיי זיינען גאָר נישט; וואָס אָנקוקענדיג זיי פון מאַרק, דאַכט זיך. זיי זיינען משונה פערגרעבט... הלואי אַ סך אַזעלכע ווייבער מיט אַזעלכע געפיהלען און אַזעלכע ווערטער!

דאָס מעגען הערען יענע, יענע... און וויסען וואָס אַזוינס אַ יודיש האַרץ בעטייט, מעגען הערען און — שטומען!

6.

א פּאָר יאָהר איז דרינען זינט שלמה'לע האָט אָנגעהויבּען לערנען הנ"ך, אינגאַנצען איז ער נאָך אַ קינד, און וואָס פּאָרט, רבונו של עולם, האָט ער שוין נישט איבּערגעלעבּט, וואו איז ער אין דער דאָזיגער צייט שוין נישט אויסגעוועזען? טאַקי גאָר עפּעס ווי אַיין אַלטער, וואָס וואָלט אַוועקגעלעבּט מתושלח'ס יאָהרען! — ער איז געוועזען אין ארם־נהרים, אין כּנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי און שושן הבּירה דאָרט, און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כּוש, אויך אין דער וויסטעניש, אין מדבּריות און אַנגעזעהן זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען. לאָז מען פון דעסטוועגען קיין טעות ניט האָבּען, מ'שט מיינען, אַז עס האָט זיך געמאַכט עפּעס אַיין אומגליק, און ר' חיים האָט געמוזט עוקר זיין, זיך אַרומוואָגלען מיט זיין הויזגעזינד נעבּעך, אָדער אַ שׂרפה, אַ מגפה, אַ בייז'ע מהומה, נישט דאָ געדאַכט, איז אָנגעשיקט געוואָרען אויף דעם שטעדטעל, און די אַיינוואוינער זיינען זיך צעלאָפען, האָבּען, ווי דער שטייגער פון יודען איז אין גלות, זיך צעשלעפּט אהער, אַהין, איבּער דער גאַנצער וועלט. חלילה, קיין צער קיין בּיז! דאָס שטעדטעל איז ווי פריהער אַ שטעדטעל, די אַיינוואוינער ווי פריהער אַיינוואוינער, ר' חיים איז ר' חיים, אַלצדינג ווי פריהער, איטליכער, בּרוך־השם, אויף זיין אָרט און שלמה'לע האָט פונ'ם שטעדטעל קיין פוס אפילו ניט אַרויסגעשטעלט. — וואָס־זשע דען? דאָס איז אַזוינס, וואָס פאַר אַלע אַנדערע פעלקער איז עס אַ סוד, נאָר ניט צום פערשטעהן, נאָר בּיי יודען פערלויפט זיך עס זעהר אָפט. בּיי יודישע קינדער נאָר געשעהט אַזוינס, אַז מען זאָל זיצען טאָג ווי נאַכט פערשפּאַרט אויף אַיין אָרט, נישט צו וויסען, וואָס דאָ אַרום געהט פיר, וואָס מען בּרויכט צו לערנען, צו טאָן, בּכדי צו לעבּען מיט לייטען גלייך; מען זאָל אויסגעטאָן זיין פון אַלצדינג

דאָ, מבטל זיין אַלע זאַכען, וואָס זיינען וויכטיג פּשוט [illegible] לעבּען אַריין און איבּערטראָגען זיך אינגאַנצען מיט די [illegible] און אַלע געדאַנקען העט ווייט אין אַיין אַנדער עולם, אין אַנדערע צייטען; מען זאָל נישט זעהן פאַר זיך די וועלט, דאָס וואָס פאַר דער נאָז, און אָבּגעבּען זיך אינגאַנצען נאָר מיט אַזעלכעס, וואָס העט אַ מאָל, צו זעלכעס מען בּעדאַרף נישט האָבּען אַזוי די אויגען און די אַנדערע מענשליכע גראָבּע חושים ווי אַ שאַרפען כּח הדמיון — אַ הייליגע נאַקעטע נשמה אָהן לייב, אָהן לעבּען!

שלמה'לע נאָך אַ יונג קינד, אַ הינדעלע וואָס ליגט נאָך אין דער איי, נישט צו וויסען דאָס אָרט, דאָס לאַנד, וואו ער איז, נישט דאָס פאָלק, די מענשען, צווישען וועלכע ער געפינט זיך; וואָס פרעגט איהם בּחרם פון אַ לעבּען דאָ צו זאָגען — ער, שלמה'לע, בּעקלאָגט זיך אין די געדאַנקען אַרום ערגעץ אין די ווייטע מקומות דאָרט! ער איז פערמאָגעלט אין מצרים, אין די לענדער פון סיחון, עוג מלך הבּשן און נבוכדנצר מלך בּבל, דער קאָפּ ליגט איהם אין דעם ים־סוף, אין דעם ים־המלך, אין דעם טייך פּרת און דעם ירדן. פאַר איהם געפינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען בּעדאַרף רעדען לשון־קודש, עפּעס גאָר תּרגום, מען זיצט זיך בּיי זיי אין געצעלטען, מען רייט אויף מויל־אייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון אַ „לאָגעל", מען געהט בּאָרפּיס און טראָגט נאָזבּאַנדען, אַלצדינג ווי דער שטייגער איז. אונזער נאַטור דאָ, מיט איהרע מיני געוועקס, חיות און עופות געהער זיך מיט שלמה'לען נישט אָן. וואָס מאַכט עס איהם אויס פעלדער מיט תבואה — קאָרען, רעטשקע, קאַרטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קרופּניק" מיט בּרויט אַלע טאָג? וואָס ווייסט ער אַ סאָסנע, בּערעזענע און דעמבּענע בּוימער! ער ווייסט נאָר בּיי זיך אין האַרצען: וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבּערטען, פימסענהאָלץ און בּוקסענבּוימער. פון לעבּעדיגע מיני בּעשעפעניש ווייסט ער: אַ ווילדעלטיר, אַ לינדענהאָרם און אַ פּיפּערנאַטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור־הבּר און אַ טירקעלטויב. הכּלל, שלמה'לע איז נאָר אַ געבּירטיגער דאָ און אַליין איז ער עפּעס ווי נישט קיין היגער, לעבּט ערגיץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז פאַרצייטען און זיין וועלט איז אַ יענע, וואָס אַ מאָל, דאָ איז ער אַ גר און דאָרט — אַיין אַלטגעזעסענער; ער קומט אַ היים, נאָר אויף אַ ווילע, ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט־אָב, נעכטיגט איבּער — און מאָרש אַהין, ווייטער טאַקי אַהין!...

זיין לעבען איז, ווי דאָס לעבען פון טויזענדער אַנדערע שלמה'לעך, נאָר פון אַ זכר וועגן — אַזוי און אַזוי איז געווען דענסטמאָל, בימים ההם, אין יענע צייטען.

נאָר לעבען מיט דעם זכר אַליין דערפון, וואָס איז געווען; בלייבען ביי אַ געשיכטע און דרעהען זיך, דרעהען זיך אויף איין אָרט, ווייטער נישט אויף קיין האָר — אַזעלכעס הייסט נישט געלעבט, נאָר געטרוימט. אונזערע עלטערן, וואָס זיינען געזעסען ביי די טייכען פון בבל און דער קאָפּ איז זיי געלעגען גאָר ערגיץ אַנדערש, האָבען שפּעטער ערשט, ביים צוריק־קעהרען זיך פון גלות, דערפיהלט אַליין און אין שמחות דער־צעהלט, לויט עס שטעהט אין דעם שיר־המעלות, אַז נישט געלעבט האָבען מיר, נאָר היינו כחולמים, מיר האָבען גע'חלומ'ט

און ווי באַלד אַזאַ לעבען, וואָס איז אַ חלום, וואָס־זשע איז פאַר אַ וואונדער, אויב אין איהם גרוימט זיך אַזוינס, וואָס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, אויב עס דרעהען זיך אַרום אין איהם רוחות, שלעק, און ס'איז גאַנץ רעכט אויך בהמית מיט מענשליכע צורות, וכדומה נאָך אַזעלכע ווילדע בעשעפעניש!...

ווען נישט די ציצית, די מזוזה און קריאת־שמע, די דאָזיגע דריי גוטע שמירות, וואָס האָבען שלמה'לען אַביסעל בערוהיגט, וואָלט ער חלילה יונג פון דער וועלט געגאַנגען פאַר גרוים מורא, וואָס ווילדע בעשעפעניש האָבען אויף איהם אָנגעמאַכט.

ס'איז כדאי צו וויסען חאָטשע נור אַ טייל חלומות פון שלמה'לעס יוגענד, ווי אַזוי און דורך וועמען ס'איז איהם ענטפּלעקט געוואָרען דער סוד פון רוחות, גלגולים און פיעל אַנדערע שרעקליכע זאַכען נאָך נאָר אין דו קינדישע יאָהרען

אין דעם שטעדטעל ק... פלעגט צייטענווייז זיך אַ וויז מאָן, ווי פלוצים פונ'ם הימעל אַראָבגעפאַלען, אַ יוד מיט אַ ווילדער גרויער באָרד, איין אויג אַ בלינדעס, דאָס אויסזעהען זיינס שטאַרק־שטאַרק משונה און געקוקט האָט ער בייז פון אונטער די לאַנגע ברעמען, האַלטענדיג אַביסעל איינגעבויגען דעם קאָפּ. זיין אָנקומען האָט זיך געלאָזט הערען אין דעם גאַנצען שטעדטעל, אַלע אין איין קול: דער בעל־שם, רבי אליה בעל־

שם! יודען פלעגען נים קענען זיך זאַט אָנדערצעהלען פון רבי אליה'ס גרויסע וואונדער פון זיינע סגולות און קמיעות — דאָרט און דאָרט האָט ער אַרויסגעטריבען אַ גלגול, דענסטמאָל און דענסטמאָל האָט ער געהאַט צו טאָהן מיט „זיי", מיט די נישט־גוטע, וואָס האָבען פאַר איהם דאָס ניין־יעהריגע ציטערן פאַר זיין פּיפּס. דערביי איז דערקלערט געוואָרען דער טעם פון זיין בלינד אויג, אַזוי: אַז ער רופט צונויף די שדים וועגען עפּעס אַ זאַך, שיט ער אויס אַ זעקעלע מאָהן און הייסט זיי מיט אַ שפּרוך, ביז איין מאָנדעל צונויפקלייבען, וואָרום אָהן עפּעס איין אַרבייט, לאָזען זיי איין רגע שטעהן לעדיג, קענען זיי מויק זיין. איינמאָל האָט ער זיך פערגעסען מאָהן אויסצושיטען, האָבען זיי איהם איין אויג אויסגעדראָפּעט

אַט דעם רבי אליה'ן, איבער וועלכען עס האָט זיך אַרומגעטראָגען אַזעלכע שרעקליכע מעשיות, אַז שלמה'לע האָט דערזעהן, איז איהם פאַר שרעק דער מאַמעס מילך ענטפאַלען. אמת טאַקי, ווי רבי אליה פאָרעט זיך מיט רוחות, דערביי איז ער נישט געווען, נאָר דאָס בלינדע אויגעל האָט איהם בעוויזען גאַנץ קלאָר, אַז די מעשה, אַ־פּנים איז טאַקע אַזוי — אלא נישט, פאַר וואָס־זשע איז ער בלינד?... שטעטער אַביסעל מיט דער צייט, איז איהם בעשערט געווען צו זעהן אַזוינס אַליין טאַקי, מיט זיינע אויגען,

ווינטער ביי נאַכט, אַרום ניין אַ זייגער, פלעגט געוועהנטליך שלמה'לע און זיינע חברים געהן פונ'ם חדר מיט פּאַפּירענע לאַמטערנעלעך אין די הענד, מיט געפילדער און געזאַנג, פייפענדיג אין די קולאַקעס און צופּויקענדיג מיט די באַקען. קוים איז מען אויפ'ן וועג צוגעקומען צו דער גרויסער קאַלטער שול, וואו עס דאַווענען אַלע נאַכט מתים, לויט יודען מיט בערד זאָגען, האָט פלוצים עפּעס ווי אָבגענומען דאָס לשון. מען איז אין איין שרעק איבערגעלאָפען דאָס שטיקעל וועג פאַרביי איהר, האַלטענדיג זיך ביי די ציצית און שרייענדיג, ביי זיך אין האַרצען, שמע־ישראל! דערנאָך, אַז נאָט האָט געהאָלפען, מען איז פון דער סכנה אַרויס, האָבען יודישע קינדער, ווי דער שטייגער איז, זיך געשטאַרקט, געפּעפענט אַ מויל און געזונגען שירה האָפערדיג בעהאַרצט.

איינמאָל, אין אַ שטאַרק קאַלטער ווינטער־נאַכט, אַז שלמה'לע איז בעהאַרצט, ווי געוועהנטליך, אַריינגעלאָפען אין שטוב, האָט מען איהם באַלד אָבגעשטעלט מיט אַ בייז־אומעטיגער מינע, און דער „גוט'ן אָוענט"

איז איהם נעבליבען שטעהן ווי א ביין אין האלז. ער וויל ארויס מיט עפּעס א וואָרט, נאָר מען ווייזט איהם ווינקענדיג מיט א פינגער אויפ'ן מייל — שאַ! ער זעהט, ס'איז עפּעס נישט גלאַט. אין שטוב איז טונקעל, די מאַמע איז נישטאָ, פון די מאַנסבילען אויך קיינער נישטאָ, די קינדער זיצען צושטערט, איטליכער פאַר זיך אין א ווינקעלע. וואָס זאָל ער נעבעך טאָן? ער נעהט, פון קיינעם נישט בעמערקט, אויף די שפּיץ־פינגער און קלעטערט ארויף שטיל ווי א קעצעלע אויפ'ן אויווען, חאַטש צו דערוואַרעמען אביסעל די נשמה פאַר קעלט. פונ'ם אלקירעל אויף יענער זייט אויווען — א חדר'ל פאַר א פאַר־פאָלק, פאַר דעם עלטערן ברודער מיט דעם ווייב — טוט איהם עפּעס שטאַרק א שיין, ער ציהעט ליגענדיג זיך אויס מיט דעם קאָפּ אהין, גיט בגנבה א בליק און בלייבט פערגאַפט, נישט קענען א ריהר זיך צו טאָן מיט איין אבר. דאָס ווייבערשע בעט דאָרט איז פערהאַנגען, זעהט ער, מיט א פאָרהאַנג, אנגעזעצט פון אויבען ביז אראָב מיט בריוולעך שפּילקעס, וואָס פונקלען אקעגען דער שיין פון אוואָניש ליכט, (א גראָב־חלב'דיג ליכט מיט א באַוולענעם קנייטעל), די באַנק, וואָס נעבען דער רובע דאָרט, איז אבגערוקט און אויף איהר אָרט איז אויסגעגראָבען אין דער ערד א גריבעל. איינער עפּעס פון א ווילד אויסזעהן האַלט א שוואַרצען האָהן, רויכערט קרייטיכער אַזוינע און מאַכט משוגע'נע העוויות. טוט א זעץ דעם האָהן אין קעפּעל און לאָזט ארויס איף משונה קולות עפּעס נישט קיין מענשליכע ווערטער: „איה־ביה סמיטיה, אגרפטי, מרום, שמריאל", ער דרעהט מיט די אויגען, בלאָזט, שעפּטשעט: „מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ", א טופּ געבענדיג מיט די פּיס, א מאַך מיט די הענד, ווי ער ראַנגעלט זיך מיט עמיצען, און ביי איטליכעס „מצפּץ" דערלאַנגט ער א דרעה, א זעץ דעם האָהן אין קעפּעל אזוי, אז ער פּערגעהט זיך נעבעך חאָרחלענדיג. פון אונטער דעם פאָרהאַנג הערט זיך אויך א שרייען, א קרעכצען, וואָס רייסט אוים א שטיק הארץ. דער ווילדער פאַרשוין צושאָקעלט זיך שטאַרק בייז, ציהעט אין דעם אָטעם אין זיך, קוועטשט זיך און לאָזט ארויס ווי פונ'ם בויך עפּעס משונה'דיגע ווערטער: „תלמבא חישא ובסוסביק פסלמניא", חאַפּט דעם האָהן ביים נאַרגעל, דרעהט מיט איהם ווי צו כפּרות, טוט איהם א וואָרף אין גריבעל... פערשיט און — דאָס ביינקעל שטעהט באַלד טאַקי ווידער אויף אין אָרט... פון אונטער'ן פאָרהאַנג געהט ארויס א ביטער געשריי, צוגלייך טאַקע א קוויטשעלע א געוויין — מזל טוב! זאָגט עפּעס א יודענע און

די מאַמע, צונעמענדיג אביסעל דעם פאָרהאַנג און ארויסשטעקענדיג די קעפּ, — א יונגעל, הלואי, אויף לאַנגע יאָהר!

— מזל טוב! — מאַכט יענער פאַרשוין, סאָפּענדיג ווי א גאַנז — איך האָב געהאַט היינט מיט „זיי" א גוט שטיקעל אַרבייט. פון היינט אָן וועלען שוין ביי דער קינפּעטאָרין די קינדער זיך האַלטען אין איין „בענעמעניש" וועט זיך, גאַנץ זיכער, מעהר נישט טרעפען

דעם פּירוש פונ'ם דאָזיגען ענין און פון „בענעמעניש", איז שלמה'לע אין עטליכע טעג ארום געוואָהר געוואָרען דורך „גרויסע", וואָס האָבען וועגען דעם צווישען זיך געפיהרט א ברייטען שמועס און דערביי גאַנץ ערנסט מיט אויסגעצויגענע פּנים'ער דערצעהלט א געשריבענע מעשה, וואָס די האָר שטעלען זיך קאַפּויר זי הערענדיג

„אין דעם קליין שטעדטעל גאַלינג, נישט ווייט פון העלעם, איז געווען איינער מיט דעם נאָמען ר' גבריאל. אז דאָס ווייב זיינס איז געלעגען געוואָרען למזל מיט א יונגעל, האָט ער געשיקט בעטען דעם חעלמער רב, רבי אליה בעל שם, ער זאָל קומען מיט זיין כבוד מל זיין דאָס קינד. די מעשה איז געשעהן אין חודש סיון, דאָנערשטאָג. רבי אליה איז אין דעם טאָג טאַקי אָווענד־צייט געקומען נאָהענט צום שטעדטעל, האָט ער דערזעהן מכשפים און מכשפות מעהר פון הונדערט טויזענד. איטליכען פונ'ם מויל געהט ארויס א פלאַם פייער, ארום זיי ברענט אויך א פייער, און זיי אַלע שפּילען זיך אָט מיט דעם דאָזיגען קינד טאַקע וואָס איז געבוירען געוואָרען. אז דער רב האָט א קוק געטאָן, ע־הע, אזוי איז די מעשה! טוט ער א זאָג דעם משרת זיינעם: גיכער גיב מיר אַהער וואַסער פון מיין פלעשעל! פאַר'ן וואַשען די הענד האָט ער געזאָגט א שפּרוך מיט דעם שם און גענומען זיבען מעסערס, זיבען ברעטלעך, צוויי חלות מיט זיבען שיך, אין איטליכען שוך אַריינגעשטעקט א מעסער, דערנאָך טוט ער אויס די שיך פון זיינע פּיס, וואַשט צוויי מאָל די הענד, שטעלט אויף דעם גראָבען פינגער פון דער רעכטער האַנד און זאָגט אזוי: מיט דעם כח פונ'ם הייליגען שם, אַזעלכען און אזעלכען, בין איך מבטל דעם כישוף פון די מענער און ווייבער, די מכשפים און מכשפות, עס זאָל נישט שאַדען דעם קינד, און מיט דעם דאָזיגען שם האָט רבי אליה דער'הרג'עט אַלע מכשפים. באַלד טאַקי נעמט ער דאָס קינד, אָביהרען עס צו זיין פאָטער און מוטער, און תיכּף ווי ער קומט אַריין צו

זי, רעדט ער אַרויס דעם הייליגען שם „שמשיהו“, האָבען אַלע מענשען אין שטוב דערזעהן, אַז יענס קינד, וואָס ליגט נעבען דער קינפּעטאָרין, איז גאָר שטרוי און קליאַטשע — אַ פערבלענדזשעניש, בעהיט זאָל מען ווערען! עס האָט זיך גאָר גערדאַכט, אַז אַ מענש, מישטיינס געזאָגט, ער נעהמט דאָס אמת׳ע קינד, וואָס ער האָט מציל געווען פון די קליפּות, און גיט עס אָב צוריק דער מוטער“*).

פון קענסטמאָל אָן איז שלמה׳לע שטאַרק צודרעהט. עס דאַכט זיך איהם, ס׳איז אינגאַנצען דאָ — אַ פערבלענדזעניש! אָט חאַפּט דעם, יענעם דער רוח, אָדער דער רוח האָט זיי שוין לאַנג געחאַפּט. עס דאַכט זיך נאָר בריות, און באמת איז זייער נשמה פון קליאַטשע. ער אַליין איז אויך קליאַטשע...

7.

אַ מייסטערין שרעקליכע מעשיות אַזעלכע צו דערצעהלען איז געווען יאַחנע־סאָסיע, אָדער לייבציכע. ווי זי האָט געהייסען. זי האָט, זאָל זיך איהר גרינג שלוקערצען דאָרט, מיט איהרע מעשיות זעהר פּיעל אויף שלמה׳לען געווירקט.

לייבציכען, קען מען זיכער זאָגען, האָט גאָט בעשאַפען אויף דער וועלט מיט דער איינציגער כונה אַליין, כדי אויסצודריקען מיט איהר געשטאַלט גאַנץ שאַרף, אין העכסטען גראַד, אַ טייל פון יענע הפצות, וואָס געפינען זיך ביי ווייבער איבערהויפּט צו בּיסלעכוויז נאָר. ווען אַ גרויסע מאָדניצע אין פּאַריז, אָדער אין בערדיטשוב אַ שטייגער, שטעלט מיט זיך פיר ווי זי שטעהט און געהט, אַ לעבעדיג בילד פון דער ווייבערשער תאוה — פּוצען זיך, דאָס הייסט, אינגאַנצען איז זי אַ גאָרנישט, נאָר אַ פּוץ, אַזוי האָט לייבציכע אויך פאָרגעשטעלט מיט איהר מיילכען די ווייבערשע תאוה — צו רעדען און בערעדען, נישט אויסצולאָזען קיינעם און קיין זאַך אין דער וועלט. אַוועקגענומען ביי איהר די דאָזיגע איינציגע מעלה, וואָלט זי געמעגט גאָר ניט געבוירען ווערען, קיינעם חלילה וואָלט עס נישט געאַרט. — לייבציכע פלעגט, ווי אַ נאָהענטע שכנה, קומען צו שרה׳ן, ר׳ חיים׳ס ווייב, לייען אַמאָל דאָס, אַמאָל יענס, און כמעט אַלע פריהמאָרגען נעהמען פונ׳ם פריפּעטשאָק אַ קויל פייער ביי איהר. שוועבעלעך, ווי היינט, האָט מען דענסטמאָל ווייניג געהאוסט, מען פלעגט געברויכען אַנדערע מיני מיטעל און פייערגעצייג. לייבציכע פלעגט דאָס קויל פייער אַריינשאַרען אין אַ טעפּעל, בלאָזען עס צווישען די קאַלטע קוילען דאָרט, און דערביי אויסשיטען גאַנצע זעק רעד. איין מאָל אין וואָך האָט געמוזט צווישען די דאָזיגע צווי שכנות זיך מאַכען אַ רוגז. געוועהנטליך פלעגט דער רוגז אַרויסשפּריגנען אין אַ מאַרק־טאָג, איבער עפּעס אַ מציאה, נאָר מעהר פון אַ טאָג האָט ער קיינמאָל נישט געדויערט.

מאָרגען גאַנץ פריה איז שוין לייבציכע מיט דעם פייערטעפּעל געקומען, איז געווען זיס ווי צוקער, געבלאָזען אין טעפּעל און גערעדט אַ שרעק

אין די לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זי אָפט קומען זיצען בײַ שרה'ן מיט עפּעס אַנ'אַרבייט, מיינסטענס מיט אַ זאָק אין דער האַנד און האַלטען זיך עצות, צי ס'איז שוין צייט אָנצוהויבען די פּיאַטע, אָדער אויף וויפיעל איינלעך אָבצולאָזען די זאָק. דערבײַ האָט זיך איהר נישט צוגעמאַכט דאָס מויל, גערעדט, בערעדט, דערצעהלט משונה־וואונדערליכע מעשיות, וואָס זיינען זיך פּערלאָפען אין דער וועלט, אויך מיט איהר אַליין און מיט איהר זיידען עליו־השלום, שווערענדיג זיך מיט כל השבועות, אַז אַלצדינג, וואָס זי דערצעהלט, איז אמת. פון איין מעשה איז זי איבערגעגאַנגען אין דער אַנדערער, און אַמאָל האָט זי אויסגעמישט צווײ מעשיות אינאיינעם. פון וואָס מען זאָל נישט געווען רעדען, איז זיך עס נישט אויסגעגאַנגען אָהן לייבציכעס אַ מעשה. האָט מען גערעדט פון עפּעס אַ שלאַפקייט, קדחת אַ שטיינער, איז לייבציכע אַרוים מיט דער שפּראַכע:

— שאַ, אָט האָט איהר אייך, יודישע קינדער, גאָר אַ פרישע מעשה! פסח קלאָץ, אָט דער ישובניק קלאָץ, אַ רויטער אַ געזונטער, גאָר מאַקי אַ פויער, זיצט ער זיך, פסח, איבער אַ גרויסער שיסעל וויער־מילך, אַרייגעטאָן אינגאַנצען מיט חשק אין דער אכילה. וואָס דען־זשע זאָל אַ גראָבער יונג טאָן? ווי פסח זיצט זיך דאָ אַזוי, די נשמה זיינע אין שיסעל, קומט אַריין אין קרעטשמע צו איהם עפּעס אַ פרישער פּאַרשוין. ווער דער פּאַרשוין איז? דאָס וועט זיך שוין אַרויסווייזען ווייטער, שפּעטער אַביסעל. שטעהט ער זיך דער פרישער פּאַרשוין אַקעגען קלאָץ'ן, קוקט־קוקט, נישט אַראָבצונעהמען פון איהם די אויגען. און ווי פסח שעפּט אָן אַ גרויס לעפעל זויערמילך און טראָגט עס צום מויל, אַזש מיין פּאַרשוין טוט איהם אַ פּאַטש איבער דער האַנד און דאָס לעפעל מיט דעם זויער־מילך פאַלט אַריין באַץ אין שיסעל. דו זעהסט, מאַכט דער פּאַרשוין צו איהם, אָט דאָס קליינטשקע שוואַרצינקע פינטעלע, וואָס שווימט דאָ אַרום אין שיסעל? ניין, דאָס איז נישט קיין פּראָסטע פינטעלע. ס'איז דיין מזל, וואָס איך האָב מיר דאָ בעצייטענס אונטערגעחאַפּט איידער דו האָסט עס אַראָבגעשלונגען. דאָס גוטעטשקע פינטעלע איז עס. ווילסט וויסען, ווער, וואָס? — נאַ! דאָס קדחת האָט זיך עס פערוואָרפען אין אַ שוואַרץ פינטעלע און געוואָלט מיט דעם זויערמילך אינאיינעם דיר אין בויך אַריין. ער נעהמט באַלד טאַקי אַ פּאַחירל, ניסט אָהן אינווענייג אַריין

דאָס זויערמילך מיט דעם פינטעלע און העגנט עס אויף איבער דעם אויבען. פסח קלאָץ שטויסט זיך שוין אָן, ווער דער פּאַרשוין איז, איינער פון דער גוטער כּנופיא איז ער. ער האָט איהם זעהר שען בעדאַנקט. דערנאָך איז פסח קלאָץ געפאָהרען אין שטאָדט אַריין און געבענשט גומל... וועט איהר דאָך מיר פרעגען, וואָס איז, יאַהנע־סאָסיע, דער סוף מיט דעם פּאַחירל? אוי? אוי, אַזאַ סוף מיט אַלע אונזערע שונאים געזאָגט געוואָרען! עס איז אויסגעטריקענט געוואָרען ווי אַ שפּענדעל, פון אַ מינד־סטען בלאָז האָט עס מיט איהם געוואָרפען ווי אַ קדחת. דער רוח האָט שיער נישט צוגענומען דאָס קדחת, אַזוי האָט עס געליטען, ליגענדיג דאָרט פּערשפּאַרט. בעדאַרף זיך מאַכען, אַז מען זאָל מיט אַ שפּילקע אַ שטאָך טאָן אין דעם פּאַחירל, איז דאָס קדחת ווי אַ רוח אַרויס־געפלויגען. אַזוי פליהען זאָל איה, רבונו של עולם, אין פיעל גוטס, אָמן!

זינט דער דאָזיגער מעשה, זאָגט זיך שלמה'לע אָב פּאַר שרעק פון זויערמילך. עס בעקומט איהם נישט איבערהויפּט דאָס עסען, די בעסטע שפּייז אפילו. ער קוקט זיך צו אין טעלער צו אַ מינדסט שוואַרץ פינטעלע און ציטערט — אָט טוט איהם אַ נעהם דאָס קדחת!

איינמאָל אין אַ ווינטער־נאַכט זיצט זיך שרה מיט לייבציכען נעבען אויבען און פליקען בײדע פעדערען. אַקעגען זיי אויף דער באַנק זיצט די קאַץ, פערלעגענדיג אונטער זיך די הינטערסטע פיס, מאַכט מיט דעם ווידעלע און קוקט מיט אַ פּאָר גרינע אויגען. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט אַ פייערל, די קינדער, אַ מאָל דער, אַ מאָל יענער, וואַרפען־אונטער דאַרע שפּענדלעך. אין שטוב איז וואַרם, מחיה, עס רעדט זיך עפּעס געשמאַק, אַזוי געשמאַק.

— וואָס, פון דער קוה, שרה, רעדסט־דו? — פאַלט לייבציכע אַריין שרה'ן אין די רעד — די קוה גיט עפּעס ווענייג מילך, זאָגסט־דו די קוה? דאָס נעהמען די מכשפות צו דאָס מילך. איין מיטעל דערצו איז, קאָכען דאָס „צעדעלקע" (אַ שטיקעל ליינוואַנד אויף איבערזייען דאָס מילך). אַז איך בין נאָך אַ מיידעל געווען, האָט זיך געטראָפען ביים זיידען, מיר אויף צולאַנגע יאָהר, אַ מעשה, אין דעם יאָהר טאַקי, וואָס מיט דעם גאָנער, אַ ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האָבען — דער זיידע. ס'איז נאָך אַזאַ מעשה נישט דערהערט געוואָרען אין דער גאַנצער וועלט

מען האָט איהם נישט געקענט ריהרען פונ׳ם אָרט, אַזוי שווער איז דער גאַנער געווען, אַ הונדערט פונט, און אפשר נאָך מעהר. ער האָט בעדאַרפט געבען אודאי עטליכע טעפּ שמאַלץ, און גריוועז נאָר אָהן אַ צאָהל. צוריקטראָגענדיג איהם פונ׳ם שוחט, אַ געקוילעטער שוין, גיט ער זיך פּלוצים אַ שטעל אויף די פיס, טוט זיך אַ לאָז, מיט אַ פייף איבער דער גאַנצער גאַס, און ווערט פערשוואונדען. ווער גאַנער, וואָס גאַנער — אַ גלגול איז דאָס גאָר געווען!... מפּו, איך מיש איין מעשה מיט דער אַנדערע, פּליישיגס מיט מלכיגס, פון מילך וויל איך דאָ גאָר דערצעהלען. אַ מיידעל אַז איך בין נאָך געווען, האָט די רויטע קוה רעגזיידענס, עליו־השלום, אויפגעהערט כמעט צוגעבען מילך, איז געוואָרען מאָגער, דאַר־קוואַר מיט לעדיגע אייטער. די באָבע טעמע, זאָל אַ גוטע מליצה זיין, האָט זיך שטאַרק נעערגערט. געה, זאָגט זי, גיב פרעסען אַ קוה, אַז זי וויל נישט געבען קיין מילך. מכות איהר... פעטריכע זאָל זיך מיהען־נישט מיהען דאָרט, האָט צוקריגענדיג זיך מיט איהרע אַ חברתה, אַ מכשפה, אויסגעזאָגט דעם סוד, אַז דאָס איז איהר מלאָכה. און פאַר אַ טרונק בראָנפען געהייסען אָט וואָס: „טעמאַ, מאַכט זי, נעהם צעלעג אָוועגט־צייט אויפ׳ן פריפּעטשאָק אַ פייער, שטעל אַרויף דאָרט אויף אַ טרינישקע אַ טעפּעל, אין טעפּעל טו אַריין די „צעדעלקע״ און די האָר פון אַ פלעדערמויז מיט די קרייטעכצער, וואָס איך גיב דיר דאָ. טיר און לאָדען זאָלען זיין גוט צוגעמאַכט, חוץ דיר, זאָל קיינער אין שטוב נישט זיין. אויב דו האָסט שטאַרק מורא, מעג יאַחנאַ־סאָסיאַ מיט דיר בלייבען. אַז דאָס טעפּעל וועט אָנהויבען קאָכען, וועסט־דו הערען אַ קלאַפּ אין דער טיר, שפּעטער אַביסעל קולות מיט אַ געבעט: טעמאַ, עפען די טיר! און דו שאַ. דאָס וועט די מכשפה קייקלענדיג זיך אויפ׳ן בויך, קומען בעטען זיך, און אָננעהמען דאָס קול פון דיין מאַן, און נאָך אַנדערע אַלערליי קולות, דו אָבער ציט... עפען ניט למען־השם ולמען־השם״. כך־הוה איך געדענק עס, ווי היינט. ס׳איז אָוועגט־צייט, אין שטוב איז פינסטער, איך מיט דער באָבען, מיר אויף צו לאַנגע יאָהר, שטעהען מיר ביים פריפּעטשאָק. דאָס טעפּעל אויף דער טרינישקע, אונטען ברענט אַ פייער, קוים הויבט אָן דאָס טעפּעל טיאָך, טיאָך, הערט זיך אין דער טיר קלאַפּ, קלאַפּ. די באָבע ציטערט, שטשירעט אויס אויף מיר איין אויג. פערבייסענדיג מיט די ליפּען. מיר אין האַרצען קלאַפּט אויך — טיאָך טיאָך, נאָר גאָרנישט, שאַ! פּלוצים הערט זיך אַ קול ווי פונ׳ם זיידען, אָבער אַקוראַט אַזוי, מען האָט געמעגט שווערען, מיט אַ געבעט: טעמע

לאָז מיך אַריין, טעמע! די באָבע פערבייסט נאָך שטאַרקער מיט די ליפּען, ווינקט מיר מיט אַ פינגער אויפ׳ן מויל, דאָס הייסט — שאַ יאַחנע־סאָסיע! איך לעג אַלץ אונטער שפּענדלעך. דאָס טעפּעל קאָכט, פון דרויסען הערען זיך קולות: ווידער ווי דעם זיידענס קול מיט גוטען און מיט בייזען. דאָס איז געווען זי, די מכשפה׳טע, עס האָט איהר אַ פּנים גוט געדרעהט אין בויך פונ׳ם קאָכעניש אין טעפּעל. שפּעטער אַביסעל אַ חריוקען פון אַ חזיר, אַ היילען פון אַ הונד, אַ מעקען פון אַ ציג, אַ מיויקען פון אַ קאַץ. דערנאָך, דערנאָך, הערסט־דו, שרה, וואָס איך וועל דיר בעסער זאָגען — טוט פּלוצים אַ זאָג לייבציכע, פערקוקענדיג זיך אויף דער קאַץ, וואָס ליגט זיך אויסגעשטרעקט אַקעגען אויף דער באַנק. דרעהענדיג דעם ווידעל און מאַכענדיג מיט די פאָדערסטע לאַפּקעס — דו הערסט, עס געפעלט מיר עפּעס נישט דיין קאַץ. איך האָב מורא, אַזוי אַ וועהטיג איז מיר נישט, דאָס איז אַ גלגול!... אַרקאָטאַ!

— אַ־קאָטאַ, אַ־קאָטאַ, אַ־קאָטאַ!..!

די קאַץ דערשרעקט זיך, לויפט און פאַלט אַריין אין דעם טאָפּ פעדערען, שפּרינגט געשווינד אַרויס, איינגעטינקט אין פעדערען, ווי אַ שוואַרץ־יאָהר. עס ווערט אַ געשריי, אַ יאָגעניש, זי פּוץ אויף טיש און אויף בייגק, און אַלע נאָך איהר. ס׳איז אַ צאָרען, אַ מהומה אויף דער בידנער קאַץ נעבעך גאָר פּלוצים, אומגעריכט!...

פון דענסטמאָל־אָן דאַכט זיך שלמה׳לען גלגולים. דער גאָנער איז נישט קיין גאָנער, די קאַץ איז נישט קיין קאַץ, אויך דער מענש, להבדיל, איז נישט קיין מענש, די דאָזיגע וועלט דאָ איז אינגאַנצען טאַקי נאָר — איין עולם הדמיון!

8.

אַ אויף דעם עולם איז שלמה'לע אַ למדן, הייסט נישט פון אַ לעבעדיקן צוזאָגן, דערפאַר דאָרט — אויף יענעם עולם, וואוהין ער פערפליהט דורך דעם לערנען, איז ער אַ ווילדער חכם, קען אַלצדינג ווי אַ גרויסער למדן, אַזעלכעס אפילו, וואָס איז פאַר אַנדערע היינט גאָר אַ סוד; ער לערנט גמרא, פערנעהמט זיך מיט דינים ומשפּטים און נאָך אַנדערע זאַכען דאָרט. ער איז אַ דאָרטיגער מיט אַלע געננ, מיט דעם שטייגער רעדען, מיט דעם שאָקלען זיך, איינגאַנצען מיט די ביינער, מיט לייב און לעבען. פאַר איהם איז דאָרט אַ וועלט מיט עמקים — ס'איז דאָרט אַ מחלוקת איבער אַנ'איי, וואָס די הוהן האָט יום־טוב געלעגט. לויט געהמען מעשר, כהנים נעמען תרומה, זיינען מקריב קרבּנות, און יודען — שמייסט מען מלקות... שלמה'לע איז שטאַרק פערנומען. וואו פאַר איהם צייט, ווען צייט? נישטאָ קיין צייט! — דער קאָפּ איז איהם דול.

איינמאָל, נאָך אַ גרויס דולעניש, אַז שלמה'לע איז ווי אַ גאַסט פון יענער וועלט אַ היים אַראָבגעפאַלען, עפּעס איבערצוחאַפּען, האָט ער באַלד ביים אַריינגאַנג אין שטוב דערהערט אַ יאָמער אַ קלאָג, ווי מען בעוויינט אַ טויטען, די מאַמע ברעכט די הענד, טענה'ט עפּעס און וויינט אויף אַ ניגון. דוד'ל און איידעלע, צוויי ברעקלעך קינדער, שטעהען פון דערווייטענס אין אַ ווינקעלע און רעווען, קוקענדיג אויף דער מאַמע, מיט אָפענע מיילעכלעך. לאָה, די עלטערע שוועסטער, זיצט אויף דער מיל־כיגער באַנק אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ און איז שטאַרק פערטאומערט. שלמה'לען גיט אַ טיאָבקע דאָס האַרץ, אין די אויגען שטעלען זיך איהם טרערען, און ער הויבט אָן באַלד טאַקי אויך צו וויינען.

— אוי, אַ גזר־דין, אַ גרויס אומגליק, אוי־ווערה, האָט אונז געטראָפען! — טענה'ט די מאַמע, פערגעהענדיג זיך פון טרערען.

— מאַ—אַמע, מאַ—מע—ע! רעווען די קליינע קינדער און קראַצען די קעפּלעך מיט ביידע הענטלעך.

— אי—איק—היק! שלויכצט שלמה'לע, דער דאָרטיגער חכם, און שנייצט די נאָז.

— וויין, שלמה'לע, וויין! — זאָגט די מאַמע מיט תחנה־לשון, אַז זי האָט איהם בעמערקט, און לעגט ביידע הענד איהם אויפ'ן קאָפּ אַרויף — טו, אַלמאַכטיגער פאָטער, די טרערען פון ריינע אומשולדיגע קינדער טאָן אין דיין לאָגעל. אוי, אומגליקליך קינד, ווייסט איז אונז, פינצטער איז אונז — פינצטערע שקאָלעס... יודישע קינדער נעהמען אין די שקאָלעס!

— געוואַלד! — שרייעט שלמה'לע, פערגעהענדיג זיך אונטער דער מאַמעס הענט.

שלמה'לע דער „דאָרטיגער" האָט געהערט, אַז אויף דער וועלט „דאָ" געפינט זיך בײ „זיי" עפּעס שקאָלעס. וואָס מען טוט דאָרט אַזוינס? דאָס האָט ער נישט געוואוסט. געהערט גאָר, אַז מען שמייסט אַ שרעק. אַצינד, דערוויסענדיג זיך, וואָס דער מאַמעס געוויין בעטייט, — אַז ס'איז דאָ אַ בעפעהל, מען זאָל יודישע קינדער נעהמען אין די שקאָלעס, איז איהם ענטפאַלען דאָס געזונט. עס האָט איהם זיך געדוכט, אַז שטעהען זעלנער. מען נעהמט איהם, מען פיהרט איהם, מען שמייסט... און דעריבער האָט ער נעבעך געשריען — געוואַלד!

די מאַמע־זשע ווידער האָט געוויינט נישט אַזוי דערפאַר, וואָס מען שמייסט, שמייסען שמייסט מען דאָך אין חדרים להבדיל אויך, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל שקאָלעס איז אַ מיאוסע זאַך. דער נאָמען שקאָלעס אַליין איז שוין פע, אַ שרעק, ס'איז דאָך אַנ'עק פון דער וועלט, אוים יודישקייט. וואָס קען חלילה פון יודישע קינדער ווערען?

יודען אין שטעדטעל זיינען אַרומגעגאַנגען אָהן קעפּ, מען האָט גע־דיפּצט, געקרעכצט און גערעדט פון די שקאָלעס. דערביי געמומעלט אויף עפּעס אַ דייטשעל, אַ לילענבהאַל, וואָס פון איהם און נאָך אַזעלכע ווי ער, „בערלינער", קומט דאָס גאַנצע שפּיל אַרויס. מען האָט געמאַכט אסיפות און געטראַכט, וואָס טוט מען עפּעס דערצו. ס'איז געבליבען מען זאָל גוזר־תענית זיין, זאגנז תהלים, רייסען קברום און איינלעגען ד־

וועלט. מלמדים נעבעך זיינען געווען געפלעפט, שטארק דערשראָגען, האָבען געציטערט פאר זייערע קנעלונגען. די שקאָלעס וועלען זיי דאָך דערגעהן דאָס לעבען, מאַכען דעם טויט. אַז גאָט אַליין וועט זיך דאָ נישט אַריינמישען, נישט טאָן עפּעס אַ נס, וועלען זיי דאָך בלייבען אויסגעשטעלט. עס פערשטעהט זיך, דעריבער, ווי שטאַרק נעבעך זיי האָבען געפילדערט, אונטערגעהידעט דעם עולם. אַלע טאָג פריה און פאַרנאַכט זיינען די שולען פול געווען פון יודען. מלמדים האָבען געפיהרט אַהין קינדער פון די חדרים. מען האָט געזאָגט געוויסע קאַפּיטלעך תהלים, געוויינט, געפאַסט. דער ערשטער תענית שלמה'לעס איז געווען יענער וואָס וועגען די שקאָלעס. ווייבער זיינען געגאַנגען אויף קבר־אָבות, געמאָסטען פעלד און פערגאָסען טייכען טרערען. — ס'איז געווען אַ פערחיינטער זומער! אפילו דאָס ביסעל גוים אין דעם שטעדטעל זיינען אויך געווען עפּעס ווי צודרעהט. די גוים און יודען פונ'ם שטעדטעל האָבען געלעבט צווישען זיך זעהר גוט — איינער פונ'ם אַנדערען געצויגען דאָס שטיקעל פרנסה, איינער ביי'ם אַנדערען האָט געוואוסט, וואָס עס טוט זיך, און איינער דעם אַנדערען זיך געלאָזט דערקענען סיי אין לייד, סיי אין פרייד. איז אַ חתונה געווען, אַ שטייגער, ביי אַ יודען, האָבען בעקאַנטע גוים געשיקט איהם דרשה־געשאַנק: דער אַ הוהן, יענער עטליכע צעהנדליג אייער, איינער אַ ברויט, דער אַנדערער אַ קוילעטש, איטליכער נאָך זיין שטאַנד, און דאָס איינענע טאַקי אויך פערקעהרט. דעריבער האָט דאָס געוויין, דאָס געפילדער, דענסטמאָל ביי יודען, אָנגעמאַכט אַ מרה־שחורה אויף די גוים און זיי האָבען זיך געוואונדערט. וואָס זאָל עס אַזוינס בעטייטען!

— אָי, ריצקאָ, קאַזשי, שטשאָ נאַשי זשידקי טאַמיסקי פלאַטשוט, קריטשאַט גוואַלד, יאַק בודמאָ איך ריעזשוט?

— עוומאָ חאַפּונא וויני פוגאַיעסמאַ, שטשאָבי חאַפּון איך יִי תוואַמאַיע.

— א־ני! דאָ חאַפּונאַ שצאָ דאַליעקאַ. מאָזשע מיסיאַצי דחאַ אַלבאָ טרי בודע דאָ איך סודנאָחאָ דניאַ. טרעבאָ פיטאַטי, שטשאָ צע טאַקי? באַציש אָט חיקאָ!

— סטאָפּ חיקאָ! קאַזשי־נאָ, שטשאָ עווטאָ טי טאַקי בינאַיע אי גירקאָ פלאַטשעש, אַ?

— אוי־וועה מעקיטאַ, נעסצענסטיצע! נימאַ טשאַסי. אָט בערקאָ! פּיכאַי או בערקאָ, ניחאַי קאַזשי בערקאָ, וועה איז מיר! — ענטפערט חיה־גרונא, לויפענדיג באַרג אַראָב צום בית־עולם אין איין אָטעם.

— אָי, בערקאָ! טשויעש, אַ־אַ שטשאָ טאַק זשידקי חניקאַיוט, הא?

— עטאָ אוי, צעלאָוויצי דאָבריע, אוי ליהאָ... בודוט חאַפּאַט חלאָפּצעוו נאַשיך אוב שקאָלי! — שטעלט זיך בערקאָ דערצעהלען די גוים, ווי ער קען, דעם גאַנצען ענין פון די שקאָלעס. ס'איז עפּעס אויסגעקומען טאַקי, אַז אָך און וועה צו די שקאָלעס. וואָס פאַר אפנים זיי האָבען נעבעך געהאַט, אַריינפאַלענדיג צו בערקאָ'ן אין מויל. די גוים אָבער האָבען איהם פערשטאַנען, זיך איבערגע'צלם'ט און דריי מאָל אויסגעשפּיגען, ווי דאָס איז טאַקי אַנ'אומגליק.

ביז וואַנען אָבער זכות־אָבות וועט בייזטעהן, זיך מיהען פאר דעם כסא־הכבוד און דער אייבערשטער וועט אַ נס טאָן, דערווייל האָבען יודען זיך געטאָן די אַלטע סגולה — חתונה מאַכען יונגע קינדער. ס'איז געוואָרען אַ בהלה. שדכנים, גוטע פיינע מענשען, האָבען נישט געשפּאָרט קיין מיה, געאַרבייט, אויס ליבע צום פאָלק ישראל, אויף אַלע כלים, מען האָט געחאַפּט און אָבגעשטעלט חופות קליינע יונגלעך מיט יונגע מיידלעך, עס זאָל הייסען, אין דעם פאַל ווען חלילה שקאָלעס, הע־הע, אָבגעטאָן אויף טערקיש — נישטאָ קיין קינדער, נאָר לויטער בעלי־בית'לעך, קליינע יודלעך!... און בכדי מאַטעס פון קליינע מיידלעך זאָלען זיך נישט איינשפּאַרען, זיך נישט שטאַרק איבערנעהמען מיט זייער סחורה, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מיידלעך וועט מען אויך נעהמען עפּעס אין די קאָלאָניע ערגעץ. אַז שלמה'לע איז אַרויס טרוקען, נישט חתונה געהאַט דענסטמאָל אין דער בהלה. איז דאָס מסתמאָ נאָר אַ גאָט־זאַך — פאַר איהם איז אין דעם שטעדטעל נישט געווען זיין בעשעהרטע, און אַקעגען גאָט קען מען נישט געהן, עס העלפט נישט אַקעגען איהם קיין חכמות. מיט וואָס דען אַנדערש לאָזט זיך עס דערקלערען?... די מאַמע האָט דאָך חשק געהאַט, דער טאַטע, אמת טאַקי, האָט זיך געקרימט, ווי איינער רעדט: פע! נאָר נאַרישקייטען. אין אַזוינע זאַכען איז דער ווילען פון די ווייבער שרעקליך שטאַרק, ברעכט אייזען. און אין שלמה'לעס זייט וואָלט נישט נאָר קיין מניעה נישט געווען, אדרבה עס וואָלט איהם נאָך גאָר משונה הנאה געטאָן. איין מאָל, פאַר וואָס

זאָל ער ערגער זיין פון אַנדערע יונגלעך, פאַר וואָס אַנדערע יונגלעך קומט עס יאָ כּלות און איהם נישט? — אָי, האָט ער עס מקנא געווען אַ חתן־בּחור׳ל, עפּעס איז אַזעלכער אַ גאַנצער מיוחס. קיין בּערדעל, אמת, האָט ער נישט, שמייסען אין חדר שמייסט מען איהם ווייטער מאַקי אויך, פון דעסטוועגען איז ער פאָרט עפּעס ווי אַ שטיקעל גרויסער; ער מענשעלט זיך, קוקט אויף זיינע חברים אַראָפּ מיט גאוה, אָט־אָט, נאָך אַביסעל, איז ער שוין אַליין אַ טאַטע... און צווייטענס, האָט זיך איהם, נאָר אָהן די אַלע זאַכען, גלאַט אַזוי זיך געוואָלט האָבּען אַ כּלה. ס׳איז עפּעס אַ גאַנצער עסק — איך, בּחור׳ל, האָבּ מיר אַ כּלה, זיץ מיר און טראַכט מיר בּיי זיך — כּלה! מען בּעדאַרף נישט פערגעסען, אַז שלמה׳לע איז דאָך געווען אַ ד אָ ר ט י ג ע ר, אַ גאַנצער ירושלמי, קליינע חתן־כּלה איז דאָרט אין לאַנד גאַנץ געוועהנליך, היינט האָט ער דאָך אין דער גמרא מכּח פּאַר־פּאָלק־זאַכען עפּעס געלערענט אויך, דערצו נאָך געהאַט אַ פייערדיגען כּח־הדמיון, דאָס פּאָעטישע פינקעלע, וואָס גיט אַמאָל פּלוצים, ווי פון דער העלער הויט, אַ בּריה...

נאָר ווי די מעשה איז, שלמה׳לע האָט אין דער בּהלה נישט חתונה געהאַט, געבּליבּען ווי פריהער אַ יונגעל. גם זו לטובה! וואָרום ווי דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזען, איז אומזיסט געווען די בּהלה. יונגלעך אין די שקאָלעס אַריין האָט מען מיט געוואַלד נישט גענומען, מיידלעך אין די קאָלאָניעס — אויך נישט. חדרים זיינען געבּליבּען חדרים און מלמדים ווייטער מאַקי מלמדים, אַלצדינג וואָס פריהער. אין אַנדערע גרויסע שטעדט האָט מען אפילו געמאַכט יודישע שקאָלעס, נאָר אָהן סכּנות! קינדער זיינען דאָרט ווייניג געווען, און מישטיינס־געזאָגט, וועלכע? אָרמענקע עפּעס, פון דעם געמיינעם עולם — אויך מיר מענשען!

אויך ליליענטהאַל איז עפּעס ווי פערשוואונדען געוואָרען. פון דער קאָמפּאַניע זיינער איז אין דעם שטעדטעל ק... ווי פון די שקאָלעס, קיין זכר נישט געבּליבּען. מען האָט אינגאַנצען אין זיי פערגעסען, שלמה׳לע וואָלט נישט געוואוסט פון זייער געבּיין, אויבּ אַזעלכע זיינען גאָר אויף דער וועלט ערגעץ יאָ, ווען עס זאָל זיך נישט געווען שפּעטער מאַכען אָט די דאָזיגע מעשה:

ויהי היום איז אין אַ שענעם זומער־טאָג געקומען אין דעם שטעדטעל אַ גרייז־גרויער ייד, נידעריג געוואַקסען מיט אַ בּייכעל און מיט

זעהר אַ ליעבּליך פּנים. עס האָט געהייסען בּיי איטליכען אין שטעדטעל: מיר האָבּען אַ גאַסט — רבי נחום רוויזעווער, רבי נחום איז געקומען זיך געזעגנען!...

און אַלע האָבּען זעהר גוט פערשטאַנען, וואָס „געקומען זיך געזעגנען" הייסט אַזוינס.

אַז רבי נחום פונ׳ם שטעדטעל רוויזעוו האָט אויסגעגעבּען די יונגסטע טאָכטער זיינע און איז געבּליבּען אויף דער עלטער אַן אַלמן, האָט ער זיך פערנומען פאָהרען בּלי־נדר שטאַרבּען אין ארץ־ישראל. נאָר אַזוי ווי בּיז דעם שטאַרבּען בּעדאַרף דאָך אַ מענש האָבּען צום לעבּען און אַ יוד — דערצו נאָך חתונה האָבּען אויך, הייסט דאָך עס, מען בּעדאַרף האָבּען געלד, וואָס־זשע טוט מען? בּכן האָט רבי נחום געטאָן דאָס, וואָס אַנדערע יודען אין אַזאַ פאַל טוען — ער איז עטליכע יאָהר אַרומגעפאָהרען צווישען יודישע קינדער, פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער, זיך צו געזעגנען, דאָס הייסט נעהמען שענע נדבות און מאַכען בּעשטעלונגען, אויבּ עס לאָזט זיך נאָר, אויף ווייטער אויך, אם־ירצה־השם. אַזאַ פרנסה, ווי „געזעגנען זיך" רעכענט זיך בּיי יודען שוין נאָר ניש־קשה׳דיג, אַזעלכער, וואָס פאָהרט אַהין שטאַרבּען, איז כּכבוד׳יגער פון אַלע אַנדערע מיני מקבּלים, בּטלנים און אויך פון נשרפים אַ שטייגער, ער שמעקט שוין מיט קבורות־בּלעטלעך — מיט ארץ־ישראל, ער איז שוין אַ קאַנדידאַט אויף אַ י ר ו ש ל מ י!... רבי נחום איז אַרומגעפאָהרען אַזוי עטליכע יאָהר און האָט צו יודען חלילה נישט דערלעגט. מען האָט איהם פערבּעטען דער אויף אַ וועטשערע, יענער אויף וואַרמעס, און בּיים געזעגנען זיך, איהם געגעבּען אין האַנד אַריין אויך. רבּי נחום פון זיין זייט האָט זיי צוגעזאָגט דערפאַר זעהר פיעל הבטחות. — דעם אַזוי, יענעם אַזוי, איינעם — בּעטען פאַר איהם אויפ׳ן קבר פון מאיר בּעל־הנס, און דעם אַנדערען — ארץ־ישראל־ערד... רבי נחום האָט נישט פערשעמט דאָס שטעדטעל ק... וואו ער האָט געהאַט בּעקאַנטע און עטליכע ווייטע קרובים, און אין אַ שענעם זומער־טאָג איז ער געקומען זיך געזעגנען אַהין.

געוועהנליך עסט מען זומער אין שטעדטעל וועטשערע בּיי דער שיין פון דער לבנה, אויבּ זי איז דאָ, און אויבּ ניט — בּיי אַ חלבּ׳דיג גראָשען ליכטעל. מען מאַכט עס אָפּ בּקיצור, און אַ גוטע נאַכט —

שלאָפען! באַלד טאַקי, אָדער נאָכדעם ווי מען לופטערט זיך אין דרויסען אביסעל אויס. אין איין זומער נאַכט אָבער, זעהר אַ ליכטיגע, האָט פּערעל צוקלײבען, איז בײ ר׳ חיים׳ן אין הויז געווען אַ פערענדערונג: דער טיש איז געגרייט גאַנץ פיין, ליכט ברענען אין מעשענע לייכטער, עפּעס יום־טוב׳דיג. — דאָס האָט ר׳ חיים פערבעטען צו זיך רבי נחום רויזעוועער איוף וועטשערע. עס האָט זיך געצויגען בײם טיש אַ לאַנגער, אַ ברייטער שמועס איבער דעם כותל־מערבי און דער מערת־המכפלה, איבער דעם הר־הזיתים און דער מוטער רחל׳ס קבר, איבער חורבות און קברים, און מען האָט פערביסען מיט אַ שמועס איבער פײגען, טײטלען, מילגרוימען און באָקסהאָרען. אַלע האָבען זיך בעלעקט, די אויגען האָבען געפלאַמט, געפונקעלט פאַר גרויס הנאה. רבי נחום איז זעהר בערעדעוודיג, רעדט און רעדט, גלייך ווי ער איז שוין דאָרט געווען, אַלצדינג געזעהן מיט זיינע אויגען, און אַלע קוקען איהם אין מויל אַריין, קוקען מיט ליבשאַפט, מיט גרויס דרך־ארץ און זיינען איהם אין הארץ שטאַרק מקנא, וואָס איהם איז בעשעהרט דאָרט צו זיין. עפּעס אַזוי גרינג זאָגט זיך עס: ארץ־ישראל, ירושלים! דאַכט זיך אין פלוג, אַ לאַנד — אַ לאַנד, אַ שטאָדט — אַ שטאָדט: הייזער, ערד, שטויב, מיסט, בלאָטע, נאָר ניין! עפּעס איז עס אַנדערש. וואָס אַנדערש, ווי אַנדערש? דאָס לאָזט זיך גאָר ניט זאָגען. עפּעס איז עס נישט מגושם גראָב, נאָר אַ רוחניות. מען בעדאַרף עס פיהלען. הײנט נעמען — אויף לשון־קודש, שטעדט, ערטער, וואָס שטעהען אין דער תורה!

דער שמועס איז דערנאָך איבערגעגאַנגען אויף אַנדערע, פראָסטע זאַכען. רבי נחום איז דאָך אויסגעווען עפּעס אַ וועלט, זיך געזעגענט מיט אַזוי פיעל יודען, אָהן עין־הרע, און אָנגעזעהן, אָנגעהערט זיך זאַכען נאָר אַ ים! ווילנא האָט אין דעם שמועס געשפּיעלט די הויפּט־ראָלע, מעהר ווי פון אַנדערע שטעדט האָט מען זיך אינטערעסירט מיט איהר. רבי נחום האָט דערצעהלט חידושים פון איהרע משונה־בעריהמטע רבנים, פון איהרע ווילדע קצינים און שרעקליך גרויסע נגידים, פון קלויזען, ישיבות און אָרמע בחורים — אײ־אײ! אויסלאָזענדיג מיט האַלבע־מלכות עפּעס, אין אַ געסעל ערגעץ דאָרט, וואו ס׳איז סכנות, און מען שייעט זיך געהן דאָרט בײ נאַכט — שוין אויף אַ נידעריג אומעטיג קול: אײ־אײ! און גאָר צום סוף איז ער אַרויס שטאַרק אָנגעלאָדען אויף בערלינער עפּעס. — אָט די יודען פון די שקאָלעס דאָרט פון ליליענטהאַלס כנופיא, האָט ער געזאָגט, פערדרעהענדיג מיט דער נאָז, גענומען דערצעהלען מעשיות,

חוזק מאַכען פון זיי, אַז דאָס זיינען עפּעס ווילדע ברואים, זיצען בײ זיך, ווען קיינער זעהט נישט, אָהן היטלען און עסען אָהן געוואַשען! די תורה זייערע בעשטעהט אין לשון, אין קורצע שורה׳לעך מיט מליצה, אַלץ: אהה, אהה, וועהגעשריגען!... איינער, דער עלטסטער זייערער, עסט, זאָגט מען, שנויצען מיט ברויט. מען זאָגט, ער שטעקט אַריין אַ חלב׳דיג ליכט אין דער קאַשע און עסט... שענע ברואים, מישטיינס געזאָגט — לאָזט אויס רבי נחום מיט אַ קרעכץ — אָה־האָ־האָ!

מילא האַלבע־מלכות יאָ! דאָס האָט זיך נאָך געלעגט שלמה׳לען אין מח. האַלבע מלכות זיינען מסתמא קליפּות, די גוטע נקבות, ווי לילית און רוסאַלקעס, אַ שטייגער, איבער וועלכע ער האָט זיך גענוג שרעקליכע מעשיות אָנגעהערט, ווי אַזוי זיי פערפיהרען מענשען מיט זייערע תנועות און זיינען הונדערט מאָל ערגער פון דעם טייפעל, פונ׳ם אשמדאַי אַליין. דעריבער איז רעכט, וואָס די ווילנער שייען זיך געהן בײ נאַכט אין יענע חוסטע געסלעך. אָבער בערלינער, נישט קיין לצים, נאָר יודען מיט אַ קאָפּ, מיט הענד און מיט פיס. יודען, וואָס אָהן היטלען און וואָס עסען אָהן געוואַשען — אַזעלכעס איז גאָר נישט צום פערשטעהן!... ס׳טייטש, ווי געשיקט זיך עס, אַ יוד — און אָהן אַ היטעל! ס׳טייטש, ס׳טייטש, אַ יוד — און נישט וואַשען זיך צום עסען!! משוגע זיינען זיי, צי חסר־דעה? ווייסען זיי דען נישט, וואָס פאַר אַ פּסק עס קומט דערפאַר דאָרט— פעך, שוועבעל און אַייזערנע ריטער!... און נאָר אָהן די אַלע זאַכען, וואָס פאַר אַ פּנים האָט עס גלאַט אַ יוד אָהן אַ היטעל? — נאָר אַזעלכס אָבער האָט דאָך געזאָגט רבי נחום, אַ יוד, וואָס געזעגענט זיך, וואָס פאָהרט קיין ארץ־ישראל. אַזאַ יודען מוז מען גלויבען. אין־ברירה, בײ שלמה׳לען האָט שוין געמוזט זיך לעגען אין מוח אי אַזעלכעס אויך, און דער נאָמען בערלינער האָט זינט דענסטמאָל געהאַט בײ איהם דעם טייטש: אַ יוד אָהן אַ היטעל, וואָס וואַשט זיך נישט און עסט ברויט מיט שנויצען

ז׳

שלמה׳לען גענהט למזל דאָס עלפטע יאָהר. די תורה פאַר איהם בײַ ליפא ראובן׳ס לאָזט זיך אויס און ער גענהט איבער אויף דעם טאַ־טענס העגד, לערנען אונטער זײַן השגחה. — ללמוד, לערנען אַלײן וללמד לערנען אויך מיט אַנדערע, בפרט נאָך מיט אײגענע קינדער, דאָס איז אײנס פון גאָטס געבאָט׳ וואָסיודען זאָגען עס, בעטען דערויף אין דאַווגען אַלע טאָג, און אַז וואויל איז דעם, וואָס איז און שטאַנד עס מקיים צו זײַן. ר׳ חײם פלעגט אַזוי טאַקע מיט זײַנע קינדער זיך נוהג זײַן. מיט איטלעכען בעזונדער פון די צוויי עלטערע זיהן האָט ער גע־לערנט, נאָכדעם אַז זײ זײַנען אַרויס, איטליכער און זײַן צײַט. פונ׳ם הדר חוונה, ווי בעשעפטיגט ער איז געווען, פלעגט ער אָפּרײַסען אַ שעה אָדער אַ פּאָר שעה צײַט אין טאָג, צו לערנען אַ בלעטעל גמרא מיט זײ און מיט זײערע חברים, אין פאַל אַז זײ האָבען אַזעלכע געהאַט אַזי האָט ער אויך געלערנט מיט זײַן אײדעס. לאָה׳ס מאַן. די ערשטע צײַט נאָך דער חתונה. און מיט נאָך יונגע בעל-הבית׳לעך צו איהם גאָר אומזיסט. און אַזוי איז אויך געקומען שלמה׳לעס צײַט לערנען תורה בײַם טאַטען. דער שטײגער לערנען זײַנער איז געווען אַזוי: אַלע פריהמאָרגען, באַלד נאָכ׳ן דאַווגען פלעגט. דער טאַטע זיצענדיג אויף זײַן שטאָט אוי־בענאָן אין קלויז. לערנען מיט איהם אַ פּרק אָדער צוויי פרקים משניות כסדר. נאָך דעם אָנבײַסען פלעגט ער בלײַבען אין דער הײם. צוגרײטען אין אַלקירעל דאָרט דאָס לײענען. וואָס דער טאַטע האָט איהם אין דער גמרא פערגעבען מיט תוספות און מהרש״א. ער האָט עס בעדאַרפט דער־נאָך איבערזאָגען. אין דער הײם טאָקי. אַ מאָל בײַ טאָג. אַ מאָל בײַ נאַכט. ווי דעם טאַטען איז אויסגעקומען. און נאָר אַ מאָל פלעגט דער טאַטע אויפוועקען שלמה׳לען פאַרטאָג אויך. און אַוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז.

אמת טאַקי, דאָס אויפשטעהן פאַרטאָג, בשעת דער שלאָף איז אַזוי געשמאַק, איז שלמה׳לען אָנגעקומען נישט אַזוי גרינג. נאָר איז ער אָבער שוין אויפגעשטאַנען, אַראָב פונ׳ם געלעגער, האָט עס איהם זעהר הנאה געטאָן. דאָס אויף-זײַן, דאָס געהן אין קלויז און דאָס לערנען האָט איהם גרויס פערגעניגען געמאַכט. ווער ס׳איז אַ יוד, אַ יוד מיט דעם פּינטעלע, דער קען פיהלען דעם טעם פון אַזאַ פערגעניגען. אין דעם יודענס קאָפּ מאָלט זיך די נאַכט מיט וואונדער-שענע בילדער. עס שטעלט זיך איהם פאָר אין דער נאַכט געטליכע זאַכען, יענע וואונדערליכע ערצעהלונגען פון די הײליגע ספרים, וואָס ריהרען בײַ דער לעבער — און ער ווערט אַזש צושמאָלצען פאַר הײסע ברענענדיגע געפיהלען.

„נאָך דעם ערשטען משמר, אַרום האַלבע נאַכט — אַזוי שטעהט געשריבען — וועהעט אַ צפון-ווינטעלע, און די וואַכען פון די מלאכים בײַ־טען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דער מלאך גבריאל אַ ריהר — און ער שרײַעט אויבען זעקס קולות אויס לײענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָבגע־טאָן בײַ טאָג. פון איהם דאָרט גיט אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ. ער חאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל; דער האָהן קרעהט אויף דער ערד, און גבריאל אויפ׳ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דרײַ הונדערט און ניינציג היכלען אַראָב אין גן-עדן אַרײַן כיתות מלאכים לויפען פאָראויס אין זאָגען שירה:

עפענט טויערן ברײט זיך אויף,
עפענט הויך זיך ביז אַרויף —
אָ, איהר אײביג פעסטע טירען,
קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!

עס זינגען אויך די בוימער אין גן-עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע שמעַ־קענדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַרײַן גאָט דער מלך, מיט זײַן כבוד אַלײן — שאַ! מלאכים אויף זײערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך-ארץ און שווײַגען, פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הײלי־גע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פלוצלים לאָזט ער אַרוס אַ געשרײ, אַ ברומען ווי אַ לײב, דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ׳ן חורבן בית-המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע

שטאָט, אויף ציון, די ביטערע אַלמנה, אויף די קינדער ישראל זוינע וואס אין גלות — און צווי הייסע טראָפּענס טרערען פאַלען איהם אוים די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין...

אַזוי וויינט נאָט דריי מאָל אַלע נאכט דאָרט אין זיינע הימלען; גוט-פרומע יודישע קינדער לאָזט עס [illegible] איינליגען, זיי שטעהען אויף ביי נאכט פון די געלעגערס, „ריכטען אָפּ חצות", וויינען זיך אוים פאַר דעם זיסען, באַרמהערצדיגען פאָטער אין הימעל, און דאָס יודיש האַרץ פיהלט עפּעס דענסטמאָל אַ מין בעזונדער טעם — זיס ביטער און זויער אינאיינעם.

שלמה'לע געהט פאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעטעל שלאָפט, לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך אים, דאָרט, אויבען, טוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק! טוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך אים, יענס צפון-ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס וועהעט אונטער די פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַ מאָל אויך געבלאָזען אויף דוד-המלך'ס פידעלע, אים צוקאָפּענס ביי-נאַכט אויפ'ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפּילט זיסע געטליכע לידער. זוזען ערגיץ בוימער אין אַ גאָרטען — דאָס זשוזען דאָרט די בוימער אין גן-עדן; קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה, און זיינען איהם די האָר, דאָס פּנים, פייכט פון טוי-טראָפּען — דאָס זענען גאָטס טרערען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צושפּילט זיך שלמה'לען די געבליטען, זיין כח-הדמיון איז פלאַם פייער דאָס האַרץ צוגעהט איהם שעור פאַר גרויסע געצילען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון.

מיט דעם אַרויסגעהן שלמה'לעס פונ'ם חדר געהט ביסלעכווייז ביי איהם פאָר אַ פערענדערונג אין דעם לעבען. אַצינד פיהלט ער זיך שוין פרייער צו פערבלייבען אַביסעל סעהר דאָ אויף דעם עולם. עפּעס טוט אַ וועהע אין איהם איין אַנדער גייסט, העלער אַביסעל ווערט איהם אין מוח, ער הויבט זיך אָן אַרומצוקוקען — און דערזעהט פאַר זיך עפּעס אַזוינס, וואָס פריער האָט ער עס, דאַכט זיך, אויך געזעהן, נאָר עס האָט איהם זיך אויסגעוויזען גאָר אנדערש, אָדער ער האָט גלאט אַזוי זיך אים געוואָרפען אין די אויגען, נישט צומאכען אינוועניג אין דעם קאָפּ.

קיין פיצעל רושם. עפּעס טאַקי נור אַ מענש־אַ בהמה, אַ ליימענער גולם, מישטיינס־געזאָגט: שטעהט און חייסט נישט, אויף וואָס ער שטעהט, זעהט און ווייסט נישט, וואָס ער זעהט. גענוג איז דיזאָך זיין וועלטעל דאָ אַזוי אויך קליין, האָט ער עס נאָך מעהר פערקלענערט — פון די אַלע גאַסען אין שטערטעל איז פאַר איהם געווען נור דער שול־הויף: פון אַלע הייזער — דער חדר, דער קלויז, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל; פון אַלע מענשען — איינוואוינער — נור דאָס ביסעל יודען, און דאָס אויך דוקא די וואָס פון זיין בית־מדרש, יענע אַקעגען וואָס פון דעם אָדער פון איין אַנדער קלייזעל זיינען שוין עפּעס בע.. און באמת טאַקי, כפי עס שטעהט געשריבען, איז דאָך די וועלט אַקעגען יענער וועלט נישט מעהר ווי אַ פאָר־הייזעל אַקעגען אַ פּאַלאַץ, און וואָס מאַכט עס אַ יודען אוים, שוין גאָר אַ גרויסען מיט אַ באָרד אַפילו, אַז דאָס פאָר־הייזעל איז עפּעס נישט אַזוי, אַביסעל ענגליך? מילא הויקערט מען זיך אַביסעל איין, מאַכט מען זיך אַ קאַפּעלע ניט ווילענדיג און שטערבעט אָב דאָס לעבען ווי עס איז, פון יוצא וועגען, אַבי איבערקומען. לעבען דען נישט דער וואָרעם, להבדיל אין חריין, און ס'איז איהם געווים גוט און זיס, אויף כפּרות די וועלט מיט דער גאַנצער „עולם הזה"?!...

שלמה הויבט זיך אָן אַרומצוקוקען ווי איינער וואָס שטעהט אויף פון שלאָף, אין די אויגען געהט איהם אויף אַ ליכט און אַלצדינג קומט איהם פיר עפּעס גאָר ניי, גלייך ווי ערשט פונ'ם איי אַרויסגעקראָכען. עס שטעהט זיך אַ שטעדטעל אויף אַ הויכען באַרג, חוץ דעם שול־הויף זיינען דאָ נאָך גאַסען, וואו ס'איז אויך אַ לעבען, עס געפינען זיך נאָך אַיגעסלעך אַזוינע, דוקא נישט קיין יודישע, וואָס זיינען, גאָט זאָל ניט שטראָפען פאַר די רעד, אפשר טאַקי ריינער און שענער, מיט גערטנער, בוימער און שאר־ירקות. — די טאָלען „באַרג־אַראָב" זיינען ערטערווייז אויך בעזעצט, בעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צוואַרפענדיג זיך אין פערשיידענע פּאַנאָראַמעס: גערטנער, פעלדער און וועלדלעך פון ניס, אויך געמייזאַבצען, גרינבעוואַקסענע זומפּען מיט פליושניק (זשאַוווער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער, עס שוויבלען און גריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאָלען ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלמה'לע שטעלט אוים אַ פּאָר אויגען, קוקענדיג דערזיף אינגאַנצען פערנאַפט, מיט אַזאַ מינע, גלייך ווי ער זעהט עס דאָס ערשטע מאָל.

שלמה'לע דערגעהט זיך שפעטער, אז דאס שטעדטעל געהער נאך צום גראף וויטגענשטיין, יודישע קינדער זיינען נור שכנים דא, זיצען אויף צינש; אז די גוים דא, הערט א מעשה, זיינען בעלי־הבתים אזוי גוט ווי זיי, און אפשר נאך מעהר, האבען אויך א שטיקעל ווערטה! היינט פון וואנען, איז איהם א גרויס וואונדער, זאל זיך עס צום שטעדטעל נעהמען די קדושה, דער ק"ק, ווי עס הייסט? דער מארק מיט די קלייטען, מיט די סוחרים און מעקלערס, מיט די שיינקען, אכסניות מיט די משרתים און פאקטוירים — די אלע זיינען, אמת טאקי, אין דער גוטער יודישקייט, אבער די ערד, די פעלדער ארום־און־ארום זיינען דאך גוי'עשע, זייערע להבדיל!... א בעוויז דערויף האט ער אין די יאגדעס, און די ניס, — יודישע קינדער געהן מיט טעפלעך, קריגלעך קלייבען יאגדעס, אין וואלד, רייסען ניס און עס ציטערט אויף זיי די הויט: אט קומט עשו, נעהמט עס אוועק און איז נאך מכבד מיט א קלאפ אויך. ס'איז זיי פערשטערט נעבעך דאס לעבען, דער וואלד מיט זיינע ביימער, מיט זיינע שמעקענדיגע קרייטעכצער איז פאר זיי נור א ריינע אבקומעניש, א שרעק. זאל ערגעץ פאלען א בלעטעל, ענטפאלט זיי דאס געזונד, זאל ערגעץ א פיפס טאן א פויגעל, טוט זיי א טיאכקע דאס הארץ. איטליכער שרייעט אין די געדאנקען „שמע־ישראל", זיפצט נעבעך און טוט תפלה שטיל אינווייניג אין זיך, גלייך ווי זיי וואלטען געוואנדערט אין דער מדבר ערגעץ... ער אליין איז דאך נעפריווס געווארן, געווען אין אזא צרה, ישט היינט געדאכט, אז ער איז געגאנגען איינמאל מיט א פאר חברים רייסען גרינס אויף שבועות, קוים האט ער אבגעריסען א צווייגעל עפעס פון א בליהענד בארענבוימעל ערגעץ דארט נעבען א פלייט פון א גארטען, אזש צוויי שקצים'לעך טוען זיך א לאז איהם אקעגען און וואלטען זיכער איהם געמאכט דעם טויט. א נס, וואס גאט האט איהם געגעבען פיס, האט ער זיך צונויפגענומען מיט אלע זיינע קרעפטען און באלד טאקי נעשווינד מיט איספעט אוועק, אוועק, איבערלאזענדיג זיינע חברים אויף גאטס בעשאהר.

שלמה'לע קוקט זיך צו און זעהט — אוואו, א חידוש, כ'לעבען, עס זיינען דא יודען, וואס גיבען זיך נישט אזוי אב מיט דער גמרא, האבען אין זינען אנדערע זאכען און לעבען אויך! ער האט געמיינט, א וועלט יודען ווייסט נישט מעהר חי לערנען, ווו אויפצוטאן א פשט'ל, ווי צו פאלען אויף מהרשא'ס א קשיא. מען אינטערעסירט זיך נור איינער ביים

אנדערן צו וויסען, וואו האלט דער אין „ביצה", יענער אין „מכות"; נאך „בין־הזמנים" ארבייט מען אויף אלע כלים און מען טוט זיך א נעהם לערנען — און לסוף זעהט ער, אז ס'איז עפעס נישט אזוי די מעשה! תחילת איז איהם די זאך אפילו אביסעל פריקרע, וואס הייסט?... נאר דערנאך טראכט ער ביי זיך: טא; מסתמא בעדארף דאך גאטעניא אויף זיין וועלטעל האבען אזעלכע יודען אויך.

און וועמעס ארבייט האט עס נעקאנט זיין, ארײנלעגען שלמה'לען א פינגער אין מויל, ארויפצופיהרען איהם אויף אזוינע זאכען? ס'טייטש, וועמעס אנדערש ווען נישט דעם יצר־הרע'ס! אז אין דעם מענשען שטעקט א יצר־טוב און א יצר־הרע, דאס איז קלאר ווי דער טאג, אלע וויסען עס. א קינד אפילו. די פראגע איז נאר, ווער פון די ביידע קריכט דעם מענשען פריהער אין דער נשמה אריין — דאס הייסט, בשעת קומענדיג אהער אויף דער וועלט אין דעם מענשענס נשמה, א גאלד, אדער אונטערגעשלאגען מיט הינד? ווער פון די ביידע איז בערעדעוודיגער, קליגער, פאליטישער, פערשטעהט בעסער, ווי זיך בעליבט צו־מאכען, ווי אבצואארבייטען אנ'עסק? און ווי די מעשה איז, אזוי צו אזוי, איז דען דאס אייגענע טאקי ביי אלע מענשען גלייך, אדער ניין? — נאר ענטפערן אויף די דאזיגע אלע זאכען איבערהויפט, דאס זאלען מוחל זיין יענע חקרנים, וואס זיינען מחויב צו וויסען אלצדינג, אפילו אזעלכעס, וואס נישט נעשטויגען נישט געפלויגען. דא אבער נעהט די רעדע איבער שלמה'לע ר' חיים'ס.

די בעקאנטשאפט מיט זיין יצר־טוב און יצר־הרע הויבט זיך אן דא אין דער דאזיגער מעשה מיט איהם ערשט דענסטמאל, ווען ער ווערט פרייער אביסעל, ארויסצוהאפען זיך פון ד א ר ט, פון יענעם עולם, הייסט עס — אהער אויף אונזער עולם — וואס ד א ר ט, אויף י ע נ ע ר וועלט עס געהט מיט א יודיש קינד פאר, דאס געהענדעט זיך נישט אין איהם נישט אין דעם יצר־טוב און נישט אין דעם יצר־הרע זיינעם, דארט געפינען זיך רבי'ס, משגיחים, בעהעלפערס, מיני נפשות אזוינע, און אזוינע, וואס פיהרען איהם, לערנען איהם, קענען אליין אהן יענע זייער שטעקעל בעשטעהן און שלאגען איהם חכמות, זאכאבאנעם זייערע אין קאפ אריין. דארט געפינען זיך אויך מזיקים, מחבלים מיט אייזערנע ריטער...

שלמה'לעס ערשטער שטעל דא אויף דער וועלט, נאך גאר ביים אנהויב, בעווייזט שוין, וואס פאר א מין יצר־הרע זיינער איז, וואהין ער קוקט, וואס ער טראכט, וואס ער זאגט, און עס לאזט זיך שוין בייצייטענס פאר־אויסזעהן, וואס פון איהם וועט אויסוואקסען שפעטער. א קעפעל הא־ה־א!...

שלמה׳לע איז בטבע געווען אַ היספּלוטינער, און איהם איז געלע-
גען פערבאָרגען אַ פּאָעטישער פונק, און דעריבער האָט דער יצר־הרע זיך
געקלינט אויפצובלאָזען דעם דאָזיגען פונק, איינגעבען איהם שכל, גע-
פיהל, ליבשאַפט צו דער שענער נאַטור — אַ גוט מיטעל אָוועקצורייסען
פון יענעם עולם, אַרויסצושלאָגען דאָס דולעניש פונ׳ם קאָפּ... אָט גאָר
דורך וואָנען אַרום! פריהער מיט דער פּאָליטיקע, די שמד־שטיק און דער
יראה אַריינגעלעגט, אַלץ גאָט און זיין היילִיג געבאָט — זעה, בחור׳ל,
זיי מקיים אַ מצוה, שטערכעט ער איהם, זעה „גאָטס־וואונדער“ אין דעם
אויסגעשטערנטען הימעל, אין דעם רעגענבויגען און אין די פונקעלדיגע
טוי־טראָפּענס אויף דעם גרינוואַרג אין גאָרטען. הער „גאָטס קול“ אין דו-
נער, אין בליץ, אין שטורמווינד און אין דעם וועהען פון אַ שטיל לופ-
טעלע, אין דעם זשווזשען פון בינען, זשוקלעך, און אין דעם שוועבען פון
מיקען... שלמה׳לע לאָזט זיך איינרעדען, פערקוקט זיך אויף אַלצדינג,
שפּילט זיך און איז דערוויל מפסיק פונ׳ם לערנען. וואָס ווייטער, ווייטער
ציהט עס איהם אַהין אין די פרייע גרינע פעלדער, אין די געדיכטע פער-
צווייגטע וועלדער. — לכה דודי, רעדט איין דער יצר־הרע, קום שפּאַצי-
רען! שלמה׳לע גנב׳ט זיך אַרויס פון שטוב און געהט אויפ׳ן קבלת פנים
צו דער שען חנ׳עוודיגער נאַטור, ווי אַ חתן אַקעגען דער כלה!...
די כלה ווייטעט זיך, לאָזט זיך איהם הערען שטיל אויף אַ שושקענדיג
קול׳כעל פון צווישען שאָקלענדיגע זאַנגען ווייץ און קאָרן; ווינקט איהם
דורך זשוואַוע־ריהרענדיגע צווייגען פון הויך געוואַקסענע בוימער; שמיי-
כעלט, מאַכט חן דורך אַ שיינענדיגען זייל שטראַהלען, דורכברענענדיג
זיך צווישען דעם גרינעם ים בלעטער. זי ווייזט איהם איהר שענע רייכע
גאַרדעראָבע, מאַכט איהם אַ חשק אויסציהען זיך אויף גרינע מיט קוויי-
טען־בלומען געשטיקטע קאַוויאָרען, און מיט אַ ווייך־געשפּרינקעלטע קי-
שעלע פון מאָך צוקאָפּענס; שיקט איהם אַ קוש, גרייזעלט איהם די האָר
דורך אַ מילד־וואַרם ווינטעלע און לאָזט פאַר איהם אַרום און אַרום שפּי-
לען אַ וואונדער־שענע קאַפּעלע — עס קוואַקט דער סאָלאָוויי, צוגיסט זיך
אין טרעלען, דער ציזיג, דער שטיגליץ מיט דער גאַנצער חברה משוררים
זייערע האַלטען איהם אונטער אויף פייפעלעך, געלינקלעך און ביי׳קול׳כלעך.
ערגעץ פון דערווייטענס רופען זיך אָב געמבעס: אַ מעקען פון ציגען, אַ
הירזשען פון פערד, פּיטערענדיג זיך דאָרט אויף דער פּאַשע און עפּעס
ווי אַ שופר־בלאָזען פון קיה. פייגעלעך זינגען, שפּרינגען איבען אויף די
בוימער, באַכיטשקעלעך, געפוצט־געצירט באַלאָווע דרעהען זיך, טראָגען
זיך אין דער לופט, גרילען, היישערעקען שמוצערען, טאַנצען, הייבען
פיסלעך אויף דער ערד אונטען. עס איז אַ לעבען, אַ וועלט נישקשה דאָ
אויך!... שלמה׳לען טוט עס אינוועניג אַ בריה, ער ווערט אַזש צושמאָל-
צען פאַר הייסע זיסע געפיהלען. זאָל מען געווען מגדל זיין איהם ווי גע-
העריג איז, ווי עס פּאַסט אַזעלכען מיט גוטע מתנות פון זיין ליבען נאַ-
מען, וואָלטען די געפיהלען זיינע אַרויסגעגאָסען זיך אין שרייבען, אין מאָ-
לען, אין שפּילען, אַ שטייגער. שלמה׳לע אָבער האָט די אַלע זאַכען, חוץ
תנ״ך און גמרא, נישט געוואוסט, נישט געהערט אַפילו, אַז אַזעלכע זיי-
נען אויף דער וועלט גאָר דאָ. מליצה־ביכלעך האָט ער אין די אויגען
אַפילו נישט געזעהן, דעריבער פלעגט ער אין דער הייסער שעה צוגיסען
זיך אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ ניגון׳דעל פון זמירות, אין אַ וויינענדיגס
צו אַ „בעדעקענס“, אָדער געזאָגט „ברכי־נפשי“ הויך אויף אַ קול, צוקיי-
ענדיג איטליכס וואָרט, און געפיהלט דערביי עפּעס גאָר אַ בעזונדער טעם.

דאַכט זיך אין אָנהויב גאַנץ גוט, וואָס קען מען, האַ, צו אַזאַ יצר־
הרע האָבען?...

10.

מילא כאַטור־שמור נאָך צו דערליידען. הגם ס'איז דאָך אַ נאַרישקייט, נישט ווערטה צו פערלירען דערויף אַ מינוט צייט אַפילו, גלאַט אַזוי זיך אָהן אַ שום נוצען; נאָר דאָס, וואָס איז נישט שען, פאַסט נישט פאַר אַ יודען, אַ בעווייבטען, אַ טרוד אין דער פרנסה, קען מען עס נאָך ווי ס'איז מתיר זיין אַ יונגעל: מהיכי־תיתי, שפּאַציר דיר אַ מאָל הינטער דער שטוב — אויף דער נאַטור, ווי הייסט עס בײַ זײַ דאָרט, וואַלגער זיך אויף דער ערד, אויפ'ן גראָז און קוק דיר אָב, אָט איז אַ זשוקעל, אַ משה־רבנו'ס קיהעלע, אַ פייגעלע, אַ שטיינעלע! פאָרט נישט מעהר ווי אַ נאַריש יונגעל, אָבער אַלצדינג, שייגעץ מיט אַ מאָס. פערגעס נישט, יונגאַטש, אַז אַ יודיש קינד בעדאַרף לערנען, אַז אַ יונגעלע, דו שנעק איינער, בעדאַרף אין זינען האָבען די גמרא, עפּעס איז דאָך, שקאָץ, אַ גמרא „ביצה", „כתובות" אויך דאָ אויף דער וועלט!..

יאָ, ווען אַזוי וואָלט מען צו שלמה'לען גאָר נים געקענט האָבען, מילא־איז ער זיך אַביסעל... ווייס איך וואָס? גאָר נישט! די צרה טאַקי איז דאָך אָבער, וואָס ער האָט נישט געוואוסט קיין מאָס, האָט זיך אַביסעל טאַקי פערגעסען, פלעגט פערפאַלען ווערען אַ מאָל און פערשפּעטיגען אַ היים צו מיטאָג. דער טאַטע האָט עס נישט בעמערקט, ווייל שטענדיג איז ער בעשעפטיגט, פלעגט תמיד, חוץ שבת און יום־טוב, עסען בעזונדער, נישט אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד. די מאַמע ווידער האָט געהאַט צו טאָן מיט דעם בעל־הבית'ישקייט, פערנומען געווען מיט איהרע זאַכען. און אַז זי איז אַקעגען איהם איינמאָל אַרויס מיט דער שפּראַך: וואוהין ווערט עס אַ יונגעלע פערפאַלען? דערבײַ איהם געשראָקען, אַז זי מוז עס ניש'קשה דערצעהלען דעם טאַטען — האָט שלמה'לע זיך געמאַכט תם, געענטפערט מיט אַזאַ מינעלע, ווי איינער, וואָס איז גאָט די נשמה

שולדיג, סטייטש, ער איז דאָך געזעסען די גאַנצע צייט אויבען, הער־הײַ אין דער ווייבערשער שול און געלערנט!

אָט דענסטמאָל ערשט, אַז שלמה'לע איז שוין פערקראָכען אַביסעווייטליך, האָט דער שלי'מזל'ניק, דער יצר־טוב זיינער, זיך אויסגעשלאָפען איהם גוט אויסשייגעצען — אַזוי און אַזוי קונדים איינער! לאַ־די וואָס געהסט אַרום שלינג־און־שלאַנג, אָבגעריסען זיך פונ'ם לערנען, ביסט־דו נאָך צו אַלע צרות אַ ליגנער אויך -- נאַרסט אָב, וועמען נאָך? איין איינענע מאַמען! דער גיהנם איז דאָך פאַר דיר קאַרג.

אוי, אַ וועהטאָג אַ גרויסער, דעם גיהנם האָט דאָך שלמה'לע גוט געקענט פונ'ם „שבט מוסר" און נאָך אַזעלכע ספרים, וואו יענע בעשרייבען די זיבען מיני העלישע פייערען, אין וועלכען עס פרעגלען זיך, עס קומען אָב די אָרעמע בעלי־עבירות; אויך די משונה ווילדע מלאכי־חבלה מיט די אייזערנע ריטער; בעשרייבען איטליכעס פיצעלע בעזונדער, גלייך ווי זיי וואָלטען דאָרט געווען אַליין, אַלצדינג געזעהן מיט איינענע אויגען! — אוי־וועה, ס'איז דאָך עפּעס גאָר ניט גוט! וואָס טוט מען? —

שלמה'לע טוט תשובה!... ער דאַוונט, בעט, גיסט אויס זיין האַרץ פאַר גאָט שטילערהייט מיט געפיהל, און זאָגט איהם צו הרים־וגבעות; נעהמען זיך בלי־נדר ווייטער צום לערנען, זיין, אם־ירצה־השם, אַ יוד, טאַקי וואָס אַ יוד הייסט — חוץ דעם בית־מדרש נישט אָנקוקען די וועלט, פע־פע!...

דאָס איז אָבער נאָר געזאָגט. פערפאַלען! איז אין אַ מענש דאָ נעשמאַק, געפיהל, בעהיט זאָל מען ווערען, לאָזט זיך עס נישט אַזוי גרינג מיט דער האַנד אָוועקמאַכען. איז איהם געפעלען, מעשה־שטן, די מגושמשענע וועלט גאָטס, פשוט אין דער פאָרמע, אין דער געשטאַלט ווי זיי זיינען, וועט קיין מוסר־ספר נישט קענען עס איהם פער'מיאוס'ען, מאַכענדיג דערפון אש, עפר ואפר... עס וועט איהם, נישט פאַר יודישע קינדער געדאַכט, עפּעס גאָר ווי אַ מאַגנעט ציהען, ציהען, ציהען... שענע צורות, גוטע זאַכען, זינדיגע מענשען דערמיט צו פערפיהרען, זיינען פאַר דער יצר־הרע אויף דער וועלט דאָ גענוג, איבערגענוג — ווילסט נישט דאָס, נאַ־זשע דיר, נשמה'ניו יענס, דאָס כלומר'שט איז פע, נאַזשע דיר, שלמה'לע, אַ פּראַדיל, אַ שענס, אַ פיינס, מלא חן!...

פראַדיל, נאָך גאָר אַ קינד, מיט שלמה'לען אין איינע יאָהרען, שטאַמט פון לייטישע עלטערען, ר' חיים'ס שטיקלעך מחותנים, וואָס האָבען מיט עטליכע יאָהר צוריק זיך בעזעצט אין דעם שטעדטעל ק... פראַדיל פלעגט זעהר אָפט קומען צו ר' חיים'ן אין הויז, זיך שפּילען מיט די קינדער דאָרט, איז בעליבט געווען ביים גאַנצען הויזגעזינד פאַר איהר גוטסקייט, פאַר איהר שענקייט — און שלמה'לע האָט זיך אויס איהר גאָר נישט געמאַכט, גלייך ווי זי איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. פראַדיל — פראַדיל, איינע וואָס האָט געהייסען פראַדיל! מיט אַ מאָל אָבער וואַקסט פאַר איהם אויס פלוצלים, ווי פון דער העלער הויט, אַ פראַדיל, אַ בילד שענע, גאָר אַנטיק — און עס גיט איהם עפּיס אַ ציה, אַ טיאָכק דאָס הערצעלע, עפּעס לויפט איהם ווי אַ הייסער שטראָם דורך די אַלע גלידער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאָל! עס ציהט איהם, עס גלוסט זיך איהם אויף איהר צוקוקען און קוקען, נאָר גוואַלד רבונו-של-עולם, וואָס טוט מען מיט דיר? ס'איז דאָך אַ גרויסע עברה!... ער ראַנגעלט זיך מיט דעם יצר-הרע, ווי אַ יוד, אַ ווילדער עקשן: ניין, מען טאָר נישט, ניין ניין, וועסט ביי מיר נישט פּועל'ן — און חאַפּט לסוף נעבעך אַ קליין קוקעלע! שפּעטער אַביסעל — שוין עטליכע, וואָס ווייטער, ווייטער ווערט דאָס ראַנגלען זיך זיינס מיט דעם יצר-הרע שוואַכער, די מורא פאַר גאָט שוין נישט אַזוי ווי די מורא פאַר לייט — אוי, לאָז האָטש אַ זייטיגער מענש עס נישט בעמערקען, חלילה. אין הונדערטען פאַל, תאָמר שטויסט זיך עמיצער אָן, איז איהם ניחאָ בעגראָבען זיך לעבעדיגערהייט. ער האָט אָנגעהויבען פאַר מורא זיך אַרומצוקוקען, ווי אַ גנב, חושד זיין ביי זיך איטליכען אין שטוב, תאָמר האָט דער עפּיס אָנגעשמעקט, תאָמר ווייסט יענער וואָס אין האַרץ ביי איהם טוט זיך אַזוינס, גלייך ווי ער וואָלט געווען פון גלאָז, דורכזיכטיג, מען זעהט זיינע געדאַנקען, זיינע געפיהלען, אַלצדינג וואָס אינווייניג אין איהם געהט פאָר.

די מורא זיינע איז אָבער געווען אומזיסט. ווען אפילו עס זאָל מעגליך געווען אַריינצוקוקען איהם אין האַרץ, וואָלט מען נאָר געקוקט ווי דער האָהן אין „בני-אדם", נישט צו וויסען דעם פּירוש פון זיינע געדאַנקען דאָרט. ליעבעס, דאָס איז נישט פאַר דעם יודישען מוח, דאָס איז פאַר איהם תרגום. ביי יודען איז גאָר אַזוינס נישט דערהערט געוואָרען, בפרט נאָך דענסטמאָל אין יענער צייט, און נאָך וואו? — אין אַזוינע קליינע שטעדטלעך ווי ק... און נאָך ביי וועמען? — ביי מענשען פונ'ם בעלי-בתישען שטאַנד!... פאַלש איז דער חן און נאַריש די שענקייט, זאָגט

דער פסוק, ליעבעס איז אויך נישט קיין אייביג געוועהר. בויען דערויף דאָס פאַמיליענלעבען, דאָס אייגענע גליק און דאָס גליק פון קינדער איז ווי שטעלען אַ בנין אויף אַ היהנעריש פיסעל, היינט ביזט דו שען, בליהסט ווי אַ רויז, מאָרגען ביסט אַ פערדאַרט; היינט געה איך אויס נאָך דיר און מאָרגען — נאָך עמיצען אַנדערש, געה דיר צו אַלדי שוואַרץ יאָהר!... חתונה האָבען, קינדלען — דאָס איז ביי יודען אַ גאָטס געבאָט. עהרליך האַלטען אַ חייב, זי ליעב צו האָבען, ווייל זי איז אַ ווייב, אַ בעל-הבית'טע, אַ מאַמע פון קינדער, און זאָרגען זיך פאַר דעם הויזגעזינד — דאָס איז אַ הייליגער חוב, אַ מצוה, וואָס דערויף איז זיך אַ יוד מקריב. און אָט דאָס טאַקי האָט צוגעגעבען דעם פאָלק ישראל אַ שטיק געזונד, דאָס אייביגע לעבען; אָט דאָס איז אונזערע עלטערן אַלע מאָל בייגעשטאַנען אין די נויטען. איז שלעכט, ביטער, פינסטער, טרויעריג דאָרט אין דער וועלט, דערפאַר איז גוט, זיס, ליכטיג, פרעהליך ביי זיך אין הויז צווישען אייגענע — נעבען ווייב און קינדער!... יאַ, אַזאַ זייפענבולבעלע ווי ליעבעס, וואָס פּלאַצט, צושפּרינגט פון אַ בלאָז, האָט מען ביי יודען אין יענער צייט נאָך נישט געוואוסט. דאָס איז איינמאָל. היינט צווייטענס, ווען אפילו יאָ ליעבעס, ביי מענשען אפילו פון היינטיגער וועלט, וואָלט בשום אופן זיי נישט געקענט איינפאַלען, אַז ביי קליינע קינדער זאָל גאָר געמאָלט זיין אַזוינס! קינדער זענען קינדער. יונגלעך, מיידלעך, וואָס מאַכט עס אויס, אָדער זיי שפּילען זיך אינאיינעם מיט צאַצקעס צווישען זיך, אָדער די ניאַנקעס, באָנעס, גובערנאַנטקעס שפּילען זיך, צאַצקען זיך מיט זיי, קושען זיי, האַלזען זיי, און — גאָרנישט, פרעגט זיי בהרם!...

זאָל דאָס אייגענע טאַקי, וואָס ביי שלמה'לען, זיך געווען מאַכען מיט איינעם, אַ דערוואַקסענעם מענש, וואָלט עס אומעגליך אין איהם געבליבען פערבאָרגען. עס וואָלט זיך אַרויסגעוויזען איהם אין דעם פנים, אין דעם רעדען וכדומה נאָך אין אַנדערע זאַכען. עס וואָלט דערפון געחאוסט בפירוש, נישט אַנדערש טאַקי, דער אַנדער צד אויך. ליעבען ווי געוועהנטליך איז אַ שרפה, וואָס ווערט אונטערגעהאַלטען פון מאַטעריאַל, מגושם'דיגע זאַכען. עס ברענט עס קנאַקט ביז פונ'ם מאַטעריאַל ווערט האָלאָוועשקעס און דאָס פייער לאָזט זיך אויס מיט אַ טשאַד, אַ רויך... שלמה'לעס ליעבע אָקעגען, דאָס איז אַ ריינע, אינווענינגסטע, אין זיך אַליין; דאָס איז יענם געטליכעס פייערל, וואָס האָט געברענט און דער דאָרנבוים איז נישט געוואָרען פערברענט; דאָס איז אַ בליק פון גייסט,

אַ חשק, אַ גלוסטען צו שענקייט, וואָס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט־פאַרביגען הימעל בּיי׳ם אויפגאַנג פון מאָרגענשטערען, אין פוקען זיך פון דער רויז, אין פרישע פורפּער־ליפּען, אין חן־גריבּעלעך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם וואַרעמען בּליק פון בּרענענדיגע אויגען... דאָס איז יענע ליעבּע, וואָס בּרענט ווי אַ „נר־תמיד" אין האַרצען בּיי פּאָעטען — פון גאָט געלייטזועליגטע מענשען; וואָס וואַרעמט די נשמה, גיט אַ מאָל אַ נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבּעט. אויסוויינען זיך פאַר גאָט שטילערהייט...

עס פערשטעהט זיך, אַז שלמה׳לעס ליעבּע איז, אַזוי גוט ווי פאַר אַנדערע, אויך פאַר פראַדלען געוועזען אַ סוד! אַבּי ער ווייסט, ווי שטאַרק אָנגעלעגט בּיי איהם איז, אַז זי קומט צו גאַסט, ווי עס טוט איהם הנאה, אַז ער כאַפּט בּגנבה אויף איהר אַ קוק, אַז ער עסט זי מיט די אויגען הינטערוויילעכס, און וואָס, האַ, וועט אַרויסקומען, איהם אָדער איהר, אַז זי וועט עס אויך וויסען? — פאָרט וואָס?... און גאָט אַליין וואָס קען עס איהם אַרען? — טראַכט שלמה׳לע, טרייסטענדיג זיך אין האַרצען — מה רעש, אַז עס טוט זיך אַ מאָל אַ קוק! אָבּער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאַווענען געהער עס זיך בּלל גאָרנישט אָן. זיינס בּעקומט דאָך דער רבּונו־של־עולם פּינקטליך: אַ שחרית, אַ מנחה, אַ מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און אַ נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאַפּיטלעך תהלים אַ מאָל אויך!...

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאַקי איז שלמה׳לען בּעשיינפערליך געשעהן אַ נס פון גאָט, אַז ער איז געשטאַנען אין אַ סכּנה איינמאָל, אַליין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבּען.

שבּת־נחמו, ווי דער וועלט איז בּעקאַנט, איז אַ טאָג פון שמחות, סעודות בּיי יודישע קינדער אין די שטעדטלעך. נאָך מיט אַ וואָך, אָדער אַ פּאָר וואָכען פריהער שמועסען קינדער, פּעקלעכווייז, צווישען זיך אָבּ, צומאַכען יענעם שבּת אַ סעודה דערפון, וואָס איטליכער וועט בּעצייטענס מיט דעם גוטען ווילען זיינעם בּרענגען צו דעם, בּיי וועלכען חברה האָט אויסגעקליבּען. און בּאַלד טאַקי הויבּט זיך אָן איין עסק פון טראָגעניש, וואָס מען קען נאָר, כּשר צו בּגנבה, בּיי זיך אין דער היים דערטאַפּען. איינער בּרענגט אַ שטיקעל קיכעל, אַ גרינעם עפּעל, אַ מער —

בשתיקה פונ׳ם בּינטעל וואָס צום צימעס; דער אַנדערער אַ געלע גרויסע אוגערקע, אַ האַלבּ איי, אָבּגעשפּאָרט נעבּעך פון זיין מיטאָג: דער דריטער דאָס, דער פערטער יענס. אַ דאַר שטיקעל בּרויט, אַ רעטיכעל, אַ ציבּעלע, אַנ׳עקעל פון אַ הערינג איז אויך אַ סחורה. אַזוי טוען דענסטמאָל קינדער־קונדסים, קינדער־בּר־מצוה־בּחורים — האָבּען חתונה. אָט אין אַזאַ שבּת־נחמו, בּיי טאָג נאָך דעם שלאָף, איז געוועזען, אָהן עין־הרע, פרהלוך, אַ רעש, אַ געפּילדער פון קינדער, יונגלעך און מיידלעך, דאָרט אויפ׳ן פרייען פּלאַץ נעבּען ר' חיים׳ס שטוב. בּיי אַ טייל קינדער איז דאָס מויל, די ליפּען געפאַרבּט, מיט וואָנצעס, פון געקאָכטע שוואַרצע יאַגאָדעס און האָבּען אַ פּנים ווי משונה ווילדע בּריות, עפּיס גאָר אַ שרעק! ווידער בּיי אַ טייל פּייערט אַ בּאַק, צודראַפּעט אַביסעל די נאָז — צייכענס פון די גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זענען בּיי דער סעודה פריהער נישט צופרידען געוועזען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואָס בּיי יענעם און זיינס איז גאָרנישט — עפּיס אַזוינס, וואָס קיי־שפּיי, פּויל, בּיטער, טפוי זאָל עס ווערען! הענד האָט דאָך גאָט געגעבּען, נעגעל אויך, נעז, אָהן עין־הרע, בּיי יודישע קינדער זענען אויך דאָ, נו האָט מען זיך אַביסעל, ווי דער שטייגער איז — צודראַפּעט. טאַקי נאָר אַביסעל, ווייל דער טאָג שטעהט נישט, נישטאָ קיין צייט, מען בּעדאַרף זיך שפּילען. אויך פראַדעל האָט זיך געפונען צווישען די קינדער, זי איז געזען וואונדער־שען, עפּיס נאָך שענער ווי תמיד. און שלמה׳לע האָט זאַט אָנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאַנגער, נידעריגער בּאַנק דאָרט פאַר דער שטוב זיצען ווייבּער שכנות, בּעקאַנטע, צווישען זיי שרה, אויך גיטעל, פראַדעלס מאַמע, און די גוטע לייבּציכע. מען זיצט חלילה נישט לעדיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואָס אויף דעם האַרץ. איינע אַ מעוברת׳ע, אַ דיקע מיט געלע פלאַמיעס אויף די בּאַקען, קלאָגט זיך, אַז עס שפּאַרט איהר אונטער׳ן לעפּעלע, אַ פּנים פונ׳ם טשאָלענט. זי שוויצט, פאָכט זיך מיט דעם עק פאַרטוך, פערוואַרפענדיג אַרונטער דעם קאָפּ, איין וואָרט, איין געשריי: אֵי וואו נעהמט מען אַ קאַלטען טרונק וואַסער! ס׳איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאַזמע, וואָס געניצט נאָר אַ שרעק, שפּייט און ווישט מחילה די נאָז. איינע אַ דאַרע, הויט און בּיין, נאָך הייזעריג פון די תשעה־בּאב׳דיגע קינות, רעדט מיט דעם גאַנצען כּח אויף אַ צירייפּעט־פּערדומפּענעם קול, קוים וואָס זי כאַפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, אַרויסשטעקענדיג נעבּעך די צונג. אַ גאַנץ לייטישע, שענע יודענע מיט

פערזאָטענע אויגען אָהן ברעמען קוקט אַריין אַ קינד, וואָס ביי איהר אויפ'ן שויס, אין קעפּעל, ווייזענדיג אויך אַנדערע נעבען איהר, אויף אַ ציקאָזעשץ, וואָס פאַר אַ מיטעל וועלען זיי ראַטען... לייבציכע קען, שונאציון, זיך נישט צורייסען, אַזוי פיעל אַרבייט האָט זי אַצינד. אַ קאַטאָוועם עפּיס מיט אַזאַ עולם ווייבער איבערצורעדען, איטליכער זאָג אַ וואָרט, דערצעהל אַ מעשה, גאָר נישט לאַנג געטראַכט! היינט האָט דאָך גאָט געגעבען אויגען אויך, אַז זיי זאָלען אומעטום קוקען, נישט אויסצולאָזען חלילה קיין שום זאַך, ביי אַזוי פיעל אַרבייט וועט גאָר קיין וואונדער נישט זיין, אַז לייבציכע פערפּלאָנטערט זיך אַ מאָל, מישט אויס, ווי מען זאָגט „קאַשע מיט מאָהן" עטליכע מעשיות איניאיינעם, און דער האָפענונג, אַז מען וועט זיך אָנשטויסען, ניש'קשה, און איטליכע וועט פונ'ם אויסמישעניש אַרויסנעמען דאָס, וואָס איז איין אנצוהערעניש אַקעגען איהר.

— למען השם, זיך נישט געקוועטשט! אַז דעם מגיד, געדענק איך, איז דאָס ציינגעל אַראָבגעפאַלען, האָט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט עליו השלום: שאַ האַלט זיך, זייט מוחל, איין, קוועטשט זיך נישט אַזוי — רעדען... אַז עס הויבט אָן צושפּאַרען, נישט געפּריהט זאָל מען ווערען, שפּאַרען אָט דאָ אונטער דעם לעפּעלע, איז איין ברירה: עפען אַ מויל, ברען אָב, ניב אַרויס וואָס דאָרט אין דיר איז און האַלט נישט... אָהאָ, האַלט ער זי עס אַביסעל! נאָכגעיאָגט. געהאַפּט און האַלט זי, דאָס שעָן בחור'ל, יאָ־האָ־האַ!

אָט די דאָזיגע לייבציכעס ווערטער זענען געזאָגט געוואָרען אַקעגען דער הייזעריגער און דער מעוברת'דיגער יודענע. און חאַפּענדיג דערווייל אַ קוק אויף די קינדער דאָרט, וואָס שפּילען זיך אין זשמורקעס, זעהט זי, ווי שלמה'לע יאָגט זיך נור נאָך פראָדלען, אַלץ מיט איהר און לאָזט זי פונ'ם אויג נישט אָב.

— אוי, גיטעלע, איך האַלט עס נישט אויס! — מאַכט לייבציכע, שאָקלענדיג מיט'ן קעפּעלע פון דערוויטענס צו פראַדעלס מאַמע — אוי, איז זי שעָן, אייער פראַדעלע, ס'איז איהר אין פּנים נישט אַריינצוקוקען ווי אין דער ליכטיגער זון!

— גיט איהר נאָר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אָב גיטעל׳

וואָס האַלט אין אַ שמועס מיט אַ פּאָר ווייבער איבער דער דאָזיגע ווייבער.

— טפוי־טפוי! — שפּייט לייבציכע, פערדרעהענדיג די נאָז מיט אַ חינק אויף יענער מיט דער ספאַזמע — אַ געניצען אַביסעל, אַ שפּייען!... ביים אָבשפּרעכען אַ גוט אויג די באָבע, מיר צו לאַנגע יאָהר, מיידעלוויז, שען בין איך געווען ווי גאָר די וועלט, מען האָט זיך אויף מיר געהאַנגען. מאַכט זיך אַ מעשה פּלוצלים גאָר אומגעריכט... שאַ, שרה'ניו, דו ביזט דאָך עס מחויב צו געדענקען — דרעהט זי זיך געשווינד אויס צו שלמה'לעס מאַמע — קוק נאָר אָן דאָרט, אין מחשבות'ן, דיין בחור'ל! לויפט איהר נאָך ווי אַ קוה אַ קעלבעל, פראַדלען. האַ! זעהר אַ שען פּאָרעל... הלואי אין ניכען, רבונו־של־עולם, זאָל יאַחנע־סאָסיע דיר זאָגען מזל־טוב! געדענק מיינע ווערטער.

— אַנ'איינפאַל אַביסעל, נאָך אַזוי יונג!

— ביזט עס, שרה'ניו, מחויב צו געדענקען די מעשה אַ מאָל, אַ מאָל בשעת דער בהלה. וויפיעל, האַ, מיינסט־דו, איז מיר דענסטמאָל געווען צו דער חתונה? מיינער איז נישט מעהר געווען ווי אַ יאָהר אַכטניין, און אפשר טאַקי נאָך ווייניגער

— אודאי מיט עטליכע יאָהר צוריק, בשעת דער בהלה פון די שקאָלעס, נישט היינט געדאַכט, ווען דענסטמאָל פראַדעל זאָל זיך אונטעררוקען, הע־הע! וואָלט געווען טאַקי די רעכטע צייט. מסתמא איז דאָך עס נישט בעשעהרט. אַצינד איז עט, נאַרישקייטען...

— יאַחנע־סאָסיען זענען גאָך, ברוך השם, די אויגען נישט אַרויס... אָט זעה איך, זעה! — די דאָזיגע לעצטע פיער ווערטער האָט שוין לייבציכע געזאָגט דער יודענע מיט די פערזאָטענע אויגען, וואָס האָט איהר אָנגעטאָן כבוד, גלייך ווי די אַלע אַנדערע דאָ, און דאָס קינד מיט דעם קעפּעל כמעט אונטער דער נאָז איהר אונטערגערוקט. לייבציכע האָט ווי אַ געניטע עס בע־

אַ חשק, אַ גלוסטען צו שענקיט, וואָס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט פאַרבינגען הימעל בײ'ם אויפגאַנג פון מאָרגענשטערען, אין פוקען זיך פון דער רויז, אין פרישע פורפער־ליפּען, אין חן־גריבעלעך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם וואַרעמען בליק פון ברענענדיגע אויגען... דאָס איז יענע ליעבע, וואָס ברענט ווי אַ „נר־תמיד" אין האַרצען בײ פּאָעטען — פון גאָט געלייטזעליגטע מענשען; וואָס וואַרעמט די נשמה, גיט אַ מאָל אַ נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבעט. אויסוויינען זיך פאַר גאָט שטילערהייט...

עס פערשטעהט זיך, אַז שלמה'לעס ליעבע איז, אַזוי גוט ווי פאַר אַנדערע, אויך פאַר פראַדלען געווען אַ סוד! אַבי ער ווייסט, ווי שטאַרק אַנגעלעגט בײ איהם איז, אַז זי קומט צו גאַסט, ווי עס טוט איהם הנאה, אַז ער חאַפּט בגנבה אויף איהר אַ קוק, אַז ער עסט זי מיט די אויגען הינטערוויילעכס, און וואָס, האַ, וועט אַרויסקומען, איהם אָדער איהר, אַז זי וועט עס אויך וויסען? — פאָרט וואָס?... און גאָט אַליין וואָס קען עס איהם אַרען? — טראַכט שלמה'לע, טרייסטענדיג זיך אין האַרצען — מה רעש, אַז עס טוט זיך אַ מאָל אַ קוק! אָבער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאַווגען געהער עס זיך בלל גאָרנישט אָן. זיינס בעקומט דאָך דער רבונו־של־עולם פּינקטליך: אַ שחרית, אַ מנחה, אַ מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און אַ נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאַפּיטלעך תהלים אַ מאָל אויך!...

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאַקי איז שלמה'לען בעשיינפערליך געשעהן אַ נס פון גאָט, אַז ער איז געשטאַנען אין אַ סכנה איינמאָל, אַליין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבען.

שבת־נחמו, ווי דער וועלט איז בעקאַנט, איז אַ טאָג פון שמחות, סעודות בײ יודישע קינדער אין די שטעדטלעך. נאָך מיט אַ וואָך, אָדער אַ פּאָר וואָכען פריהער שמועסען קינדער, פּעקלעכווייז, צווישען זיך אָב, צומאַכען יענעם שבת אַ סעודה דערפון, וואָס איטליכער וועט בעצייטענס מיט דעם גוטען ווילען זיינעם ברענגען צו דעם, בײ וועלכען חברה האָט אויסגעקליבען. און באַלד טאַקי הויבט זיך אָן איין עסק פון טראָגעניש, וואָס מען קען נאָר, כשר צו בגנבה, בײ זיך אין דער היים דערטאַפּען. איינער ברענגט אַ שטיקעל קיכעל, אַ גרינעם עפּעל, אַ מער —

בשתיקה פונ'ם בינטעל וואָס צום צימעס; דער אַנדערער אַ געלע גרויסע אוגערקע, אַ האַלב איי, אָבגעשפּאָרט נעבעך פון זיין מיטאָג: דער דריטער דאָס, דער פערטער יענס. אַ דאַר שטיקעל ברויט, אַ רעטיכעל, אַ ציבעלע, אַנ'עקעל פון אַ הערינג איז אויך אַ סחורה. אַזוי טוען דענסטמאָל קינדער־קונדסים, קינדער־בר־מצוה־בחורים — האָבען חתונה. אָט אין אַזאַ שבת־נחמו, בײ טאָג נאָך דעם שלאָף, איז געווען, אָהן עין־הרע, פרהלוך, אַ רעש, אַ געפּילדער פון קינדער, יונגלעך און מיידלעך, דאָרט אויפ'ן פרייען פּלאַץ נעבען ר' חיים'ס שטוב. בײ אַ טייל קינדער איז דאָס מויל, די ליפּען געפאַרבט, מיט וואָנצעס, פון געקאָכטע שוואַרצע יאַגאָדעס און האָבען אַ פּנים ווי משונה ווילדע בריות, עפּיס גאָר אַ שרעק! ווידער בײ אַ טייל פייערט אַ באַק, צודראַפּעט אַביסעל די נאָז — צייכענס פון די גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זענען בײ דער סעודה פריהער נישט צופרידען געווען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואָס בײ יענעם און זיינס איז גאָרנישט — עפּיס אַזוינס, וואָס קיי־שפּיי, פויל, ביטער, טפוי זאָל עס ווערען! הענד האָט דאָך גאָט געגעבען, נעגעל אויך, נעז, אָהן עין־הרע, בײ יודישע קינדער זענען אויך דאָ, נו האָט מען זיך אַביסעל, ווי דער שטייגער איז — צודראַפּעט. טאַקי נאָר אַביסעל, ווייל דער טאָג שטעהט נישט, נישטאָ קיין צייט, מען בעדאַרף זיך שפּילען. אויך פראַדעל האָט זיך געפונען צווישען די קינדער, זי איז געהען וואונדערשען, עפּיס נאָך שענער ווי תמיד, און שלמה'לע האָט זאַט אָנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאַנגער, נידעריגער באַנק דאָרט פאַר דער שטוב זיצען זייבער שכנות, בעקאַנטע, צווישען זיי שרה, אויך גיטעל, פראַדעלס מאַמע, און די גוטע לייבציכע. מען זיצט חלילה נישט לעדיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואָס אויף דעם האַרץ. איינע אַ מעוברת'ע, אַ דיקע מיט געלע פּלאַמיעס אויף די באַקען, קלאָגט זיך, אַז עס שפּאַרט איהר אונטער'ן לעפּעלע, אַ פּנים פונ'ם טשאָלענט. די שוויצט, פאָכט זיך מיט דעם עק פאַרטוך, פערוואַרפענדיג אַרונטער דעם קאָפּ, איין וואָרט, איין געשריי: אַי וואו נעהמט מען אַ קאַלטען טרונק וואַסער! ס'איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאַזמע, וואָס געניצט גאָר אַ שרעק, שפּייט און ווישט מחילה די נאָז. איינע אַ דאַרע, הויט און ביין, נאָך היייעריג פון די תשעה־באב'דיגע קינות, רעדט מיט דעם גאַנצען כח אויף אַ צוריסענעם־פערדומפּענעם קול, קוים וואָס זי חאַפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, אַרויסשטעקענדיג נעבעך די צונג. אַ גאַנץ לייטישע, שענע יודענע מיט

פּערזאָטענע אויגען אָהן ברעמען קוקט אַריין אַ קינד, וואָס בײַ איהר אויפ'ן
שויס, אין קעפּעל, וויזענדיג אויך אַנדערע נעבען איהר, אויף אַ ציקאַ-
טשען, וואָס פּאַר אַ מיטעל וועלען זיי ראַטען... לייבציכע קען, שונאַ-
ציון, זיך נישט צורייסען, אַזוי פיעל אַרבייט האָט זי אַצינד. אַ קאַטאַ-
וועס עפּיס מיט אַזאַ עולם ווייבער איבערצורעדען, איטליכער זאָג אַ
וואָרט, דערצעהל אַ מעשה, גאָר נישט לאַנג געטראַכט! היינט האָט דאָך
גאָט געגעבען אויגען אויך, אַז זיי זאָלען אומעטום קוקען, נישט אויסצו-
לאָזען חלילה קיין שום זאַך, בײַ אַזוי פיעל אַרבייט וועט גאָר קיין וואונ-
דער נישט זיין, אַז לייבציכע פערפּלאָנטערט זיך אַ מאָל, מישט אוים, ווי
מען זאָגט „קאַשע מיט מאָהן" עטליכע מעשיות אינאיינעם, אין דער האַ-
פּענונג, אַז מען וועט זיך אָנשטויסען, ניש'קשה, און איטליכע וועט פונ'ם
אויסמישעניש אַרויסנעמען דאָס, וואָס איז איין אנצוהערעניש אַקעגען
איהר.

— למען השם, זיך נישט געקוועטשט! אַז דעם מגיד, געדענק איך,
איז דאָס צינגעל אַראָבגעפאַלען, האָט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט
עליו השלום: שאַ האַלט זיך, זייט מוחל, איין, קוועטשט זיך נישט אַזוי—
רעדען... אַז עס הויבט אָן צושפּאַרען, נישט געפּריוהט זאָל מען ווערען,
שפּאַרען אָט דאָ אונטער דעם לעפעלע, איז איין ברירה: עפען אַ מויל,
ברען אָב, גיב אַרויס וואָס דאָרט אין דיר איז און האַלט נישט... אָהאָ,
האַלט ער זי עס אַביסעל! נאָכגעיאָגט. געחאַפּט און האַלט זי, דאָס שען
בחור'ל, יאָ־האָ־האָ!

אָט די דאָזיגע לייבציכעס ווערטער זענען געזאָגט געוואָרען אַקעגען
דער הייזעריגער און דער מעוברת'דיגער יודענע. און חאַפּענדיג דערווייל
אַ קוק אויף די קינדער דאָרט, וואָס שפּילען זיך אין זשמורקעס,
זעהט זי, ווי שלמה'לע יאָגט זיך נור נאָך פראַדלען, אַלץ מיט איהר
און לאָזט זי פונ'ם אויג נישט אָב.

— אוי, גיטעלע, איך האַלט עס נישט אוים! — מאַכט לייבציכע,
שאָקלענדיג מיט'ן קעפּעלע פון דערוויטענס צו פראַדעלס מאַמע — אוי,
איז זי שען, אייער פראַדעלע, ס'איז איהר אין פּנים נישט אַריינצוקיקען
ווי אין דער ליכטיגער זון!

— גיט איהר נאָר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אָב גיטעל'

וואָס האַלט אין אַ שמועס מיט אַ פּאָר ווייבער איבער דער דאָליע
וויַיער.

— טפוי־טפוי! — שפּייט לייבציכע, פערדרעהענדיג די נאָז מיט
אַ ווינק אויף יענער מיט דער ספּאַזמע — אַ געניצען אַביסעל, אַ שפּײַ-
ען!... בײַם אָבשפּרעכען אַ גוט אויג די באָבע, מיר צו לאַנגע
יאָהר, מיידעלוויז, שען בין איך געווען ווי גאָר די וועלט, מען
האָט זיך אויף מיר געהאַנגען. מאַכט זיך אַ מעשה פלוצלים גאָר
אומגעריכט... שאַ, שרה'ניו, דו ביזט דאָך עס מחויב צו געדענ-
קען — דרעהט זי זיך געשווינד אוים צו שלמה'לעס מאַמע — קוק נאָר
אָן דאָרט, אין מחשבות'ן, דיין בחור'ל! לויפט איהר נאָך ווי אַ קוה
אַ קעלבעל, פראַדלען. האַ! זעהר אַ שען פּאָרעל... הלואי אין גיכען,
רבונו־של־עולם, זאָל יאַחנע־סאָסיע דיר זאָגען מזל־טוב! געדענק מיינע
ווערטער.

— אַנ'איינפאַל אַביסעל, נאָך אַזוי יונג!

— ביזט עס, שרה'ניו, מחויב צו געדענקען די מעשה אַ מאָל,
אַ מאָל בשעת דער בהלה. וויפיעל, האַ, מיינסט־דו, איז מיר דענסטמאָל
געווען צו דער חתונה? מיינער איז נישט מעהר געווען ווי אַ יאָהר אַכט-
ציין, און אפשר טאַקי נאָך וויניגער

— אודאי מיט עטליכע יאָהר צוריק, בשעת דער בהלה פון
די שקאָלעס, נישט היינט געדאַכט, ווען דענסטמאָל פראַדעל זאָל
זיך אונטעררוקען, הע־הע! וואָלט געווען טאַקי די רעכטע צייט.
מסתמא איז דאָך עס נישט בעשעהרט. אַצינד איז עט, נאַ-
רישקייטען...

— יאַחנע־סאָסיען זענען גאָך, ברוך השם, די אויגען נישט
אַרויס... אָט זעה איך, זעה! — די דאָזיגע לעצטע פיער ווער-
טער האָט שוין לייבציכע געזאָגט דער יודענע מיט די פּערזאָטע-
נע אויגען, וואָס האָט איהר אָנגעטאָן כבוד, גלייך ווי די אַלע
אַנדערע דאָ, און דאָס קינד מיט דעם קעפּעל כמעט אונטער דער
נאָז איהר אונטערגערוקט. לייבציכע האָט ווי אַ געניטע עס בע-

טראַכט, דערויף פאַמעליך געבלאָזען, אָנגעהויבען צו דערצעהלען מכח דעם אַ לאַנגע מעשה, און פערקראַכע ווייט, אַזוי אַז זי האט דער־וייל איז שלמה׳לען זיך פערגעסען.

שלמה׳לע האָט געמענט בענשען גומל. ווען נישט די מעשה, וואָלט ער, חס־ושלום, ווי די בידנע קאַץ געבעך אַמאָל, טרוקען פון לייבציכען נישט ארויס!..

11.

מען קען זיך שוין פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ טעם „ביצה״ קען האָבען זאָבדעס אַז מען טוט אַ לעק פון יענע זאַכען, צו וועלכע דער יצר־הרע גיט אונטער אַ חשק. געה פערשפאַר זיך, לערען און טראָג זיך איבער מיט אַלע געדאַנקען העט־העט אין אַזאַ צייט, אין אַזאַ אָרט, נאַנץ ווייט און פרעמד פון דיר, בשעת פאַר די אויגען שטעהט דאָ גאָטס וועלטעלע מיט שענע גוטע זאַכען, וואָס ציהען דיך ביי דער נשמה: נאַ, פערזוך, ניש׳קשה, און ווייס פון דיין חיות צו זאָגען! שלמה׳לע איז אַצינד עפּעס ווי דערוויטערט געוואָרען פון „יענעם עולם״, אין וועלכען ער איז געווען אריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַמאָל. עס גלוסט זיך איהם דאָס, יענס און ער האָט אין זינען הבלי־העולם. דאָס שטיקעל „לייענען״ פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס׳איז, זופט אָב אַ בלעטעל גמרא אין־האַבעניש, אין־איילעניש עט אַזוי, אַבי נע׳פּטר׳ט, איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג ארום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני געננ, נייע מיני חברים, זיין גלייכען, נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם, וואָס מאַכט עס אויס? אַבי זיי זענען איהם צום הארצען, עס פערברענגט זיך מיט זיי די צייט, עס שמועסט זיך, עס טראַכט זיך און עס פיהלט זיך עפּעס אַזוי גוט, אַזוי געשמאַק...

שלמה׳לע האַפּט זיך עפּטערס אַריין צו אייזיק דעם שמיד אין קוזנע, בעזונדערס, ווען אין־דרויסען איז נאַס, קאַלט און איהם איז עפּעס אומעטיגליך אויף דעם הארצען. ער זיצט זיך דאָרט אין אַ ווינקעל און קוקט פערטראַכט. אין קוזנע איז טונקעל, אַקעגען איהם פאָכט היזעריגליך אַ לעדערנער, געלאַטעטער בלאָזזאַק. ער טוט אַ בלאָז און אַ זייל פונקען שפּרינגען, טאַנצען ווי די רוחות אין אויבען, עס קומט איהם דערביי פיר יענע מעשה אין חומש, אַמאל, אַמאָל — ווי אברהם־אָבינו זיצט מרהי

שהורה'דיג און דרעמעלט. די זון גיעהט אונטער. עס איז אַ נעבעל — און אָט אין איין אויבען רויך און אַ פלאַם־פייער... די פונקען שפּרינגען און שלמה'לעס געדאַנקען פערפליהען ווייטער־ווייטער; עס מאָלט זיך איהם עפּעס משונה'דיגע צורות, דרעהענדיג זיך צווישען די פונקען און דראַפּענדיג זיך פון דאָרט אויף די אָבגעשיינטע ווענד אַקעגען. עס בּייטען זיך די געשטאַלטען, אַרויס־אַריין, בּיז עס טוט איהם שיינענדיג זיך אַ וויז פּראַדעל! ער ווערט צוקאָכט, נעהמט זיך מיט גרויס חשק זי צו בּעטראַכטען, קוקט־קוקט און דערזעהט בּעשיינפּערליך די ליכטיגע צורה פון אייזיקען, וואָס הידעטראונטער, פערגרעסערט אַלץ דאָס פייער. פּלוצים, אין דער היי סער מינוט טאַקי, חאַפּט אייזיק פונ'ם העלישפייער אַרויס מיט צוואַנגען אַ גליהענד שטיק אייזען, און האַלטענדיג עס אַזוי אויף דער „קאָוואַדלע" מיט איין האַנד, שלאָגט ער עס מיט דעם האַמער אין דער אַנדערער האַנד, בּשעת אַ געזונטער, בּרייטבּיינעדיגער, צו־חראַסטעטער בּחור, בּעוואָפּענט מיט אַ גרויסען, שווערען האַמער קלאַפּט דערויף אַקעגען. אייזיק איין קלאַפּ, דער בּחור צוויי; אייזיק אַ דרעה דעם אייזען אַהער, דער בּחור — קלאַפּ; אייזיק אַ דרעה אַהין און דער בּחור קלאַפּ־קלאַפּ, אַזש פונקען פליהען... ס'איז דאָ פאַר שלמה'לען וואָס צו זעהען, אַ מאָל עפּעס אַנדערש, ס'איז דאָ פאַר איהם אויך וואָס צו הערען — די אַרבּייט האָט ליעב אַ המצאה, אַ ווערטעל, עס זאָל געטאָן ווערען לעבּעדיג, פרעהליך. דאָרט ווערט אויך דערצעהלט שרעקליכע מעשיות, וואָס דאָס לייב גרוילט הערענדיג זיי. אין מענשען צום רעדען איז, בּרוך־השם, ניטאָ קיין מאַנגעל. ס'איז דאָ גענוג, אי אייגענע, אי פרעמדע, וואָס קומען געבּען אַרבּייט: דער קומט מיט אַ שטומפּע האַק, יענער קומט מיט אַ צעבּראָכען מילעכדיג קלינגעל, אַנ'איבּערגעדרעהטען שלאָס, איינער קומט פּידקאָווען אַ פערד און דער אַנדערער אַרויפציהען אַנ'אייזערנע רייף אויף אַ ראָד. — אייזיק אַליין איז בּטבע געווען זעהר בּערעדעוודיג, אַ צוגעלאָזטער מענש, מיט אַבי וועמען זיך אַריינגעלאָזט אין אַ בּרייטען שמועס. בּעזונדערס האָט ער ליעב געהאַט אַריינלאָזען זיך אין חקירות, געבּען יענעם צו פערשטעהן דעם שפּיץ פון אַ זאַך, און דערקלערען, פאַר וואָס אוז יענס אַזוי און איז נישט אַזוי? פאַר וואָס נעזולעכער, אַ שטיינער, זענען אין דער נאָז אונטען, נישט אויבּען, די לופט צו אָטעמען איז דאָך פון אויבּען פרישער, ריינער ווי פון אונטען, מחילה? אַזאַ קשיא האָט ער זיך געקענט פרעגען, פערקנייטשענדיג זיך גאַנץ ערענסט, און דערנאָך פערענטפערן עס מיט אַ גוט שמייכעלע, אַזוי: דאָס איז, פערשטעהט איהר

מיך, גאַנץ שכל'דיג! כּדי דער רעגען זאָל אַהין נישט אַריינרינען, אין דער נאָז, פערשטעהט איהר מיך. נאָך און נאָך קשיות אַזעלכע פלעגט ער פרעגען, וואונדערענדיג זיך אויף דעם סדר־העולם, אויף די ווערק גאָטס און זיין פיהרונג אין דער וועלט, אַלץ: פאַר וואָס, פאַר וואָס, און לסוף אויסדרינגען על פּי חקירה, אַז אַזוי ווי עס איז, אַזוי מסתמא בּעדאַרף זיין, אַזוי מסתמא איז גאַנץ גוט, גאָט, ניש'קשה, איז גערעכט. די קאַץ האָט דעריבּער שאַרפע נעגעל, כּדי זי זאָל זיך קענען דראַפּען אויף די גלייכע ווענד, דאָס פערד האָט דעריבּער אַ ווידעל, כּדי אַראָבּשמייסען פון זיך דו פליגען, און די פליגען ווידער האָבּען דעריבּער פליגעל כּדי געשווינד טאַקי אַוועקצופליהען... לערנען האָט אייזיק דער שמיד דוקא גאָר ניט געקענט, פונדעסטוועגען האָט עס איהם כּלל נישט געשאַדעט צו די חקירות זיינע, צו הייסען בּיי'ם עולם: אייזיק דער חקרן, לערנען מיט חקירה זענען אַ פּנים גאָר צוויי בּעזונדערע זאַכען.

גענוג שוין האָט דאָך אייזיק דער שמיד די גאַנצע וואָך זיך אויסגענומען, שטעהענדיג אין אַ צעלעכערטען לעדערנעם פאַרטוך, אָהן אַ קאַפּאָטע בּיי זיך אין קוזגע און זאָגענדיג דאָרט חקירות, נאָר נאָך שענער אויסגעזעהען האָט ער שבּת און יומטוב פאַרנאַכט אויפ'ן שולהויף. ער שטעהט זיך דאָרט אָנגעטאָן אין אַ לאַסטיקענע זופּיצע, אויפ'ן קאָפּ אַ שטריימעל, גלייך מיט אַנדערע בּכבוד'יגע בּעלי־בּתים, און דרשה'ט פאַר אַ רעדעל מענשען אַרום איהם, אַריינשטעקענדיג איין האַנד אין דעם גאַרטעל בּיז דעם גראָבּען פינגער. אַלץ וואָס ווייטער פערגרעסערט זיך דאָס רעדעל, עס ציהט אימליכען עפּעס ווי אַ מאַגנעט צוגעהן נעהענטער, צולעגען איין אויער און האָרכען, וואָס זאָגט אייזיק דאָרט עפּעס אַזוינס. עס געהט דאָרט אַ שמועס איבּער ציטעס, דערנאָך אַ חקירה: וואָס ציטעס? וואָס טייטש ציטעס? מען קומט פון דעם ענין אַרויף אויף פּאַסטערנאַק, און אייזיק נעהמט זיך דערקלערען על פּי חקירה, פאַר וואָס פערלירט פּאַסטערנאַק דעם טעם בּאַלד נאָך דעם ערשטען דונער. ער פערפּוטעט זיך אין דער חקירה און פערקריכט אויף קראָפּיווע: פאַר וואָס קראָפּיווע זייהט מען נישט און עס וואַקסט? — הערסטו! טוט ער זיך אַ דרעה צוריק, הערסטו, אָט דעריבּער טאַקי, וואָס מען זייהט עס נישט, וואַקסט עס אַליין. אויך די אייגענע מעשה, פערשטעהט איהר מיך, וואָס מיט נאַראָנים... גאָט. ניש'קשה, פערשטעהט, פערשטעהט איהר מיך, אַז אַזעלכס בּעדאַרף אויף דער וועלט אויך זיין, פערשטעהט איהר מיך. אין דעם רעדעל ווערט פרעהליך, מען האָט משונה הנאה און מען לאַכט

חדוה אָבער איז נאָך גרעסער, ווען עס קומט אַמאָל אויס אַ שפּאַרעניש דאָרט צווישען אייזיק דעם שמיד און לייזקען, דעם צווייטען חקרן אין דעם שטעדטעל. לייזקע איז אַ געוועזענער אַרענדאַר, אַ ישוב'ניק, וואָס אויף דער עלטער האָט ער זיך בעזעצט אין דעם שטעדטעל, כּדי צוגעפינען זיך צווישען יודען, הערען אַ „ברכו", אַ „קדושה" און לעבען, ווי גאָט האָט געבאָטען. לייזקען איז די נאָז פערלענגט, עפּעס אָנגעדראָלען, דעריבער אַז ער רעדט, קומט אויס געפּאָנפעט און אַמאָל אויך עפּיס ווי געפּייפט. לייזקע קען בעל-הבתיש לערנען, קוקט אַריין אין אַלטע יודישע חקירה-ספרים און צווישען איהם מיט אייזיקען איז תמיד אַ שפּאַרעניש. לייזקע פעררופט זיך אַלץ אויף אַנדערע חקרנים, אויף אַ ר י ס ט ו, אויף דעם „ספר-הברית" וכדומה נאָך אַזעלכע, און ער אַליין איז נישט אַזא בעל-מוח; אייזיק דער שמיד אַקעגען שטעלט נור אויף זיין שכל, ווייסט נישט פון קיין אַריסטו און געהט אין חקירה אויף זיין אייגענעם דרך. בעזונדערענס בעריהמט איז זייער שפּאַרעניש איבער באַנקעס — פאַר וואָס שטעהט אַ באַנקע צו פעסט צום לייב און פאַלט נישט אַראָב! לייזקע זאָגט:

– אַזוי איז די מעשה, רבותי! דורך דעם שטעק מיט דער ברענענדיגער ליכט, וואָס מען טוט אין דער באַנקע ווערט זי, אַט אַ־פּנים, אויסגעלעדוגט פון דער לופט. היינט געדענקט־זשע, יודען! אַזוי ווי מיר האָבען אַ קיימא-לן, צז די נאַטור האָט פיינד לעדיגקייט, בכן, רבותי, ציהעט זיך דאָס לייב, אָט אַ־פּנים, פערנעהמען דאָס לעדיגע אָרט אין דער באַנקע.

— וואָס מיר שטעק, וואָס מיר ליידיגקייט־שטיידיגקייט! — זאָגט אייזיק מיט אַ שמייכעלע גאַנץ רוהיג, נעהמענדיג זיך פאַר'ן בערדעל — און פריהער וואָס איז דען, זאָלט איהר מיר געזונד זיין, די באַנקע געוועז, נישט לעדיג? לופט האָט דען אַ ממשות? אדרבה, פּרוווט זיך אויסציהען אויבען אין דער־הויך אויף דער לופט, אויב ס'איז אַזוי. און גאָר אַ־חוץ דעם, וואָס איז עס גלאַט פאַר אַ לשון — אויסגעלעדיגט דורך אַ שטעק מיט דער ליכט!

— דאָס איז נישט מיין לשון — פּאָנפעט בייזליך לייזקע — אַזוי זאָגט אַריסטו. איהר הערט? אַריסטו!

– אָהאַ, אַריסטו! אַ קאַטאָוועס אַביסעל אַריסטו! אַ רב איז ער דען, וואָס פּסק'ט שאלות, האַ!

— אָבער אַז אַזוי שטעהט דאָרט אין אונזערע יודישע חקירה-ספרים! זאָגט לייזקע שוין שטאַרק אויפגעבראַכט.

– וואָס טויג מיר, וואָס בּיי אייך, זאָלט איהר מיר געזונד זיין, שטעהט אַלץ דאָרט, דאָרט! איך אַליין שטעה, ברוך=השם, אַזוי פיעל יאָהר שטעה איך אין קוזנע בּיי'ם אויבען. דאָרט ברענט אַ פייער, אַביסעל אַ גרעסערס פון אייער ליכט, און פונדעסטוועגען גאָרנישט, נישט דאָס וואָס די באַנקע... פאַר וואָס?

— ע=ע, וואָס האָט מען צו רעדען מיט אַ יונגעל! — טוט לייזקע אַ זאָג, אַ מאַן׳ געבענדיג פאַר גרויס פערדראָס מיט דער האַנד, און געהט אַוועק, נישט אויסהערענדיג, ווי אייזיק דערקלערט דעם עולם אויף זיין דרך דעם שפּיץ, וואָס אין דער באַנקע שטעקט.

אייזיק דער שמיד, אַ יוד, אַ זיידע, ברוך=השם, וואָס האָט שוין דערלעבט אייניקלעך פון זיין עלטסטער טאָכטער, בּיי איהם אויף קעסט מיט דעם מאַן אַ וואויל=לערנער, איז מיט אַלע פּאַסטעמקעס זיינע געווען טאַקי נור עפּיס אַ יונגעל — אַיין אַלטער=יונגעל, וואָס איז אַ חידוש צווישען יודען. נאָך דער גרויסער מרה=שחורה, וואָס דערוואַקסענע יודען, בעווייבטע, מאַכען אָן מיט זייערע ערענסט=פינסטערע פּנים'ער, מיט זייער זאָרגען אָך=און=וועה, און ביטער=זויערען מוסר=זאָגען תמיד, איז אייזיקס פריינדליכע=פרעהליכע צורה געווען שלמה'לען אַזוי טייער גוט, אַזוי צום האַרצען, ווי די ליכטיגע זון בּיי'ם בעוויזען זיך איהרם פון די פינסטערע וואָלקענס, און דער גאַנצער שטייגער שמועס זיינער מיט אַלע זיינע אַגדתאָ'ס איז איהם געווען אַזוי געשמאַק, גאָר אַ דערקוויקעניש, ווי אַ שטיקעל חקירות נאָך אַ משונה־פּריקרע האַלב בלעטעל גמרא. דאָס יודיש קינד, וואָס קוים שטעלט זיך עס אויף די פיסלעך, יודעלט מען עס שוין, כּאַבענדיג אויס איהם אַ קליין יודעל; וואָס זיין יוגענד פערשווינדט גיך ווי אַ חלום און ווערט, אַז=אָך=און וועה צו איהם, פעראומערט, געעלטערט פאַר דער צייט — אָט אַזעלכס נעבעך פיהלט זיך עפּיס ווי ניי=געבאָרען אין דער געזעלשאַפט פון אַ מענשען, וואָס איז צו איהם צוגעלאָזט, ווייזט איהם אַ גוטע מינע, וואָס איז אַליין אויך נאָך גאָר אַ קינד, וואָס רעדט מיט איהם איין לשון, און געהט איהם אַריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשיות. דאָס קינד לעבּט נאָך אַזעלכען, נאָך זיינס אַוואָרט, ווי אַ דאַר [illegible] בשעת די גרויסע היצען נאָך אַ טראָפּען וואַסער, און ווערט צו איהם צוגעזאָטען מיט לייב און לעבען. נאָר אַזעלכע יונג=אַלטע מענשען

אָבער איז זעהר שווער בײַ אונז צו געפינען, וואָס ווײַטער־ווײַטער מעג פון זיי נישט זײַן אפילו אויף קיין שהחיינו. אין שלמה'לעס צײַטען איז נאָך, אויף זײַן מזל, געבליבען אַ פּאָר לײַט אַזוינע אין זײַן שטעדטעל — אײַזיק דער שמיד, איינער, און הערצעל קיילעס דער סטאָליער, דער צווייטער. בײדע האָבען געווירקט אויף שלמה'לעס גײַסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס יונגע פײַערל, בײדע זענען איהם געווען זעהר טײַער און צו בײדע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען.

הערצעל קיילעס איז געווען, ווי אײַזיק, שוין אין די יאָהרען, אַ טאַטע פון קינדער, אויך אַ דאַרער, אַ בלײַכער, ווי ער, מיט דעם אונטערשייד נאָר: אײַזיק איז אַ הויכער און הערצעל אַ קליינטשקער, נידריג געוואַקסען, אײַזיק איז געווען תמיד רוהיג, געלאַסען, גערעדט אויף איין שטימע גלײַך, נישט געדרעהט, געשריגען, זיך נישט געיאָגט, געהיצט און נישט אַרויס פון די כלים, אַזוי ווי עס פּאַסט טאַקי פאַר אַ חקרן. אַקעגען־זשע הערצעל איז אַ שפּירט, בײַ'ם רעדען בײַט זיך איהם די שטימע און ער גיט פון זיך אַרויס משונה'דיגע קולות, אַ מאָל אויך מיט אַ קוויטש. דער שמועס זײַנער איז געהאַקט, געבראָכען, לאָזט זיך אויס, פאַר גרויס אײַלעניש, מיט אַ ווינק, אַ מאַך מיט דער האַנד. נאָר עפּיס נישט אַזוי ווי ער וויל, קאָכט ער, זידט און צאַפּעלט מיט אַלע גליעדער, אינגאַנצען טאַקי אַ פּ אָ ע ט מיט די בײנער, אַזוי משוגע, אַזוי קאַפּריזנע, אַזוי אויפגעבראַכט ווי אַ פּאָעט. און באמת האָט אין איהם טאַקע עפּיס אַזוינס געבורטשעט — עס האָט אין איהם געשטעקט אַ גײַסט פון אַ ק י נ ס ט ל ע ר. דער דאָזיגער גײַסט זײַנער האָט אינוועניג אין איהם ווי דער סמבטיון נישט גערוהט, זיך געריסען מיט אַלע קרעפטען אַרויס, זיך צו אַרויסווײַזען אין אַלערליי האַנדאַרבײַט. די סטאָלערײַ איז בײַ איהם געווען נישט אַזוי וועגען דער פּרנסה, ווי צוליעב דעם פערגעניגען, וואָס ער האָט דרינען געהאַט — צו מאַכען אַ כלי. ער האָט געקענט אוועקזיצען איבער אַ שטיקעל אַרבײַט מעהר וויפיעל מען בעדאַרף. פּערציהרען עס מיט צאַצקעס, שניצערײַ, האָטש יענער האָט גאָר אַזוי פיעל נישט פערלאַנגט, נאָר צוליעב דעם אַליין, עס זאָל זײַן שען... ער האָט געזעהן ליפּאַ־ראובן'ס מאָלט „אושפּיזין", אויפצוהענגען עס אין סכה, אַרײַנדרעהענדיג אַהין, ווי אין נח'ס תבה, אַלערליי חיות און עופות, נעהמט ער און מאַכט „אַ רבי יוסי" — אַ געמעל אַזעלכס, וואָס שטעלט פיר אַ מעשה פון דער גמרא: ווי רבי יוסי (אויסגעמאָלט מיט אַ גרוי שפּיציג בערדעלע אין טלית און תפילין)

דאַווענט אין איינער פון די ירושלים'דיגע חורבות און הערט דאָרט אַ בת־קול, וואָס ברומט ווי אַ טויב (שטעהט אויסגעמאָלט עפּיס אַביסעל משונה), זאָגענדיג: „אוי, וועה איז די קינדער, וואָס פאַר זייערע זינד האָב איך חרב געמאַכט מײַן הויז, פערברענט מײַן הייליגען פּאַלאַץ און זיי האָב איך פערטריבען אין גלות צווישען די אומות!" מבינים אין דעם שטעדטעל האָבען זאַט אָנקוקען זיך נישט געקענט אויפ'ן געמעל און געזאָגט, אַז עס איז איינס טאַקי אין דער וועלט. רבי יוסי איז נאָך יאַק רבי יוסי, אָבער די טויב, די ברומענדיגע טויב, רבונו־של־עולם, ס'איז עפּעס גאָר אַ גוואַלד!... הערצעל האָט אויך געשפּילט פידעל, נישט אויף חתונות חלילה, דערויף איז דאָך געווען דער יודישער כלי־זמר, פייטעל, אויף די חאָבענדיגע טעג, און קאָנדראַט דער גוי'אישער אויף שבת, בײַ דער כלה אויף דעם „פאָרשפּיעל" — נאָר גלאַט אַזוי זיך האָט ער זיך געשפּילט. זומער פאַרנאַכט, אַז די שטאָדט־בהמות זענען שוין געקומען פונ'ם פעלד, ליגען זיך, שוין אויסגעמאָלקענע, אויף דער גאַס! אויס די קוימענס ציהעט זיך פּאַמעליך עפּעס ווי פערשלאָפען העל־גרויע זײַלען רויך, ווײַבער שטעהען בײַ די פּריפּעטשיקעס, קאָכען וועטשערע: ערגעץ פון דערווײַטענס, פון אַ טײַכעל פערטראָגט זיך אַ קוואַקען פון זשאַבעס און זשוקלעך טראָגען זיך זשוזשענדיג אַרום אין דער לופט — דענסטמאָל צוגיסט זיך געוועהנטליך הערצעל אויף אַ פּידעלע, שטעהענדיג אין דרויסען, בײַ זיך אויפ'ן גאַניקעל, באָרפּיס, אין איינע תחתונים, מחילה. קינדער מיט שטיקער ברויט און האַלבע אייער פערזאַמלען זיך אַרום איהם; שטאָפּען אָן פולע מײַלער, שטעלען אויף די אויערלעך, גאַפּען און הערען. הערצעל פידעלט און זינגט אונטער, פידעלט און מאַכט זיך נאַריש מיט די קינדער, טוט אַ פידעל און שטעלט זיך אָב, עס אַרט איהם עפּיס, ווײַטער אַ פידעל און — הע־הע! ער איז שוין אין כעס. אין דער־ערד אַרײַן די פידעל, אויס שפּילען, הערצעל האָט זיך צושפּילט — און באַלד לאָזט זיך איבער דער גאַנצער גאַס הערען, ווי אַ תקיעה־גדולה אַ לאַנגער, אַ משונה־ווילדער קוויטש!... הערצעל האָט אויך ליעב געהאַט אָבגעבען זיך מיט זייהען און פלאַנצען בײַ זיך אין גאָרטען. עס האָט געהייסען, בײַ איהם איז דאָ אַ ביכעל, אַ „ספר־הרפואות", וואָס געהט אין דער משפחה זײַנער איבער בסוד־סודות פון טאַטעס צו קינדער, און וועלכען עס שטעהט בעשריבען די טבע פון אַלע מיני גראָזען און קרײַטעכצער, מיט די סגולות זייערע צו איטליכער קראַנקהייט בעזונדער, אַ שאַד נאָר כ'לעבען, וואָס איז שטאַרק פער־

באַטען מיט אַלע פּעריבאַטענישען, אַסור־חיי״, דערמיט זיך צו בענוצען זסט, וואָלט ער פּשוט טאַקי געקענט מחיה־מתים זיין. אויף כּפּרות בּעריל, אַלטע גוי'עס, מאַטערקעס מיט זייערע קרייטע־צער! הערצעלס שטייגער לעבען איז איבערהויפּט נישט געווען לייטען גלייך, ווי בּיי אַנדערע יודען — קיין שיינקעל אין שטוב ביי איהם נישטאָ, חוץ קיה איז נאָך אין שטאַל דאָ אַ פּאַר אָקסען, אַ פּערד אויך, אַ פּויער, טראַחים, אויף שכירות, אויך אויף צו אַקערן, בּעאַרבּייטען די פּעלדער, וואָס זענען איהם איבּערגעגאַנגען בּירושה פון זיינע עלטערן, אַ הונט, עס פאַרשטעהט זיך, איז אויך געווען, דער איינציגער יודישער הונט אין דעם שטעדטעל. אין שול אַריין איז הערצעל געגאַנגען זעהר זעלטען, נישט דערפאַר ווייל ער איז געווען איין אַפּיקורוס, האָט נישט מורא געהאַט פאַר גאָט, חלילה! אַדרבּה, ער האָט געגלויבּט אפילו אין רוחות, מורא געהאַט, געציטערט ווי געוועהנטליך אַ יוד. נאָר וואָס דען? גלאַט אַזוי זיך, גאָר אָהן אַ שום טעם. דאָס איינענע טאַקי מיט עמיצען אַנדערש, ער זאָל פאַרפעהלען נור אַ מנחה, וואָלט מיט איהם געהאַט צוטאָן אַ וועלט מענשען — ס'טייטש, הולטיי, אָנזעצען אַ מנחה! הערצעל אָבער האָט זיך געמעגט אָנזעצען הונדערטער מנחות און גאָר־נישט, קיינער האָט זיך דערויס גאָר נישט געמאַכט, ווייל ער איז פאַר־רעכענט געווען ביי איטליכען פאַר אַ יונגעל, אַ צוטראָגענע מין בּריה, מ'שטן'ס־געזאָגט. היינט טאַקי האָט מען נאָך מורא געהאַט, צו־וואָס זאָל מען זיך דאָ נארען, פאַר זיין קוויטש אויך. איז ער געקומען אַ מאָל אין שול, איז זיין בּעסט אָרט געווען צווישען יונגלעך ווייסע חברה, הינטער דער בּימה, עס ווערט דאָרט אַ לעבען, אַ גערעדעריי, אַ גע־שטופּעריי, און דאַוונען נישט קיין וואָרט, דער שמש מעג זיך, פון יוצא ווענען, שרייען: שאַ! און שענע בעלי־בּתּים מעגען פּאַטשען אויף די שטענדערס, כיאוס־קרימענדיג גּך, און מאַכען. אי, אי!

הערצעל־קיילעס איז געווען פאַר שלמה'לען אַקוראַט ווי גע־ווינשען. די דאָזיגע צוויי, פערשיידען אין די יאָהרען, זענען געווען עפּיס ווי איינס אין זייערע געפיהלען. דאָס וואָס שלמה'לען האָט עפּיס אַליין געמאָנטעט, אינעווייניג אין איהם געבּורטשעט; אַזוינס וואָס לאָזט זיך נישט דערקלערען, אַ מין ציהעניש אַזעלכס, וואָס אָהן אַ נאָמען; עפּיס אַזוינס, וואָס איז נישטאָ ביי אַלע פערזאָרגטע, שענע יודען אין דעם שטעדטעל, מיט וועלכע ס'איז איהם עפּיס ענג, עס קוועטשט איהם,

שטיקט איהם נור צום חלש'ן — אָט דאָס האָט ער, די נשמה זיינע, דערשמעקט, מעשה־שטן, אין הערצעל־קיילעס. און לויט ווי עס ווייזט זיך שפּעטער אַרויס, האָט דער יצר־הרע קיין בּעסערן חבר פאַר שלמה'לען טאַקי נישט געקענט אָבזוכען.

אייזיק דער שמיד און הערציל קילעס דער סטאָליאַר, וועלכע האָבען זיך גערעכענט ביים שטעדטעלדיגען עולם פאַר בכבוד'יגע בעלי-בתים, זענען דערמיט געווען אַ חידוש צווישען די אַלע אַנדערע בעלי-מלאכות דאָרט, אין יענער צייט — דאָס איינציגע טאַקי, וואָס אַ יוד מיט אַ אויבעל דענסטמאָל, אָדער אַ יוד מיט אַ „פּאָטאָססטאָ" דערנאָך, און אַ יוד מיט אַ טיטעל „סאָוועטניק" היינט. ביי וועלכע „שרייבערלעך" איז אָנגעשטאַנען צו עסען פיש שבת, בימים ההם, און שררות צו טאַנצען אויף בעלער בזמן הזה. ס'איז דאָך באמת טאַקי אַ וואונדער: בעלי-מלאכות — און אַ פּנים פון מענשען! יודען — און אַזאַ כבוד!!...

יאָ, אַזוי טאַקי! ווי יודען ביי די אומות-העולם, אזוי זענען בעלי-מלאכות געלעגען אין דער ערד ביי יודען. מעגליך, אַז היינט נאָך ליגען זיי אויך אין דער ערד, אָבער פאָרט ניט אַזוי טיעף ווי אַ מאָל. היינט זענען בעלי-מלאכות צווישען יודען דאָך נישט פערהאַסט. דער עולם פערהאַלט זיך אַקעגען זיי שען, פריינדליך, ווי עס געהער צו זיין. מיוחסים נאָר, צוויי-פּנים'דיגע, זענען אַקעגען זיי אין הארצען אַנדערש ווי מיט'ן מויל. אויך טאַקי ווי עס געהער צו זיין. נאָר אַ מאָל אָבער, און בפרט נאָך אין אַזאַ מקום תורה און יחוס ווי דאָס שטעדטילך... זענען בעלי-מלאכות געלעגען אין דער ערד טיעף ניין איילען — זעהר שטאַרק דערנידעריגט. האָבען אַ בעל-מלאכה אין דער משפחה, אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ שטיינער, איז געווען אַ פלעק, אַ שאַנדע. עס האָט זעהר אָבגעשאַדט צו אַ שידוך. איז בעלי-בתי'שען גראַד פלעגט מען אין שידוכים

זוכען יחוס, פלעגט אויסגראָבען פון דער ערד רבנים, לומדים, שוחטים, חזנים, בטלנים, און בעגראָבען דעם בעל-מלאכה, טאָמער האָט ער זיך געפונען אין דער משפחה. דאָס הייסט פאַרלייקענט זיין געביין: עט, ווייס איך וואָס, גאָרנישט, פערדט פוס-פיטקעווע! אַ שענקער, אַ אַרענדאַר, אַ בעל-אַכסניה, אַ קרעמער, אַ מלוה, זיי דאַגעגען זענען געווען נישקשה. אדרבה, זעהר פיינע מחותנים, און שטאָדט געהייבענע בעלי-בתים מיט אַ ברייטער דעה אומעטום: אין באָד, אין שוהל, להבדיל, און אין קהל-שטיבעל. דערקלערען לאָזט זיך עס דערמיט, וואָס קיין אַנדערע נישקשה'דיגע פרנסות פאַר לייטישע יודען זענען אַ חוץ די ניט געווען. דערפון האָט מען געקענט לעבען פאַר זיך און אַ מאָל פאַר אַנדערע אויך — מיט אַ נדבה, מיט אַ טובה און אַ גוט וואָרט. האָבענדיג צוליב זייערע געשעפטען בעקאַנטשאַפט מיט פריצים, גרויסע לייט אין די הויכע פענסטער, איז מעגליך זיי געווען צו העלפען איינעם אָדער דעם כלל אין אַ נויטפאַל. ניט איין מאָל נאָר איז די ישועה געקומען דורך אַ פריצישען בעל-אַכסניא, דורך אַ אַרענדאַר און דורך אַ מלוה, אַ באַנקיר הייסט עס היינט. סתם אַרענדאַרעס אין דערפער — איז זייער הויז אָפען געווען פאַר אָרעמע אורחים, וואָס זענען אויפגענומען געוואָרען מיט עסען און טרינקען און מיט אַ נדבה אויך. מיינסטענס פלעגען אַרענדאַרעס אויסוועהלען פאַר זייערע טעכטער חתנים די בעסטע בחורים פון די ישיבות. אָט אויף אַזאַ שטייגער זענען יענע געווע'ן דאָס, וואָס יששכר און זבולון אַ מאָל אין זייער צייט. זבולון האָט געהאַנדעלט און אונטערגעשטיצט יששכר'ן, וואָס האָט בעגעהרט לערנען תורה.

קהל האָט געהאַלטען בעלי-מלאכות אין דער מורא, אָבגעזונדערט פון בעלי-בתים אין פיעל זאַכען פון'ם שטייגער לעבען. אַ בעל-מלאכה האָט נישט געטהאָרט שבת אָנטאָן אַ זיידענע קאַפּאָטע, טראָגען אויפ'ן קאָפּ אַ שטריימעל. אין בית-המדרש, אין קלויז, איז זיין אָרט געווען אויף דער לעצטער באַנק, הינטער דער בימה. צו דער תורה פלעגט מען איהם אויפרופען „החבר". נישט קיין „מורנו", אי דאָס זעהר זעלטען, צולעצט צווישען די געשטוקעוועטע עליות. דערפאַר האָט מען איהם אָבגעגעבען איינגאַנצען די ביידע „הוכחות" ווי גרויס זיי זענען. ביי איהם בלייב עס. אויף אסיפות מיט די פיינע-בריות וועגען שטאָדט-זאַכען איז זיין פוס נישט געווען. זיין דעה האָט מען ניט געפרעגט. פאַר עזות וכדומה עפּיס אַ פערברעכען, האָט מען איהם אויסגעשייגעצט, אויך אויסגעפּאַטשט און אַ מאָל טאַקי מקיים פסק געווען אין קהל-שטיבעל. זיינע

קינדער פלעגט מען „חאַפּען", „אָבגעבען" אין דער דינסט, א כפרה פאַר בית=מדרש'ניקעס, טאַטענס=קינדער. זעהר גוט טאַקי שיקט זיך דאָ צו זאָגען „טאַטענס=קינדער", ווייל צו קינדער פון בעלי=הבתי'שען שטאַנד פלעגען אַמאָל שטעהן צוגעשריבען כלומר'שט ווי ברידער, כדי צו זיין פאַר זיי די כפרה=הינדלעך, אָרעמינקע, ווילד=פרעמדע, ניט זייערע קרובים, ניט זייער טאַטענס קינדער. —

אליין פאַר זיך זענען די יודישע בעלי=מלאכות אין יענער צייט געווען, ניט היינט געדאַכט, נעפאַלען. דאָס אויסלערנען זיך עפּיס א מלאכה איז פון אָנהויב=אָן זעהר שלעכט געווען אַוועקגעשטעלט. און דערפון איז אַרויסגעקומען זעהר פיעל נישט קיין גוטע זאַכען. א לערען=יונגעל ביי אַ ליאַרע בעל=מלאכה'לע האָט בעדאַרפט יאָהרענלאַנג אַוועקטראָגען פּאַמייניצעס, העלפען אין בעלי=בתיש'קייט דער בעל=הבית'טע און חאַפּען פעטש און קלעפּ ווי האָלץ. אַז געלערענט די מלאכה האָט ער מכות, האָט ער זי מכות טאַקי געקענט. ער איז געווען דערנאָך א פאַרטאַטש, אַ פערביטערטער, אומגליקליכער מענש. פאַר צרות ליעב געהאַט דעם טרונק. די האַנד זיינע איז געווען פריי אויף אַ קלאַפּ, מכבד געווען אַמאָל אפילו דאָס אייגענע ווייב אויך. אַז אָך=און=וועה די לערענ=יונגלעך, נעבעך, וואָס זענען צו איהם, אין זיין צייט, אין די הענד אַריין! און ווער, משטיינס=געזאָגט, זענען עס געווען די יונגלעך, וואָס זענען אַריין צו אַזעלכען לערנען די מלאכה? יתומים, אָרעמינקע, פאַרוואָהרלאָזטע, ניט געלערענט אין קיין חדר, ניט געקענט קיין עברי — עם=הארצים; דאָך ווי שלעכט די לאַגע פון די בעלי=מלאכות איז געווען, האָט זיך צווישען זיי געפונען זעהר פיעל גוטע, פאַרשטענדיגע מענשען, אויך אַזעלכע מיט הארץ, געפיהל און לעבעדיגע פרעהליכע קבצנים.

ווי אָרעם, פעראומערט דעם בעל=מלאכה'ס דירה האָט אויסגעזעהן פון דרויסען, אַזוי לעבעדיג=פרעהליך איז דאָרט צייטענווייז געווען פון די פּועלים בשעת דער אַרבייט. עס שטעהט זיך, אַ שטייגער, איציק דאָס שניידעריל מיט אַ פרעסיל אין דער האַנד איבער אַ שטיקעל אַרבייט, הויבט=אָן אויף אַ קוויטש אַ מאַרש, צוקלאַפּענדיג צום טאַקט מיט'ן פרעסיל, און חברה פּועלים, בחורים, אַרום טיש, אַרבייטענדיג געשווינד מיט דער נאָדעל, העלפען אונטער, דער אויפ'ן נעליינקעל, יענער אויפ'ן ביי=קולבעל, איטליכער מיט וואָס ער קען, און עס שפּילט זיך אָב אַ „מלך=עליון" טשאַקענדיג לעבעדיג, אַז מלאָכים מעגען זיך פרעהען. און

טאַקי באַלד דערנאָך פערקרימט זיך איינער, נאָכמאַכענדיג אויף אַ אומעטיג קול דעם בדחן, ווי ער זאָגט גראַמען צו אַ בעדעקענס. אַ טייל בחורים שפּילען=צו ווי די כלי=זמר אַ שטיל טרויערדיג ניגון'דיל, די איבעריגע פאַרגעהען זיך ווי ווייבער אין אַ געוויין. ס'איז אַ יאָמער, אַ קלאָג — און פון דער קאַצען=מוזיק לאָזט זיך אויס אַ „כשר=טאַנץ"! חברה געהט, זיצענדיג ביי דער אַרבייט, מיט דער כלה אַ כשר=טאַנץ. אָנשטאָט „שבת" טהוט איינער דעם אַנדערען אַ קניפּ, אַרוק=אַראָב פון הינטען דאָס היטעל און מען שרייט=אויס זינגענדיג: וויוואַט! די בעל=הבית'טע, די שניידערקע, שטעלט אַנידער אויפ'ן טיש אַ גרויסע פולע שיסעל אָבגעקאָכטע קאַרטאָפעל, הייסע=וודיגע מיט דער שאָלעכטס, און מען מעג געהן אָנקוקען אויף בילעטען, מיט וואָס פאַר אַ גיכקייט די קאַרטאָפעל ווערען אָבגעשיילט, אין מויל אַריין געחאַפּט און אַראָבגעשלונגען. מייסטערהאַפט! אַזעלכע בריה'ס אויף קאַרטאָפלעס=עסען, ווי שניידער=יונגען וכדומה זענען, איז שווער אויף דער וועלט צוגעפינען. זיי האָבען דרינגען זיך אויסגעאַרבייט, בעקומען אַ ידיעה, ווייל דאָס, קאַרטאָפעל הייסט עס, איז זייער שפּייז, משטיינס=געזאָגט, טאָג=טעגליך.

דאָרט ביי די פּועלים ווערען אָפּט געזונגען לידלעך, אייגענע אַרבייט טאַקי, וואָס געהען דערנאָך אַרויס אויף דער וועלט, צווישען עולם, פאַלען אַריין אין מויל צו מיידלעך, דינסטמיידלעך און בעקומען דעם נאָמען „פאָלקס=לידלעך". פּועלים, וואָס פלעגען וואַנדערעווען, אַרבייטען ביי גוים אין די דערפער, האָבען אין זייערע לידלעך אַריינגעמישט גוי'אישע ווערטער, אַזוי אַז ס'איז אויסגעקומען האַלב יודיש, האַלב רייסיש. דער „תוך" פון די לידלעך איז געווען זעהר פערשיעדען. ס'איז געווען אַזוינע איבער ליעבעס. אַ דינסטמיידעל, אַ שטייגער, פאַרבייַנקט זיך אין דער פרעמד נאָך איהר געליבטען. דערמאָנט זיך וויינענדיג אָן די גוטע, זיסע מינוטען, ווי זיי פלעגען פאַרברייינגען צוזאַמען ווי אַ פּאָר טייבען אויפ'ן שפּאַציר, אַ מאָל אין געדיכטע וועלדער און אַ-מאָל צווישען ווייץ און קאָרן, אָדער סתם אַ מיידעל גיסט אויס איהר האַרץ, ציהט זיך מיט דער נשמה צו עפּיס אַ חתן, ווי אַ קליין קינד מיט די הענטלעך צו דער שיינענדיגער לבנה. אויך לידעלעך פון אַ שנור איבער אַ בייזע שוויגער, פון אַ יתומה איבער אַ שטיפמוטער. לידלעך פון יודישע רעקרוטען, ווי זיי געזעגענען זיך מיט אַלע זייערע ליעבע פאַר'ן אַוועקגאַנג אין דינסט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען. בעווייבטע געזעגענען זיך מיט

זייבער און קינדער, יונגלעך, קליינעטשקע, נעבעך, ביים „דיארקע" אויף די הענד, אין ברייטע, לאנגע פעלצלעך, צווי מאל אזוי פיעל ווי זיי, געזעגענען זיך מיט טאטע־מאמע, ברידער און שוועסטער. אזעלכע הייסען אין די לידלעך בידנע יתומים׳לעך. דאס הערצעל, ווי פון א בוים אבגעריסענע בלעטלעך, פערוואָרפען העט־העט וויט אין די קאלטע ערטער, ערגיץ אין א העק, צווישען פרעמדע, גראָבע פויערען, צו פאסען דאָרט ביי זיי חזירים, און גאָט ווייסט וואו זייער געביין וועט אהינקומען. טאטע־מאמע וועלען אפילו נים זיצען „שבעה". צווישען די לידלעך איז דאָ פיעלע איבער נגידים, קהלס־לייט און כלי־קודש, אין וועלכע זיי רעכענען זיך אָב מיט די אלע פיינע־בריות פאר די צרות און לייד, וואס זיי שטעהען פון די לייט אויס, און לאָזען ארים צו זייער קאָפּ אל־דאס ביז מיט שארפע ווערטלעך און שפּיציגע שטעכווערטלעך. יענע הייסען ביי זיי: יאָלדען, שמעלקעס, דאס אויבערשטע פון שטויסעל, צימעס, לאָקש, קאפּהאָהן־דאס, שענע־ריינע־מורינו׳עס. מען קען מיט רעכט זאָגען, אז ביי די בעלי־מלאכות האט געטליעט א פּאָעטישער פונק, זיך געלאָזט פיהלען א יונגע פרישע נשמה, און דערמיט מאָקי לאָזט זיך דערקלערען זייער אומגאנג ווי חברים מיט קינדער, זייער ליעבשאפט עד היום צו שרייבער, פּאָעטען.

קינדער זענען פון דער נאטור אויך שטיקלעך בעלי־מלאכות, זיי האָבען ליעב צו מייסטערן, שניצען, בויען, מאָלען וכדומה. דאָס יודי־שע חדר־יונגעל, א שטיינער, נעהמט זיך מיט חשק שניצען פאָרמעס און גיסען דרעהדלעך אויף חנוכה, מאכען המן־קלעפּלעך אויף פורים, מאָלען רייזלעך און קלעפען אויף די פענסטער שבועות. נאָר אנשטאָט אונטער־צוהאלטען דעם חשק ביי קינדער צו מייסטערן, דערשטיקט מען איהם נאָך באלד אין אָנהויב מיט שטרענגע מיטעל — לאָזען זיי בעסער לערנען, זאָגט מען, נישט פארנעהמען זיך מיט נארישקייטען. טרעפט זיך אָבער א מאל, אז קינדער קומען צו בעלי־מלאכות, זענען זיי זיך פשוט מחיה פאר גרוים פארגעניגען צו זיצען און צוקוקען זיך, צוהערען זיך, ווי יענע ארבייטען, ווי יענע ריידען, זינגען, זאָגען גלייכווערטלעך. נאָך דעם אומער, פינסטערע צורות, בייזע פנים׳ער און פארקלאָגטע נשמות, וואס זיי זעהען פאר זיך שטענדיג אין חדר, אין בית־מדרש און אין דער היים איז א פרייע מינע, א פרעהליך פנים, א גוט וואָרט, פאר זיי נאָר א דערקוויקעניש. די אויגעלעך קוקען, די אויערלעך הערכען און דאס הערצעלע קוועלט, איז זיך מחיה

יונגלעך זענען בעלי־מלאכות, בעלי־מלאכות זענען יונגלעך. א־די אי יענע האלט מען אין דער מורא, זיי זאָלען האָבען תרבות, די — תרבות פאר טאטעס און יענע — תרבות פאר בעלי־הבתים!

אז אייזיק דער שמיד און הערציל קיילעס דער סטאָליאר זענען אויסגענומען געווען פונים כלל דערנידערדיגע בעלי־מלאכות אין שטעדטיל, האָבען זיי דערמיט געהאט צו פערדאנקען זכות אָבות. זיי האָבען געשטאמט פון א שענער משפחה, זיך גערעכענט פאר קרובים מיט די פיינסטע לייט אין שטעדטיל. די טאטעס זייערע, אָנגע־זעהענע, יוסטע בעלי־הבתים, האָבען איבערגעלאָזט זיי בירושה הייזער אויפ׳ן מארק, דער שענסטער פלאץ אין שטעדטיל, און שענע שטעט אין מזרח־וואנד, אין שוהל דאָרט.ביידע זענען געווען שכנים מיט רבי חיים׳ן. אייזיק׳ס הויז איז געשטאנען אין דער רעכטער זייט פון זיינער, און הערציל קיילעס הויז — אין דער לינקער זייט. די דריי שכנים האָבען געלעבט גוט צווישען זיך, פלעגען איינער צום אנדערען קומען אויף שמחות און גוט־יום־טוב ביטען. אייזיק׳ס זוהן, מאיר־איצע, א וואויל יונגעל, מיט א קעפּעל צו מייסטערוועז שפּילציינ, אויפּטאָן הסברות אין גראַ־נערס, המן־קלעפּלעך, האט געלערענט מיט שלמה׳לען אין איין חדר. און הערציל־קיילעס זוהן, בן־ציון, איהם האט רבי חיים גענומען אומזיסט פאר א חבר צו זיין עלטערען זוהן, מיט וועלכען ער פלעגט לעהרנען א שעה אָדער צווי שעה, ווען נאָר ער האט צייט געהאט. פון א זיידענע קאפּאָטע און א שטריימעל שבת און יום־טוב, רעדט מען שוין נים, אז זיי האָבען געטראָגען. די שאלה איז נאָר, ווי קומט עס, אז טאטעס קינדער אזוינע זאָלען זיין בעלי־מלאכות? לייט זאָגען: „א קליפּה איז אין זיי אריין, אין דער יוגענד, זיי אָבגעריסען פון לערנען און פארדרעהט דעם קאָפּ מיט נארישקייטען, מיט יונגעלשע זאכען. יונגלעך זענען זיי געווען און יונגלעך זענען זיי געבליבען. עס האט אין זיי געבור־שעט די קליפּה, געבורשעט, געבורשעט, און וואָס איז פון זיי געוואָרען צום סוף? גארנישט, בעלי־מלאכות! נאָר... פּאָרט טאטענס קינדער".

אָט צו אזעלכע אלטע־יונגלעך האָט שלמה׳לען דער יצר־הרע

טראַגען, דאָס איז געווען דעם יצר־הרע'ס לעצטער שטויס שלמה'לען, ביים אַרויסשטופּען איהם פון „יענעם עולם". אַצונד וועט ער שוין, ווי אַ קוואָצקע, שטענדיג איבער „ביצה" נישט זיצען!

13.

אמת טאַקי, ווי אַלטע יונגלעך זענען בּיידע, אי אַייזיק דער שמיד אי הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, פאַר שלמה'לען געווען ווי געוואוינ־שען; נאָר, וואָס אַנבּעלאַנגט אַייזיק דעם שמיד, האָט שלמה'לעם האַרץ געצויגען ניט אַזוי צו אַייזיקס פּערזאָן ווי צו זיין קוזנע. די קוזנע האָט עפּיס גערעדט איהם צום האַרצען, געוועקט אין איהם זיסע־אָנגענעמענע געפיהלען אַ סך מעהר ווי אַייזיקס חקירות. אַקעגען־זשע הערציל קיילעס, איז ער אַליין טאַקי, ער מיט זיין פּערזאָן, ווי ער שטעהט און געהט, מיט זיינע תנועות, און אַלע זיינע קאַפּריזען, אַלץ מיט־אַנאַנד, ווי בּיי קיינעם ניט אין שטעדטיל, האָט שלמה'לעם האַרץ צו זיך געצויגען. הערציל קיילעס אַליין איז געווען, ווי זאָל מען עס זאָגען, עפּיס אַ מין קוזנע — עס האָט אין איהם געגליהעט, געבּרענט אַ פייער.

די ליידיגע צייט זיינע פונ'ם לערנען טיילט שלמה'לע, לויט דער וועטערונג און די פערשיעדענע צייטען פונ'ם יאָהר, צווישען אַייזיק דעם שמידס קוזנע און הערציל קיילעס. אַסיענצייט, אַ שטייגער, אין די בּלאָ־טעס, אָדער בּשעת אַזוי אַ מיאוסע פּאָגאָדע, אַז ס'איז נאַס און קאַלט, בּלאָזט פון אַלע זייטען, דער הימעל איז אָנגעדרודעלט, שלעפּט אויף זיך אַרויף, מעשה־קבּצן, אַ שטאַרק אָבּגעבּליאַקעוועטען מאַנטעל פון אַ מיתה־משונה־קאָליר, מיט פלעקען, מיט לאַטעס אויף לאַטעס פון גרויע, שוואַרצע, טונקעלע וואָלקענס און וואַרפט אָן אויף איטליכען אַ מרה־שחורה מיט זיין פינסטערען פּנים — דענסטמאָל טרייבּט עס שלמה'לען אין קוזנע אַריין, ער פערקלייבּט זיך דאָרט צווישען אָנגעוואָרפענע געציינ

אין א ווינקעלע, בלײבט זיצען פערשטאַרט שטיל, פערטראַכט און קוקט. עס הידעט דער בלאָזזאַק, עס פלאַמען די קױהלען, אײזענס גליהען, פונקען פליהען — שלמה'לע איז פערגאַפט, פערצױבערט. עס טראָגט איהם דער קאָפּ, פערפליהט עס עט-עט אין די ווײטע עולמות אַרײן, עס טרעטען פאַר איהם אַרויס געטליכע בילדער, שענע געשטאַלטען פון וואונדערליכע מעשיות, אַלטע אגדתות — אַלערינג וואָס דאָס האַרץ גלוסט. פון די פלאַמענדיגע קױהלען אינ'ם אויבען, קוקען צו איהם אַרויס שוואַרצבּרענענדיגע אויגען. דער אויפגעבלאָזענער זײל פײער דאָרט ווערט ביז אין הימעל אַרײן א הויכער לײטער, די פונקען — פליהענדיגע מלאָכים אַרויף און אַראָב אויף איהם. קלאַפּ-קלאַפּ, אויף דעם גליהענדיגען אײזען קלאַפּען די האַמערס — און עס דאַכט זיך, דאָרט, דאָרט ברעכען זיך פון פערצױבערטע פּאַלאַצען די שלעסער און עס געהען אַרויס פונ'ם לאַנגען שלאָף אויפגעשטאַנענע בת-מלכות. שענע, שײנענדיגע און פון צווישען זײ לויכט אַרויס ווי דער מאָרגענשטערען פּראַדיל, זײן פּראַדיל! דער בלאָזזאַק הידעט-הידעט — און שלמה'לע ווערט אָנגעצונדען, רויט ווי פײער... אָט אין אַזאַ מרה-שחורה'דיגע פּאָנאָרע פלעגט שלמה'לע, ער אַלײן מיט לײב און בײנער, זיצען אין קוזנע, פערשלאָגען אין א ווינקעל, נאָר די נשמה זײנע, זי פלעגט זיך אויפהויבען און פערפליהען אין אַנדערע וועלטען, וואו ס'איז איהר ליכטיג, וואַרם, שען, וואו עס שפּראָצט, עס בליהט און עס לאָזען זיך זעהען זעהר גוטע, וואונדערשענע זאַכען. שלמה'לע, הײסט עס, איז א בורא, ער בעשאַפט און לעבט אין זײנע, מיט דעם כח-הדמיון בעשאַפענע וועלטען — און די נשמה זײנע האָט הנאָה.

איז אָבער נאַטס וועלט, דאָ בײ אונז, מילד, שען, דער הימעל לויטער, די זון שײנט — ציהעט עס, ציהעט שלמה'לען אָבצוגעבען זיך איהר, אָט אַזוי ווי זי איז אינגאַנצען מיט לײב און לײבען און אַלע חושים מאַקי. און דענסטמאָל טרײבט עס איהם צו הערציל קײלעס, וואָס איז מיט זײנע גײנג און זײן שטײגער לעבען איהם צום האַרצען, מעהר פון אַלע יודען אין שטעדטיל, וואָס זײן הויז און דאָס גאַנצע בעל-הבתישקײט זײנס שמעקט עפּיס מיט דאָרף, מיט א פרישען ריח פון פעלד. דען וואו איז עס דערהערט געוואָרען, אַז א יוד, א שטאָדט-בעל-הבית, זאָל זיך אָבגעבען מיט עופות, מיט בהמות, האָבען בײ זיך אָקסען, פערד, א גוי, להבדיל, טראָחים, צו בעאַרבײטען די פעלדער, און א הונט א צוגאָב דערצו אויך? א יוד, וואָס זײנע מבינות שמעקט אין

א אתרוג, אין הושענות, זאָל זיך נאַריש מאַכען, שטעקען ציעפּקעס אין עפּעל און בּאַרענבוימער בײ זיך אין גאָרטען! א יוד, א שטאָדט-בעל-הבית, וואָס בעדאַרף מעהר נישט וויסען דעם מאַרק, דעם בית-מדרש און שבת בײטאָג נאָכ'ן טשאָלענט שלאָפען, זאָל מעשה קונדס, ער מיט זײן בחור'ל, נאָר געהן אָפּט שפּאַצירען!

שלמה'לע ווערט בײ הערציל קײלעס אין הויז א הײמישער, מיט זײן זוהן, בן-ציון, רבי חיים'ס אַמאָלדיגער תלמיד, ווערט ער א נאָהנטער חבר, בײדע האָבען זיך ליעב דאָס לעבען

בן-ציון האָט אין זיך געהאַט דאָס, וואָס א שטאָדט-יונגעל און א דאָרפס-יונגעל אינאײנעם. ער האָט געקענט אַרײנקוקען אין די קלײנע אותיות'לעך, אָבלערנען א בלעטעל גמרא אין קײן חשק ניט געהאַט צום לערנען, אָבגעבען זיך מיט דעם בעל-הבתישקײט, אין הויז, אין פעלד מיט גרויס ליבשאַפט. בטבע איז ער געווען א גוטער, א שטילער, האָט מעהר געטאָן ווי גערעדט. שלמה'לע פלעגט איהם פאַרשטעהן אויפ'ן וואונק. עס זיצט זיך, א שטײגער, בן-ציון, אין א זומער-טאָג, בײ זיך אויפ'ן גאַניקעל. די זון באַקט, א שרעק. דער הונט ליגט איהם צו די פיס, אויסגעצויגען אויפ'ן בויך, מאַכענדיג מיט די זײטען פאַר היץ. צײטענווײז טהוט ער א הויב דעם קאָפּ, א עפען דאָס מויל — א לאַפּ-חאַפּ א פליג! איהם בײ דער זײט זיצט די קוואָצקע מיט צושפּרײטע פליגעל, פון אונטער וועלכע עס לאָזט זיך הערען א פּיסק פון קלײנע הינדלעך. דאָס רוהעט מען דאָ פונ'ם אָנלויפען זיך אין דרויסען ביז אַצינד. דער מאַרק איז אָבגערוימט, מען זעהט קײן לעבעדיגע בעשעפעניש דאָרט ניט — בהמות זענען אין פעלד, קינדער, להבדיל, זענען אין חדר, און גרויסע געניצען אין שטוב, אין קלײט, לעכצענדיג נאָך א קאַלטען טרונק וואַסער. אויף דער גלײכער האַנד ערגיץ דראַפּעט זיך א קאַץ, בלײבט אינדערמיט שטעהן, אויסדרעהענדיג דעם קאָפּ, קוקט, טראַכט, איז זיך מישב, וואָס זאָל זי טאָן, צו אַרויף ווײטער, צו אַראָב? שלמה'לע רוקט זיך דענסטמאָל ווי א קעצעלע אַרויס פונ'ם שטוב, נאָכדעם ווי ער האָט ווי ס'איז אָבגע'פּטר'ט, צוגעגרײט דאָס שטיקעל לײענען פאַר'ן פאָטער. עפּיס בײנקט זיך איהם, ציהט עס איהם, די אויגעלעך קוקען, קוקען אַהין, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב, וואו עס ציהט זיך א טונקעל-גרינע ליניע פון שפּיצען הויכגעוואַקסענע בוימער. ער טהוט א בליק — אָ, עס זיצט בן-ציון! מיט אײן שפּרונג איז ער נעבען איהם. בײדע שווײגען און אײנער דעם אַנדערען פאַרשטעהט, וואָס ער וויל.

בן־ציון טהוט א חאונק, א סמאָרע מיט דער נאָז, הייבט זיך אויף און לאָזט זיך געהן, און שלמה׳לע מיט א שיינענדיג פּנים׳ל נאָך איהם דאָס לאָזט מען זיך אַרויס פונ׳ם שטעדטיל ווייט אויפ׳ן שפּאַציר.

אויפ׳ן וועג, הינטער׳ן שטעדטיל, געהט בן־ציון אַריין צו זיך אין שייער, געוואָהר ווערען צום אָנגעלעגטען פרישען היי דאָרט. ס׳איי פריש, קיהל מחיה, דער ריח פון היי צוגעהט זיך אין אלע גלידער. די ביידע חברים טהוען זיך דערויף א וואָרף און גלייכען אויס די ביינער לינען און קוקען ווי די שוועלבעלעך פליהען אַרויס־אַריין, אַרומדרעהענדיג זיך מיט א שווישטשער אַרום די נעסטען זייערע דאָרט אונטער דעם שטרויענעם דאך. זיי אַקעגען שטרעקען זיך אַרויס אָפענע געלע פּיסקעלעך פון יונגעטשקע נאַקעטע פויגעלעך, וואָס ווילען עסען.

פונ׳ם שייער געהט מען און מען קומט צו א גלייכען פרייען פּלאַץ, וואו עס ציהען זיך אַוועק ווייט אין דער לענג, און דער בריים פעלדער מיט אַלערליי תבואות. עס זעהט זיך דאָרט פונדערווייטענס א געמעהל, ווייס־רויטליך בליהענדיגע רעטשקע, איינגעפאַסט אין א ראַם פון גאָלד־געלע ווייץ אַרום און אַרום. בלויע בלימעלעך צווישען קאָרן פאַרנעהמען די אויגען, און פליהענדיגע, שפּרינגענדיגע גאָטס בעשעפעניש דאָרט ווישען אָן, פולע אויערען. בן־ציון בעטראַכט דאָרט זייערם א פעלד מיט האָבער און איז העכסט צופרידען. לאָזט זיך פון דאָרט געהן ערגיץ אין דער זייט, שלמה׳לע נאָך איהם. ביידע רויט ווי א צוויק, ביידע פאַרגגינט, נוט צו רעדען קיין וואָרט און קומען צו א לאָנקע. דאָרט פיטערען זיך פערד, געפּענטעטע אויף די פעדערסטע פיס. דערביי ברענט א פייערל אונטער א אַלטע ווערבע, וואו טראָחים באַקט קאַרטאָפעל און כּצכט אָן אונטערוואַרפענדיג דאַרע־צווייגלעך, א רויך, צו פערטרייבען די קאָמאַרעס. איין פערד, וואָס נאָהענט, דערזעהענדיג דעם בעל־הבית, הייבט־אויף דעם קאָפּ הויך, שפּרינגט אַמאָל דריי מיט די פעדערסטע געפּענטעטע פיס און טהוט א הירזשע — ברוך הבא! הייסט עס. בן־ציון געזעגענט זיך מיט איהם, א קלאַפּ געבענדיג עס הינטען אויף דעם רוקען, זאָגט א. עני׳ טראָחימען און נעהט ווייטער, שלמה׳לע מיט איהם, און פאַרנעהען מיפּליך זיין א וואַלד.

נאָך פ׳ן דער ערשטער בעקאַנטשאַפט מיט׳ן וואַלד האָט שלמה׳לע בעקומען פאַר איהם דרך־ארץ. א ליעב געהאַט איהם, א מורא געהאַט האָט ער פאַר איהם. און דער יונגער נאָך האָט ער זיך אָנגעהערט שרעקליכע מעשיות: אין וואַלד זענען דאָ גזלנים, אין וואַלד זענען דאָ

חיות רעות — וועלף, בערען. שדים! נישט־גוטע זענען אויך אין וואַלד דאָ. מיידלעך זענען אַמאָל אין וואַלד געגאַנגען מיט פולע שיסעלעך אָנגעקליבענע יאַגעדעס, איז צוגעקומען א בער, זיך גענומען פרעסען די יאַגעדעס, און די מיידלעך זענען קוים מיט דעם לעבען אַנטלאָפען. היינט איז גלאַט א סכּנה פאַר יודישע קינדער דאָרט פון שקצים׳לעך מיט הינט.

דאָס ערשטע מאָל אַריינקומענדיג מיט זיינע חברים אין וואַלד האָט איהם געטיאָכקעט דאָס האַרץ, זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטען און בּיי א מינדעסטען שאָרך פערביסען די ליפּען און געמאַכט — שאַ!

שפּעטער, שפּעטער, אויף זיינע שפּאַציר־גאַנגען מיט הערציל קיילעס, מיט בן־ציונ׳ען און דעם הונט, להבדיל, איז ער צום וואַלד געוועהנט געוואָרען. אז מען פלעגט זיך בעגעגנען דאָרט מיט שקצים, פלעגען איינע די אַנדערע זאָגען: „זאָברי דען!“ און פון ביידע צדדים די הינט פלעגען איינע די אַנדערע זיך בעשמעקען, בעלעקען. פאַר שדים איז אויך ניט געווען וואָס צושרעקען זיך. הערציל קיילעס האָט געהאַט צו זיי א שפּרוך. — „זיי האָבען אַמאָל פאַרדרעהט א רעדיל דאָ אין וואַלד — אַזוי פלעגט הערציל דערצעהלען — געוואָלט צונעהמען, צוטראָגען מיט דעם דריידעל־ווינט א סטערטע היי, האָט ער אינדערמיט רעדיל אַריינגעוואָרפען א מעסער, געזאָגט א שפּרוך פון אַזאַ כּתב־יד, וואָס געהט איבער אין זיין משפּחה פון עלטערען צו קינדער בשתיקה, און זיי צוטריבען אויף אייביג, לעולם ועד.

מורא, הייסט עס, איז שוין ניט געווען וואָס צו האָבען, דאָך דער דרך־ארץ פאַר׳ן וואַלד איז בּיי שלמה׳לען אויף תמיד געבליבען. איהם האָט זיך דער וואַלד פאָרגעשטעלט אין קאָפּ נאָר עפּיס א לעבעדיג בעשעפעניש. עפּיס א מין פאָלק אַזוינס. עפּיס שטעהען זיך אויף א גרויס שטיק לאַנד בוימער — אַלטע זקנים, זיידעס, עלטער־זיידעס, און יונגע, קליינוואַרג. איטליכער, דאַכט זיך, שטעהט פאַר זיך בעזונדער, נאָר אין „גרונט“ גענומען זענען זיי דאָרט מיעף פאַרפּוטעט, פאַראייניגט מיט די וואָרצלען און ציהען די „יניקה“, ווי אַזעלכע פון איין שורש. זאָל וועהען פון ערגיץ עפּיס א ווינטעלע, שושקען זיי זיך איבער, סוד׳ן זיך, אָנבויגענדיג די קעפּ איינער צום אַנדערען. קיינער שווייגט ניט שטיל, עס „ריהרט“ אָן איטליכען און איטליכער לאָזט זיך הערען מיט זיינס, באַסעחעס־צו, טהוט א שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. א מינדסטער קלאַפּ בּיי איהם דאָ, רופט זיך עס אָב בּיי איהם העט ווייט דאָרט. און זאָל א בלאָז כּאַן אויף

איהם, ווי עס מאכט זיך אמאָל, אַ פוילער, אַ בייזער ווינט פון צפון-זייט, האַפּט ער זיך-אויף מיט אַ כּעס, אַ צאָרן, עס רעש'ט זיך, עס פּילדערט פון גרויס ביז קליין. עס רוישט און שטורעמט ווי חוואַליעס אין ים. פערשטומט ווערט וואו אַ לעבעדיג בעשעפעניש אין איהם, בעהאַלט זיך אין אַ לאָך פאַר שרעק.

שלמה'לע קען דעם וואַלד, ווייסט זיין נאַטור, האָט אַליין שוין געזעהען איהם צושפּילענדיג זיך אין אַ שטורם מיט אַ ווילדער קראַפט, און דעריבער בעקומט ער תמיד ביים אַריינגאַנג עפּיס אַ אָבשיי פאַר איהם, אפילו ווען ער שטעהט זיך שטיל רוהיג, ווען ער לאַדעט איין צו זיך, ווי אַ גוטער מכניס אורח, צוקומען אויסרוהען זיך אין זיין שאָטען, איז מכבד מיט רויטע אי מיט שוואַרצע יאַגעדעס און לאָזט שפּילען אַ קאַפּעליע פון זיסע נגונים. מיד פון דעם שפּאַציר אויף די פרייע, פרעהליכע פעלדער, זיצט ער אַצונד מיט בן-ציונ'ען אָנגעלעהנט אונטער אַ צווייגהאַפטיגען בוים, הערט זיך-צו, קוקט זיך-צו צו אַלסדינג אַרום און אַרום מיט דרך-ארץ און האָט אין הארצען שטאַרק הנאה.

פונ'ם וואַלד אַרויסגעהענדיג לאָזט מען זיך צוריק אין שטעדטיל, מען האַפּט זיך אַריין, שוין אַביסעל שפּעטליך, אין בית-המדרש, שאַ קיטש, גלייך ווי גאָרנישט געשעהען, און מען פערבייסט מיט אַ מנחה.

אָנזעהענדיג זיך וואָס עס טהוט זיך אין דעם בעל-הבתישקייט ביי הערציל-קיילעס, נעהמט שלמה'לע און ווערט אַ בעל-הבית אויך ביי זיך. זוכט אוים אַרבייט אין גאָרטען, וואָס אונטער'ן שטוב, קריכט צווישען די ביטען רייסען צובעלעס, רעטיך, אוגערקעס, רייסט אויס דאָרט די קראָפּעווע, און קוקט זיך-צו דערנאָך אַ מאָל צעהן אין טאָג צו דעם גרינ-וואַרג, זעהן, צי ס'איז שוין אויסגעוואַקסען!!.. פאַרנעהמט זיך מיט טויבען, פאַר וועלכע ער מאַכט פון שטרוי נעסטען אויף דעם בוידעם, האַלט אויך שפּילפויגעלעך אין שטייגלעך. זעצט אויך היהנער אויף אייער אין אַ קאָרב, אונטער'ן בעט, קריכט אַהין עפּטערס, ציקאַווע צו זעהן, ווי עס פּיקען זיך אויס היהנדעלעך.

גראָד מאַכט זיך, אַז אין שטוב דרעהט זיך אַרום אַ אינדעטשקע, וועהר אַ שענע, בעליבט ביים גאַנצען הויזגעזינד, און מען בעט זי אויס ביי דער מאַמע, ניט צו שעכטען עס. ס'איז דאָ אָהן איהר אויך אַ פּאָר-פּאָלק — אַ אינדיק מיט'ן ווייב, אויף פּסח. לאָז זי לעבען און בלייבען אויף פּליד. די אינדעטשקע זעצט זיך למזל אויף אייער, פיהרט אוים

אַ וועציל קינדערלעך, און שלמה נעהמט אויף זיך, אין אַ גוטער שעה, די גאַנצע מיה מיט דעם קליינוואַרג.

און דעם אמת מוז מען זאָגען, ער האָט געטאָן זיין זאַך געטריי, זיי געשיינקט געגוג צייט און זיך אָבגעגעבען מיט זיי אַ סך מעהר נאָך וויפיל טאַטע-מאַמע האָבען געוואָלט, אַזוי אַז ס'פּלעגט אַ מאָל צווישען זיי פּאַרקומען צוליעב דעם אַ ווערטלען-זיך אונטער פיער אויגען.

— דו! — מאַכט רבי חיים צום ווייב, וועלכע ער האָט, אויף דעם יודישען שטייגער, קיינמאָל ניט גערופען ביים נאָמען, נאָר סתם: דו — די אינדעטשקע איז דיין מלאכה. עס האָט זיך איהר פער-גלוסט האָבען אינדעקלעך! דערווייל לערענט גישט דאָס בחור'ל. האָט אין זינען שטענדיג אינדיציקע, אינדיקלעך. נ-נ-נו

— אָט האָסטו דיר שענם! — פאַרענטפערט זיך שרה מיט פּער-דראָס — מיר האָט זיך פערגלוסט אינדיקלעך! אַלע אין שטוב האָבען גע'חלש'ט: לאָז איבער די אינדעטשקע! און אַז ס'מאַכט זיך עפּיס-וואָס, געהט צו מיר אוים דער צאָרן. ווי אַ יודישע טאָכטער איך בין, מאָרגען שיק איך, בלא-נדר, נאָך דעם שוחט, אויב דו ווילסט, און לאָז ער קוילען פון מיינט-וועגען די אינדיטשקע מיט די אינדיקלעך אינאיינעם.

— אָהן כּעס! — זאָגט רבי חיים שוין ווייכער, כּמעט מיט אַ גע-בעט — מיט דיר טהאָר מען נישט רעדען קיין וואָרט. באַלד ווערט זי אין כּעס. צו-וואָס קוילען בעשעפניש, נעבעך? אַז זיי לעבען, זאָלען זיי זיך לעבען. געלעבט אַזאַ צייט און פלוצלים... אַ רחמנות, נעבעך, אַ צער-בעלי חיים!

— וואָס-זשע ווילסטו פון מיר האָבען? — מאַכט שרה נאָך אַלץ מיט אַ ברוגז-פּנים — אַז דו ביסט אַ בעל-רחמים, וואָס-זשע זאָגסטו מיר, וואָס?...

— גאָרנישט, גלאַט אַזוי — פאַרענטפערט זיך רבי חיים מיט אַ גוט שמייכעלע — איך זאָג עס מיר סתם אַזוי: אַז דער קאָפּ ליגט איהם צופיעל אין די אינדיקלעך. אַלץ אין דרויסען, אין דרויסען;

— איך ווייס, אָסור, ניט, וואָס דו ווילסט — מאַכט שרה כּלומר'שט און טרעהרען שטעלען איהר זיך אין די אויגען — אַ קינד זאָל דעם גאַנצען טאָג, וויל ער, זיין פערשפּאַרט. איך האָב ניט קיין הארץ פאַרוועהרען איהם אָנקוקען די ליבטיגע שיין. אדרבה, טאַטע, זיץ דו מיט איהם און

לעהרען פון פריה ביז נאכט, פאר וואס, טאטע, קוקסט-דו איהם נישט אַן דעם גאַנצען טאָג ?

— נו-נו-נו, גענוג ! — מוטשעט רב חיים דאָס ווייב מיט׳ן פינגער, שמייכלענדיג צו איהר אזוי פריינדליך ביז זי טהוט אויך א שמייכעל — און שלום, אלסדינג ווידער וואָס פריהער.

שלמה׳לען ווילט-זיך נאָכמאַכען הערציל-קיילעס און שענע האַנד-ארבייט אויך. ער פערקוקט זיך מיט גרויס פערוואונדערונג אויף הערצילס „רבי יוסי מיט׳ן בת-קול ווי א טויב״, וויל אויך עפּיס מאַכען און עס געהט ניט. נישטאָ קיין געצייג — פאַרענטפערט ער זיך פאַר אַנדערע און פאַר זיך אליין. צום שניצען ברויכט מען א שאַרף מעסעריל. דאָס מע-סעריל, אויף וועלכען ער האָט געשטעלט א פלעט פאַר א גאַנצען האַלבען גראָשען און עס געוואונען, האָט נישט געטויגט. די קלינגלעך זענען געווען פון בלעך. און צו מאָלען, האָט ער געזאָגט, בעדאַרף מען פאַרב, בלויע, רויטע פאַרב. דעריבער איז ער מאַקי ניט שולדיג. נאָך גוט כ׳לעבען, וואָס עס געהט איהם די האַנד, אויסצוקנייטשען פון פאַפּיר לאַמטערנעס, אויסצושניצען פון א שפּענדיל א אויערלעפעלע און מאַכען א „בעזרת השם״ מיט א צוק, א דרעה אזוי, אז ס׳קומט אַרויס מיט א פויגעל !

14.

דער וועג פון שלמה׳לעס לעבען ביז אַהער, ווען אפילו ער איז ניט אויסגעשאָטען געווען מיט בלומען, דאָך שלעכט האָט מען איהם נישט געקענט אָנרופען. לכל-הפחות האָט זיך דער וועג געצויגען גלייך ווי א סטרונקע, גלאַט אָהן גריבלעך. שפּעטער אָבער הויבט דער לעבענס וועג זיינער אָן זיך צוקרימען, ווערט גריבערדיג. ווייטער אַביסעל איז ער שוין בעוואַקסען מיט דערנער, נאָך ווייטער ציהט ער זיך שוין אַרויף און אַראָב איבער בערג, איבער טאָלען און טיפע אָבגרונטען. דער גאַנג אויף איהם ווערט שווער, וואָס ווייטער, חייטער, אַלץ ערגער, ערגער, חאָטש נעהם און פאַל אַנידער, חאָטש טהו זיך שונאי-ציון, א מעשה אָן —

די ערשטע שטיינער איהם אויפ׳ן וועג — זענען צרות הכלל, צרות פורעניות, וואָס זענען כסדר איינע נאָך די אַנדערע אויף דעם שטעדטיל ק. אָנגעשיקט געוואָרען.

איינע פון די הויפּט-פרנסות, וואָס דערמיט האָט דאָס שטעדטיל ק... אויסגעצייכענט זיך פון אלע אַנדערע שטעדטלעך אין ליטא, איז געווען „אַסטראַהאַנקע״ און בעזונדערענס דער „שלייער-אַרטיקעל.

אַסטראַחאַנקע — דאָס איז געווען אַזא סאָרט לייַנוואַנד, געפאַרבט טונקעל גרין, און צונויפגעלעגט אין שטיקלעך פון א געוויסער צאָהל אַרשין, וואָס פלעגט דינען מיינסטענס אויף אונטערשלאַק און אויך אויף קאַפּטענס פאַר אָרעמלייט. פאַר וואָס די לייַנוואַנד האָט געטראָגען

אויף זיך דעם נאָמען אַסטראַחאַנקע, דאָס איז אין דער ייִדישער פונ'ם שטעדטיל עד היום נאָך ניט דערקלערט געוואָרען.

שלייער האָט געהייסען זעהר אַ דין, נעבליכט שטיקעל לייַנוואַנד, לאַנג און שמאָל ווי אַ האַנדטוך. אויך די שטעדטעלדיגע וועבערס מלאכה. מיט דעם מין האַנדטוך פלעגען ווייבער אַרומוויקלען דעם קאָפּ איבער דער קאָפּקע, אויסקנייטשענדיג עס אַזוי, אַז הינטען אויף דער פּאָטיליצע לאָז אַראָבהענגען צוויי עקען, אין דער גרוים און דעם געשטאַלט פון מלינצעס און זיי בּיי די זייטען צוויי קלענערע, מיט דעם נאָמען „פּאָבעס". דעם פאַרשלייערטען קאָפּ האָט ווי אַ רייף אַרומגענומען אַ צונויפגעלעגטע פּאַטשיילע, פאַרדרעהט מיט אַ קנופּ אויפ'ן שטערען, און די עקען פּאַטשיילע פאַרשטעקט, אָדער צוגעשפּילעט, איין עק פון דער זייט קאָפּ, יענער פון דער אַנדערער זייט. בּיי אַלטע כשר'ע ווייבער איז דער קנופּ אויסגעקומען סאַמע פאָרענט, ווי אַ „של ראש" אויפ'ן שטערען. בּיי יונגע ווייבּלעך, מאָדניצעס, איז דער קנופּ פעררוקט געווען אַביסעל אין דער זייט, שבת און יום-טוב האָבען ווייבער פון בעל-הבתישען שטאַנד גע-טראָגען אויפ'ן קאָפּ זיידענע, קאַשעמירענע אָדער טערקישע פּאַטשיילעס, אין דער-וואָכען וואָלענע מיט גרויסע קווייטען — עפּעל-פּאַטשיילעס. די דאָזיגע בּיידע מיני פּאַטשיילעס האָבען מחותנים פון חתן'ס צד בּעדאַרפט שיקען פאַר דער התונה אַ מתנה דער כלה און מחותנים פון כלה'ס צד האָבען געשיקט דעם חתן אַ שטריימעל.

אַט אַזוי האָבען אונזערע באָבעס אַ פּנים געהאַט אין שלייער!

דער שלייער האָט בּעדאַרפט זיין וויס ווי שניי, אָנגעקראָכמאַלט, אָנגעבלאָוט און אויסגעקויקעלט. די דאָזיגע מלאָכה פון קויקלען-גלעטען אַ שלייער, איז געטאָן געוואָרען פון צוויי ווייבער, בּעלי-הבית'טעס, בשותפות, אַזוי: איינע האַלט מיט בּיידע הענד בּיי די שפּיץ-עקען שלייער פון איין זייט, די צווייטע טהוט דאָס איינענע יענער אָקעגען פון דער אַנדערער זייט. אויף אַזאַ אופן בּלייבּט דער שלייער צווישען די ווייבער אויסגעצויגען ווי אַ לאַנגע שמאָלע רינווע, אין וועלכער עס געפינט זיך אַ גרויסע, קיילעכדיגע, גלאַטע קויל פון גלאָז אָדער פון אייזען. ניט אַ הויב אַ יודענע די הענד אַביסעל העכער, לויפט די קויל אין דעם שלייער פון איהר זייט צו יענער וואָס אַקעגען. טהוט בּאַלד אויך אַזאַ הויב מיט די הענטלעך יענע, קויקעלט זיך די קויל אין שלייער צוריק צו דער ערשטער. אַט אַזוי לויפט די קויל הין-און-צוריק בּיז דער שלייער ווערט גלאַט ווי אַ טאָק.

אָנצוקוקען בּשעת מעשה דו בּיידע ווייבער, ווי אַזוי ערענסט זיי שטעהען זיך ווייטליך איינע אַקעגען דער אַנדערער, ווי אַזוי זיי הייבען די הענטלעך מיט אַ טרעסעל די אַקסעלעך, אויספוצענדיג די בּייכעלעך, פאַר-לעגענדיג אין דער זייט די קעפּעלעך; ווי אַזוי זיי קרימען זיך, פאַר-דרעהענדיג די נעזעלעך, וואַרפענדיג מיט די אויגעלעך און שיקען איבער פינדערווייטענס איינע דער אַנדערער זיסע-ניפּטינע שמייכעלעך, גוטע ריידעלעך מיט שטעכענדיגע שפּילקעלעך — אַט דאָס אָנצוקוקען האָט מען, דאַכט זיך, שוין ניט בּעדאַרפט מעהר קיין שענערעס דערפון אין דער וועלט. אַ כפּרה טעאַטער, אונזערע היינטיגע [טעאַטערס!

אַט די דאָזיגע שלייער פלעגען, ווי די „אַסטראַחאַנקע", אויסאַרבּיי-טען גוי'אישע וועבער אין דעם שטעדטיל, איטליכער אויף זיין וואַרשטאַט בּיי זיך אין דער היים, און יודען זענען געווען די אָבנעהמער פון דער סחורה, פאַר וועלכע מען האָט געצאָהלט בּמזומנים, אויך מיט טאַלקעס פּאָדים. יעדער האָט שוין געהאַט זיינע געוויסע וועבער, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדעלט. געוועהנטליך האָבען דערמיט געהאַנדעלט בּעלי-הבית'י-לעך, נאָך קעסט-קינדער, אָדער ערשט אַראָב פון קעסט, בּיי וועלכע עס האָט זיך נאָך געפונען פונ'ם נדן אַ מזומען גראָשען. ר' חיים'ס אויס-געגעבענע קינדער האָבען אויך דערמיט געהאַנדעלט און געצויגען די פּרנסה. די דאָזיגע סחורה פלעגט דערנאָך דורך גרעסערע סוחרים. אויפקויפער, צופיהרט ווערען אין אַלע ליטווישע שטעדט, וואו עס האָט געהאַט אַ גרויסען אָבגאַנג. ק-ער שלייער האָבען זיך נעריהמט אין דער וועלט. ס'איז געווען פּרנסה אין דעם שטעדטיל, אַ סך יודען האָבען דער-פון געלעבּט.

אַט אַזוי האָט זיך עס געצויגען יאָהרענלאַנג פון טאַטעס צו קינדער — און פּלוצלים נאָט אייך אַ גזרה

ס'איז אַרוים די גזרה פון די קליידער — ווייבער זאָלען ניט טהאָרען גאָלען די קעפּ, יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש!

אַז יודען ווערען דייטשען, פאַרשטעהט-זיך, ווערען יודענעס דייטש-קעס. אמת אין שטעדטיל ק. איז נאָך ניט חסר. פּאות, שטריימעל, פאַרשלייערטע געגאָלטע קעפּ לעת-עתה נאָך ווי פריהער, אָבער ערגיץ אַנדערש אין דער וועלט איז פע!... יודען טהוען אָן קאַשקעטען, יודענעס וואַרפען אַראָב פונ'ם קאָפּ דעם שלייער און נעהמען אַרויף אויף זיך טיכ'שמאַטקעס — ליטווישע טשעפּטשיקעס, מחילה, אַזוינע. אוים שלייער, אוים האַנדעל, אוים פּרנסה! דאָס שטעדטיל ק. איז גוי דער'הרג'עט.

איטליכע דערפיהלט דעם קלאַפּ. עס דערפיהלען אויך די וועבער, די שפּינער, די קליינע און גרויסע אויפקויפער. עס דערפיהלען אויך די שענקערס, וואָרום אַז דער וועבער האָט ניט אויף ברויט, האָט ער נישט אויף טרינקען. און אַז די אַלע ליידען מאַנגעל, ליידען, עס פערשטעהט זיך, אויך די קרעמער, די בעלי־מלאכות, דער גאַנצער קליינערער עולם. וועמען איז עס אין קאָפּ צוקויפען, עפּיס זיך צומאַכען? עס קומען־צו נייע קבצנים, פרישצאַפּעלדיגע אביונים. בעלי־הבית'לעך אָבגעקומענע, בעפאַלענע מיט קינדער, נעהמען זיך צו מלמדות, כּטלנים, מלמדים וואַקסען ווי קראָפּעווע. נישטא אָבער אַזוי פיעל תּלמידים, וויפיל רבי'ס. שלעכט! און אַז מענשען איז שלעכט, ווערען זיי אַליין שלעכט. גריזען זיך, קריגען זיך, איינער וויל אַרויסרייסען דעם ביסען ביי'ם אַנדערען און זענען צווישען זיך קידער־ווידער, אויף מעסער־שטעך. נישטאָ אין שטעטיל די מנוחה, דער פרידען וואָס פריהער.

אויף רב חיים'ן האָט דער געפאַלענער האַנדעל אויך זיך שלעכט אָבגערופען. די אייסגעגעבענע קינדער זיינע זענען געבליבען ווי דערוואָרגען. אָהן פּרנסה. אַ שוואָגער זיינער, וואָס האָט געהאַנדעלט מיט טאַלקעס, האָט אָנגעזעצט און געמאַכט פּליטה, איבערלאָזענדיג ווי אויפ'ן וואַסער אַ ווייב מיט אַ קליין קינד, און זיי זענען געפאַלען אויף רב חיים'ס קאָפּ. איהם אַליין אין די געשעפטען איז אויך געגאַנגען שלים. אין דער מאַקסע פון פלייש, וואָס ער האָט די לעצטע צייט געהאַלטען, האָט ער דערלעגט דעם קאָפּ. דער עולם האָט געגעסען ווייניג פלייש. אין שטוב איז געווען נישט פרעהליך, דאָס הויזגעזינד צווישען זיך גאָר ניט דאָס וואָס אַ מאָל.

שלמה'לע הויבט אָן דערפיהלען צרות, צופערזוכען די ביטערקייט פונ'ם לעבען. אויס קינדערשע רוהיגקייט!

נאָר אַז ס'איז בעשעהרט אומגליק, געהט עס פון אַלע זייטען. פלוצלים אין אַ שענעם טאָג, זומער, די רעכטע צייט פון שׂרפות אין יודישע שטעדטלעך, איז געקומען אַ שׂרפה, אַ העליש פייער אויפ'ן שטעטיל ק. מעהר ווי אַ העלפט הייזער זענען אַוועק מיט'ן פייער, צווישען זיי אויך דאָס הויז פון פראַדעלס עלטערן. ס'איז געוואָרען אַ תּל פון די הייזער, אויף בערגלעך אַש האָבען אומעטום אַרויסגעשטרעקט נאַקעטע, פעררויכערטע קוימענס, ווי אויף אַ בית־עולם די מצבות. מענשען הונגעריגע, אָבגעריסענע, דאַרע, בלייכע, עפּיס נאָר לעבעדיגע מתים, האָבען זיך געוואַלגערט אין די נאַכען. אַ טייל האָבען זיך געבאָרגט, גענישטערט אין די

הויפענס מיסט פון זייערע אָבגעבערענטע הייזער, געזוכט, ווי נאָר זאָגט, פון אַ גע'פגר'ט פערד די פּאָדקעווע, וואָס איז, אַ זכר פון זייער גוטס. און די שמחה פון איינעם אויף דער מציאה, משטיינס־געזאָגט, אַז ער האָט געפונען ערגיץ אונטער דעם אַש טשוואָק, אַ טאָפּ, עטליכע געבראָטענע קאַרטאָפעל, האָט ביים צוזעהער עס פונדערווייטענס אויסגעריסען דאָס האַרץ נאָך פיעל מעהר ווי דער צער פון יענע אומגליקליכע, געבעך, וואָס זענען געזעסען פאַרלענגט די הענד, וויסט, בעטריבט מיט אויסגעצויגענע בלייכע פנים'ער.

די עלטערן פראַדעלס, וואָס האָבען אויך אָבגעבערענט, האָט רב חיים זיי מיט דעם הויזגעזינד אַריינגענומען צו זיך אין שטוב. ס'איז דאָרט געוואָרען אַ ענגשאַפט, אַ דערשטיקעניש, איטליכער האָט געליטען. נאָר וואָס זאָל מען טאָן? — אַ רחמנות!

נישט געליטען האָט נאָר איין שלמה'לע אַליין. אַדרבה, עס האָט איהם אין האַרצען נאָך משונה הנאה געטאָן — ער איז דערווייל אינאיינעם, אונטער איין דאַך, מיט פראַדלען. וואָס ענגער אַלץ בעסער. געלעגענהייטען אויף איהרע צוקוקען, מיט איהר זיך אָנצושלאָגען, צוהערען איהר זיס קול, צוזעהן איהרע בלויזע שען־געמאַקטע אַרעמס ביים אַרבייטען עפּיס, און צופיהלען איהר אָטעם — אַזעלכע געלעגענהייטען זענען דאָ אין טאָג זעהר פיעל און מען פערשפּאָרט זיך גאָר צוהיטען. שלמה'לע איז פון דער הויט געקראָכען צודינען פראַדעלס עלטערן מיט דאָס, מיט יענץ, צוטראָגען זיי עפּיס, פאָלגען זיי אַ גאַנג, וואָס נאָר מעגליך. און בכדי צוגעפעלען, צומאַכען זיי אַ פאַרגניגען, איז ער אַלע טאָג מיט אַ קליין וועגעלע צוגעקומען צו זייער אָבגעבערענט הויז, פונקט אין דער צייט, ווען פראַדיל פלעגט זיך באָברען דאָרט. שווייגענדיג, נישט צורעדען קיין וואָרט, פלעגט ער דאָרט זוכען, גראָבען, און וואָס איהם איז צו די הענד געקומען, האָט ער געלעגט אין וועגעלע, און דאָס וואָס פראַדיל געפינט, אויך אַהין, אַרויסנעהמענדיג עס פון איהרע הענד שאַ, שטיל. איז דאָס וועגעלע שוין פול, פיהרט ער עס אַ היים, רויט ווי אַ צוויק, אין איין שוויס, און פראַדיל העלפט איהם, שטופּט אונטער דעם וועגעלע פון־הינטען. אָט אויף אַזאַ אופן האָט ער צונומען אַ גאַנצען קוימען, אַ אויבען און אָבגעפיהרט די ציגעל אַ היים. די פרייד פון אַ גבור ביים צוריק־קעהרען־זיך פון דער מלחמה בעגראַנדע, מיט „זאַקרויב", גאָלד און זילבער אַ סך, האָט זיך נישט געגליכען צו שלמה'לעס פרייד דעמסטמאָל, בשעת שלעפּענדיג אינאיינעם מיט פראַדלען דאָס וועגעלע פול אָנ־

געלעגט מיט ציגעל, שטיקלעך אײַזענס און נאָך אַנדערע שיריים פון דער שׂרפה. ס'איז אַ וועהטאָג אַ גרויסער איהם זיך מודה צו זײַן, נאָר די מעשה איז טאַקע אַזוי, אַז די שׂרפה, אַזאַ אָנשיקעניש, אַזאַ אומגליק פאַר אַזוי פיעל מענשען, נעבעך, האָט איהם אין האַרצען שטאַרק הנאה געטהאָן. אויך די אײַגענע מעשה טאַקי ווי מיט אַ יורש, אַ שטײַנער, פון רײַכע ילטשרן. כלומר'שט וויינט ער בײַם אויסגעהן זײַ די נשמה, ווײַ שגליץ טאַקי האָט ער משונה הנאה בײַ זיך אין האַרצען.

נאָר אוי־וועה! די שׂרפה האָט שלמה'לע דערפיהלט ערשט שפּעטער, אַז ער אַליין, קען מען זאָגען, איז אָבגעבערענט געוואָרען, אַז איהם אַליין האָט דאָס גרויס אומגליק געטראָפען. פּראַדילס עלטערן, װאָס האָבען, נעבעך, אַלע האָפנונגען פערלוירען, צוריק צו זײערע קרעפּטען צוקומען דאָ אין שטעדטיל, האָבען זיך מיט איהם אויף אייביג אָבגעזעגענט, פערנומען די קינדערלעך און ערגיץ ווײַט אַװעקגעפאָהרען. נאָכדעם ווי שלמה'לע האָט אַזאַ צײַט פערבראַכט מיט פּראַדלען אינאײַנעם, זיך צו איהר שטאַרק צוגעבונדען, איז איהם איהר צוועקפאָהרען געווען אַ ריס פּנ'ים האַרצען. פערשטערט איז איהם געוואָרען דאָס לעבען!

15.

און ווי די כוואַליעס אין ים, לאָזען זיך אײנע נאָך די אַנדערע צרות פּורעניות אויפ'ן שטעדטיל ק. נאָר יודעלעך אַליין טאַקי, שלאָפינקע, ריהרעווודיגע, קענען, אָנבויגענדיג זיך ווי אַ טשערעטיל, לאָזען איבערגעהן איבער זיך אַזעלכע גרויסע כוואַליעס און צוריק אויפהייבען דעם קאָפּ! —

„האָב ניט מורא, יעקב, ישראל מײַנער — זאָגט נאָט — אין טײַכען וועסט־דו ניט דערטרונקען ווערען, און פײַער ניט פערברענט ווערען!“

איז אַרויס די גזרה אויף שלייער. אַוודאי איז שלעכט! נאָר יודען ווערען צו אַלץ געוועהנט. מילא וועט נאָט העלפען אָהן שלייער אויך. גיט מען זיך אַביסעל אַ קוועטש טאָן, אַביסעל ניט דערעסען, אַ ביסעל ניט דאָס, אַביסעל ניט יענץ. נישקשה!... קומט אויפ'ן שטעדטיל אַ שׂרפה — אוי, שלעכט, טאַקי זעהר שלעכט. אַ צרה איז עס אַ גרויסע! נאָר וואָס זאָל מען טאָן? נאָט איז אַ מאַטע, און ישראל זענען בני רחמנים. שרײַבט מען כתבים, פאָהרען אַרויס משולחים. מען האָפט, מען וואַרט — און וואָס? גאָרנישט! משולחים זענען אויך מענשען, בשׂר ודם. מיט ווײַבער און קינדער. בעדאַרפען, נעבעך, פיעל האָבען צום לעבען... טרעט־צו דער קאַלטער, נאַסער אָסיען, ניט שטאַרק אָנצוהערעניש, אַז אין דרויסען קען מען ניט זיצען, קלײַבט מען זיך אַרײַן ווי־ס'איז אין דירות. ענגליך אַביסעל? מאַכט נישט אויס, אַבי אינאײַנעם. כאַפּט זיך אַרײַן, ניט־דאָ־געדאַכט, עפּיס אַ מין חולאַת אַ זעלכער, מען שטאַרבט!

איז מען גוזר תענית — מען פאַסט! דער דלות ווערט אַלץ שטאַרקער, די נויט גרעסער. נו, לאָזט מען זיך, ווער עס קען, אַוועק. גאָטס וועלט איז גרויס, און וואָהלין איז אַ פעט ווינקעל. מלמדים זענען דאָרט סחורה. מען קנעלט! איז דאָך, דאַכט זיך, גוט! קומט פּלוצלים אָן גזרת־הבלעטלעך, אַז מלמדים טהאָרען נישט קנעלען אָהן אַ „שיין", אַ בלעטיל הייסט עס. שלעכט! טהוט מען וואָס מען בעדאַרף. העלפט נאָט — און מען קנעלט ווייטער!

אָט אַזוי האָט דאָס שטעדטיל ק... נעבעך, געלעבט און איבער־געלעבט אַ שלעכטע, ביטערע צייט!

ווי מיט דעם ווינד האָט זיך אין יענער צייט פערטראָגען אין דעם שטעדטיל אַ נייעס וועגען יודישע קאָלאָניעס — די רעגירונג, הייסט עס, גיט יודען ערד צו בעזעצען זיך אויף איהר און זי צו בעאַרבייטען. די דאָזיגע נייעס האָט, ווי געוועהנטליך, קייקלענדיג זיך, ווי אַ קנויל, פון מויל צו מויל, אָנגענומען אויף זיך פיעל פערשיעדענע סימרות און לסוף זיך פערפלאָנטערט, אַזוי אַז ס'איז שווער געווען זי אויפצופּלאָנטען. וואָס קאָלאָניעס, ווען קאָלאָניעס; וואו געבען ערד, ווי געבען, וועמען גע־בען? — אָט דרינען איז עס דאָס גאַנצע פּלאָנטעניש און די מיינונגען דעריבער זענען פערשיעדען. דאָס שטעדטיל איז דערמיט אויף. אומע־טום, אין מאַרק, אין בית־המדרש, אויפ'ן שוהל־הויף שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט, מען האַמפּערט זיך, שרייענדיג, זידלענדיג זיך אויף אַ קול.

— איך בעט אייך, רב זעליג — טענה'ט חייקעל דער הינקעדיגער, וואָס איז שטאַרק פאַרברענט אין די קאָלאָניעס — זאָגט מיר, פילוסוף מייגער, וואָס בע־קעט איהר מיר, וואָס עט־עט איהר מיר? וואָס זאָל אַזוינס אייער בע, עט בעדייטען? אַזאַ זאַך, וואָס פאַר יודען אַ גליק, איז מען מיט אַזאַ חקירה'לע, מיט אַ קנייטשעלע: עט, בע! ניט מבטל!

— וואָס האָב איך מיט דיר, חייקעל, צו טענה'ן, אַז דו ביסט... האָב קיין פאַראיבעל ניט — ענטפערט רב זעליג מיט אַ קנייטשעל, אַ שמעק־געבענדיג טאַבאַק — אַז דו פאַרשטעהסט ניט דעם תמצית, דעם תוך, הייסט עס, פון אַ זאַך. מען ניט קאָלאָניעס! וואָס הייסט מען ניט? נאַ, חייקעלע, נאַ דיר און זיי אַ פריץ!

— אָט דאָס איינענע מאַקי זאָג איך דאָך מיין פייבושקען אויך — טוישט זיך אַריין אין שמועס יענקיל דעם מגיד'ס — אַ פריץ מיינסטו זיין!

אָ, ניין! עס שמעקט, מחילה, מיט... מיט, מיט וואָס הייסט מען עס... וואָס מע טהוט אַ פויער. נאָך מעהר. מע זאָגט פּאַקי, באַשר פאַר נישט גוט אַרבייטען, צי ווייס איך וואָס פאַר עפּיס וואָס־ס'איז, קומט אָבגעגעבען פאַר אַ רעקרוט אָדער גאָר פאַרשיקען קיין קליין ארץ־ישראל — סיביר, הייסט עס! פייבושקע, זאָג איך, דו קנעלסט? קנעל טאַקי ווייטער און רעד זיך ניט איין אין בויך! יעקב איז ניט עשו.

— ניין! — הערט זיך אַ קול פון אַ צווייטען רעדיל — אין די הינגע גובערניעס פאַר קיין געלט ניט! בעסער אַהין, אין יענעם ווינקעל — אין יעקאַטערינאָסלאַוו, אין חערסאָן.

— יאָ, טאַקי אַהין. גאַנץ גוט. אָבער געלט, געלט, געלט? — לאָזט זיך הערען נאָך אַ קול.

— מע גיט געלט!... ס'איז דאָ געלט!... ס'וועט זיין געלט!"... נאַ, וואָס זאָגט רבי חיים? רב חיים וואָס זאָגט?... לאָז מען מאַכען אַ אסיפה, אַ אסיפה! — שרייען עטליכע מנינים העלזער מיט אַ מאָל.

אויף דער אסיפה האָט זיך דערקלערט, אַז די מעשה דערפון איז אַזוי: פיעל פון די טויזענטער יודען אין „ביעלאָרוסיא", אַרויסגעטריבע־נע פון די דערפער, און פון אַזוי דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען אין יאָהר 1806 דערלאַנגט „פּראָשעניעס", אַז זיי ווילען בעאַרבייטען די ערד אין „ניי־רוסלאַנד", האָט די רעגירונג בעזעצט דאָרט אויף איהר ערד, אונ־טערשטיצענדיג זיי מיט געלטמיטעל. באַלד טאַקי אין יאָהר 1810 איז אַרויס אַ „אוקאַז", אַזוי ווי עס האָט זיך אויסגעלאָזט געלד דערויף בייא דער רעגירונג, זאָל מען מעהר קיין יודען ניט שיקען אַהין אין די קאָ־לאָניעס. אין ניין יאָהר אַרום האָט מען ווידער צוגעלאָזט יודען צובעזע־צען זיך דאָרט, נאָר אויף זייערע אייגענע מיטעל דערצו. אין אַ פיער יאָהר אַרום האָט מען ווייטער קיין נייע קאָלאָניסטען אַהין נישט צוגעלאָזט. גאָן לויט די געזעץ פון 1835 יאָהר, און די ווייטערדיגע אין יאָהר 1847 האָבען יודען געמעגט ווערען ערד־אַרבייטער אויף קאַזיאָנע ערד, אין אַלע ערטער, וואו זיי מעגען וואוינען. בעזאָנדערענס האָט די רעגירונג זיי אָנגעוויזען יעקאַטערינאָסלאַווער און חערסאָנער גובערניעס. מיטעל אויף הוצאות און אונטערהאַלטען זיי האָט מען בעדאַרפט נעהמען פון דער טאַקסע, פונ'ם „קעסטעל" הייסט עס. — ווי באַלד אַזוי, פון קהלים געלט, האָט זיך קהל פערטראַכט, און ס'איז געבליבען — נאָך אַ מאָל בטבען אַ אסיפה.

ג

פון די אסיפות איז, ווי דער שטיינער איז, גאָרנישט אַרויסגעקומען. מען האָט בעראַפּט געלט, און געלט איז נישטאָ! לאָ־די וואָס ניטאָ, איז נאָך אויף דער שטאָדט דאָ חובות פון ניט־דערצאָהלטע „פּאָדאַטען״, מען מאָנט שטאַרק, מען שטעלט אַריין עקזעקוציעס. אויפ׳ן עולם רוקט זיך אָן אַ וואָלקען מרה־שחורה, קליין און גרוים זענען פערזאומערט און מען פרענט, ווען וועט נעהמען אַ סוף צו די צרות? יודען אין בית־המדרש, אונטער׳ן אויבען, רעדען דאָרט צווישען־זיך פון משיח׳ס צייטען. מען דערצעהלט פון אַ נייעם „קץ״, וואָס אַ געוויסער רב, אַ גדול בישראל, האָט געפונען אין אַ פּסוק, עס ווערט בשעת־מעשה עפּיס גרינגער אויפ׳ן האַרצען און פון די אויגען שיינט אַרויס האָפנונג — נישקשה! „אַל יאבד ישראל״—גאָט איז אַ גאָט און זיינע יודעלעך וועלען ניט פערפאַלען ווערען!

די „פּני העיר״ פערקלייבען זיך אָפּט איינער צום אַנדערען, מישב זיך צו זיין וועגען כלל־זאַכען. מען שמועסט, מען טראַכט אַהין־אַהער, און אויסלאָזען לאָזט זיך עס אויס תמיד, גאַנץ געוועהנטליך, מיט אַ קרעכץ: אוי, „הושיעה את־עמך ו״ העלף דיין פאָלק ישראל, גאָטעניו. עס שטעהט שמאָל, טע־טע־טע, מיט דיינע יודעלעך!

ס׳איז אַ ווינטער־אָוועגט. אין דרויסען אַ ברענענדיגער פראָסט אַ שיינענדיגע לבנה, העל־ליכטיג חאָטש, ווי מען זאָגט, פערעל צוקלייבען. אויף דער גאַס שעמערירען טאַקי פערעל, נאָר ניטע! דאָס זענען אויסגעשאָטענע דאָ אין דעם זילבער־ווייסען שניי פון די פונקעלדיגע שטערען. ס׳איז שען, ס׳פאַרנעהמט די אויגען, אַ פאַרגעניגען צו־שפּאַצירען, נאָר ניט פאַר ק־ער יודען, נעבעך, אַזוינס געזאָגט געוואָרען— אויף דער גאַס איז שטיל. מען זעהט דאָרט ניט קיין לעבעדיגען מענשען! וואַרם, ליכטיג איז בייַ רב חיים׳ן אין שטוב. אויפ׳ן „לוטשניק״ ברענט אַ פרעהליך פייעריל. אין דער זייט, ביים וואַרעמען קאַפּעל־אויבען זיצט אַרום אַ טיש רב חיים מיט עטליכע אָנגעזעהענע מענשען אין שטעדטיל, און מען האַלט [אין אַ טיפּען שמועס וועגען וויכטיגע ענינים פון שטעדטיל.

עס עפענט זיך מיט אַ מאָל אויף די טיר, וואָס צו דער גאַס־צו, אַ קאַלטער שטראָם רייסט זיך אַריין פון דרויסען און ציהעט זיך אַ ווייַלע ווי אַ טונקעל־העלער זייל פּאַרע איבער דער שטוב. עס לאָזען זיך הערען שווערע טריט מיט אַ סקריפּ און פונ׳ם זייל פּאַרע ווייזט זיך אַרויס אַ געשטאַלט פון אַ מענשען.

— אַ, ליפּא! — שרייען אויס אַלע מיט איין קול — שלום עליכם, ליפּא!

ליפּא איז פון בעל־הבתישען שטאַנד, אַלט אַ יאָהר עטל ע און דרייסיג. איז דורכגעטריבען קלוג, אַ ווערטיל־זאָגער, אַ בעהערצטער. תמיד פרעהליך, אפילו נישט אין די גוטע אומשטענדען, ווי עס גיט זיך אַ מאָל אויס אַ פרעהליכער אָרעמאַן, און איז בעליבט בייַ איטליכען אין שטעדטיל. אַז ס׳איז אַרוים דער קלאַנג וועגען יודישע קאָלאָניעס, האָט זיך ליפּא ניט אַריינגעלאָזט, ווי אַנדערע, אין טיפע חקירות. ער איז ניט פויל געווען אויפ׳ן גאַנג און זיך געלאָזט באַלד טאַקי געהן אין דער אויעזדנער שטאָדט, פון דאָרט אין דער גובערנסקער, צוזערגעהן זיך וועגען דעם אַלסדינג ריכטיג און וואָס מען האָט צוטאָן.

ליפּא פאַרטיגט זיך אָב גיך מיט איטליכען פונ׳ם „שלום עליכם״. מאַכט עס בקיצור. צונעהמט דאָס טולאַבעל, טרעסעלט־אָב פונ׳ם בערדיל פערפרוירענע שטיקלעך אייז. שטעלט זיך דערנאָך נאָהענט צום לוטשניק, וואַרמענדיג די הענד אַקעגען דעם פייעריל. דער עולם בעטראַכט איהם פריינדליך, און פּלוצלים שיסען אַלע אויס אַ געלעכטער, טיטענדיג מיט די פינגער איהם אויף די פּיס:

— וואָס איז דאָס אַזוינס, ליפּא?

— לאַפּטיעס! — ענטפערט ליפּא גאַנץ קורץ, מאַכענדיג דערבייַ אַ ערנסטע מינע.

— צו פּורים איז נאָך ווייט, און דו, לץ איינער, מאַכסט שוין די שפּיל. פאַרשטעלסט־זיך בעצייטען — זאָגען אַלע נישט אויפהערענדיג צולאַכען.

און באמת איז טאַקי געווען פון וואָס צולאַכען. לאַפּטיעס, שיך אַזוינע, געפלאָכטענע פון אַווייכער קאָרע, מיט לאַנגע שנירלעך, וואָס דרעהען זיך ווי רצועות אַרום לייַנווענדענע שמאַטעס אויף די פּיס ביז די קניעס — דאָס טראָגען אין ליטא פויערען, פון גראָבען עולם. אַ יודען, דעם גרעסטען אָרעמאַן אפילו, קומט נאָר אויפ׳ן געדאַנק ניט אָנטאָן לאַפּטיעס, פונקט ניט ווי עסען חזיר, אָדער טראָגען שעטנז. ער וועט געהן בעסער מיט אויסגעטרעטענע פּיאַטעס, אָדער באָרפּיס ווינטער אין די גרעסטען פראָסט, איידער איינוויקלען מיט „פּאַסטעלעס״ די פּיס און דערויף אָנטאָן לאַפּטיעס. אַ יוד אין פּאַסטעלעס איז נאָר ניט געטאָלט, סיידען אפשר פּורים, עפּיס אַ שלאַק אַ פּורים־שפּילער, אָדער אַ בדחן, אַ לץ אַ מאָל אויף חתונות.

— איך פאַרשטעל מיך נאָר ניט פאַר אַ פּויער, ווי איהר זאָגט—

מאכט ליפא מיט א קלוג שמייכעלע — איך בין עס היינט טאקי באמת, בכדי צופערשפארען איטליכען בעזונדער אין שטעדטיל עס צו וויסען געבען, מיט איטליכען בעזונדער איינצוטענה'ן, נעהם איך און טהו אן לאפּטיעס. נאט, זעהט, הייבט עס, נייבט אליין וואס איך בין און לאזט מיך צורוה.

— אזוי, ליפא! — רופען זיך אן אלע — דו ביסט א קאלאניסט? דערצעהל-זשע אונז אלסדינג אקוראט, לאמיר וויסען.

ליפא האט קלאר געמאכט דא דעם עולם מיט דעם גאנצען ענין פון די קאלאניעס און די אלע זאכען, וואס ווערען געפאדערט דערצו קורץ און שארף אויף זיין שטייגער. ער האט אויך דערצעהלט, וואס מיט איהם האט זיך פאסירט, די מיה, וואס ער האט געהאט ביז ער האט זיך צונעשלאגען צו א קאמפאניע מענשען, וואס מיט די אינאיינעם וועט ער זיך בעזעצען אויף א קאלאניע אין חערסאנער גובערניע. אויף איטליכס געזינד פון זעקס פערשריבענע נפשות רעכענט זיך צו געבען פערציג דעסיאטינעם ערד.

— און די ערד בעארבייטען ווער וועט? — רופט זיך אן איינער פונ'ם עולם — דו מיינסט, ליפא, אז דו ביסט אריין אין לאפּטיעס, ביסטו שוין א פויער און טויגסט צו דער ארבייט! מע בעדארף דערצו א רגילות

— זארגט זיך ניט! רש"י האט שוין בעוואהרענט — מאכט ליפא מיט א שמייכעלע — אין די יודישע קאלאניעס פיהרט אין די רעגירונג „שולצען" (סטאראסטעס) פון דייטשען, פון וועלכע מען וועט זיך לערנען די ארבייט.

— יא, רעכט, אלץ רעכט — רופט זיך אן נאך איינער — אבער געלד, אויף דער ערשטער צייט געלד? פון דער טאקסע? 170 רובל אויף א קאלאניסט, ווי מען זאגט, פון דער טאקסע? שווערליך! קהל איז ארעם און די הצטרכות זענען גרוים. מען בעדארף אויף דאס, אויף יענץ, אויף יענץ, אויף דאס און...

— שא, בערוהיגט זיך! — שלאגט ליפא איבער יענעם די רעד — אביסעל געלד האב איך פון פריהער, אביסעל האב איך דארט געהאפט פון שרכנות. און איין וועג טאקי האב איך אויסגעפיהרט א שידוך. היינט רעכען איך, פון מיין בעל-הבתישקייט, וואס איך וועל דא פערקויפען, גיעט מיר עפיס אויך אריינפאלען. אפשר וועט מיר פעהלען

א קליינינקייט, פארהאף איך, מען וועט מיר דא בעהילפיג זיין. וואס זאגט איהר, רב חיים?

— איך זאג, דו ביסט א מענש, ליפא! הלואי ווי דו, מיט ליבשאפט צו ערד-ארבייט, מיט מוטה, מיט אייגענע קרעפטען, א סך אזעלכע ביי אונז יודען!

שרה דערלאנגט צום טיש בכבוד — גריוועון מיט אייערבייגעל, צו וועלכע מען בעדארף זיך ניט וואשען. און לאזט בעטען זעהר שען דעם עולם ברכה מאכען.

— אז גאט וועט געבען — ווענדט זיך ליפא צו שרה'ן — וועל איך אייך, שרה, שיקען פון דער קאלאניע א מתנה גוטע געגזועלעך. דארט איז, ווי מען זינגט היינט אומעטום אין דעם לידעל:

פון אלעם גוטען, ברויט נישט טייט
א פי'ם א ציג, א הוהן א דרייער

16.

יענער ווינטער, פון וועלכען דאָ איז געגאַנגען דער שמועס, איז געווען זעהר אַ שווערער פאַר רב חיים'ן. דאָס האָט מען איהם אָנגעזעהן גלייך אין פנים. רב חיים איז תמיד געווען אַ ערנסטער מענש, אַ פערטראַכטער, אָבגעזונדערט מיינסטענס פאַר זיך, זעלטען מיט עמיצען אין דער היים גערעדט אַ וואָרט. איטליכער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר זיינס אַ קוק. וואָס פאַר אַ רעש עס האָט זיך געמענט זיין אַ מאָל צווישען די קינדער אין שטוב, נאָר קוים האָט ער זיך געוויזען אין טיר, איז געוואָרען שטיל, מען האָט פון קיינעם נישט געהערט קיין פּיפּס. דאָס איז אָבער נישט געווען דערפאַר, ווייל ער האָט, ווי אַנדערע בייזע טאַטעס, געהאַלטען איטליכען פונ'ם הויזגעזינד אין דער מורא, מען זאָל וויסען ווער עלטער איז,—חלילה! ערענסט איז איהם דאָס פנים טאַקי געווען, אָבער בייז כמעט קיינמאָל נית. די קנייטשען אויף דעם הויכען, שענעם שטערען זיינעם האָבען בעוויזען, אַז ער טראַכט, ער איז פערטיפט אין די געדאַנקען. די אויגען זיינע בליצען — ווייל ער האָט אַ פייערדיגען קאָפּ, ניט אויסען' חלילה, יענעם מיט דעם בליק צופאַרברענען. אדרבה, ער איז אין הארצען צו גוט, עס קרענקט איהם די שטילקייט, וואָס ווערט ביי זיין געפינען זיך אין שטוב, עס רייסט איהם דאָס הארץ, אַז עמיצען פונ'ם הויזגעזינד טהוט עפּיס וועה, עס טריפט איהם דאָס בלוט, ווען עמיצען געהט עפּיס אָב. פיהרען דאָס הויז האָט געפיהרט אינגאַנצען דאָס ווייב. רב חיים האָט נאָר נעגעבען אויף וואָס מען בעדאַרף און ווייטער האָט ער נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. ער האָט מעהר ניט

געוואוסט ווי זיינע געשעפטען, שטעדטישע זאכען און לערנען אין בעטמימטע צייטען. אָט דאָס האָבען אַלע אין הויז געוואוסט, איהם זעהר געשעצט, געליבט, פאַר זיין חכמה מיט איהם געשטאָלצירט, און געהאַט פאַר איהם גרויס דרך־ארץ.

נאָר אין יענעם ווינטער האָט רבי חיים זיך שטאַרק פאַרענדערט; זיין שטאָט רוהיגע פערטראַכטקייט איז איהם אויפ'ן פנים געלעגען אויסגעדריקט כעס, פערדראָס, און ביים געהן, ווי דער שטייגער זיינער, הין־און־העהר איבער דער שטוב, פאַרלעגענדיג אַהינטער די הענד, פלעגט ער זיך אָפּט אָבשטעלען, פערבייסען אַ ליפּ, קוקען אין דער וועלט אַריין ביז, אויסשטשירענדיג אַ אויג, און צופּען דאָס בערדיל, אין וועלכען עס האָבען זיך פלוצלים געוויזען אַ סך גרויע האָר, ער איז געעלטערט געוואָרען פאַר דער צייט. אינגאַנצען איז ער אַלט געווען אַ יאָהר צוויי דריי און פערציג.

געעלטערט האָט איהם די טאַקסע. זינט דאָס שטעדטיל איז פערארעמט געוואָרען, האָט די טאַקסע אָנגעהויבען צו געהן שלעכט. דער עולם האָט געגעסען ווייניגער פליישׁ. און וואָס נאָך? אַ טייל האָבען אַריינגעפיהרט „בשר־חוץ“, דאָס הייסט, פליישׁ, אַריינגעפּעקעלט בגנבה אין שטאָדט פונ'ם ישוב, פערשפּאָרט צוצאָהלען טאַקסע און קאָסט וואָלוועלער. דער חרם, וואָס ליגט, געוועהנטליך, אויף בשר־חוץ, האָט נישט געהאָלפען. נויט, זאָגט מען, ברעכט אייזען, אַ פשיטא שוין אַ חרם. אָרעמקייט, הונגער איז קיין קאַטאָוועס ניט און „טאַקסע“ איז נית מסיני. נישקשה! די שומרים אויף נישטערן, זוכען אזא פליישׁ, און אָנקומען מיט געוואַלד, האָבען אויך ווייניג־וואָס געהאָלפען. ס'איז תמיד נאָר געווען געשרייען, טענות, אומצופרידענקייט, קללות, טרערען, און צונעציוינגען האָט עס רב חיים'ן שנאה, צאָרן, און האַרצוועהטאָג. נאָר, ס'האָט זיך נאָך ווי־ס'איז געהאַלטען — תרבית פאַר רב חיים'ן! שפּעטער אַביסעל אָבער ווייזט זיך אַרויס, אַז רבי חיים צאָהלט שוין נית קיין ראַטע, האָט פערלאָרען דעם „זאַלאָג“, דערצו נאָך פערנומען פרעמד געלד אויך — און שונאים, עזות־פנים'ער האָבען שוין געעפענט אַ מויל, געשריגען טאַקי הויך אויף אַ קול.

רב חיים מיט זיין שאַרפען קאָפּ וואָלט זיך נאָך ניט מיאש געווען, געזוכט וועגען, אַהין־אַהער, ווי זיך אַרויסצודרעהען, איבערהאַלטען זיך די שלעכטע צייט. און זעהר מעגליך, עס וואָלט איהם געראָטען. אַ חכם איז ער באמת טאַקי געווען, בעריהמט ווייט אַרום און אַרום. ס'האָבען

איהם געקענט אפילו די אַרומיגע פּריצים; נאָר ווי קלוג, אַזוי שטאָלץ איז ער געווען און ער האָט נישט געקענט איבערטראָגן לייטישע רעד. סטייטש, מענשלעך אַזוינע, וואָס פלעגן ציטערן פאַר זיין בליק, ניט די זכיה האָבען מיט איהם צורעדען אַ וואָרט, זאָלען העזה האָבען עפענען אויף איהם אַ מויל! ניין, ס'איז אוממעגליך אַזוינס איסצוהאַלטען. ער האָט זיך שטאַרק פאַרעסען, איז אַראָב פון פנים, פערלוירען דעם געזונד און אינאיינעם דערמיט דעם קוראַזש.

דערצו האָט רב חיים געהאַט נאָך אַ אינווייניגסטע מכה, וואָס האָט איהם שטאַרק געשמאַרצט. דאָס איז געווען די טאָכטער זיינע, לאָה. זעהר אַ געראָטענע איז לאָה געווען, אַ בריה, אַ קלוגע מיט אַ פעסטען כאַראַקטער. נאָך דער מוטער איז זי געווען די פיהרערין, די עלטערע אין שטוב און אַלע האָבען זי געהערט. רב חיים האָט מיט איהר געמאָן אַ לייטישען שידוך פון דער פרעמד, פון אַ שענער משפחה, ווי איהם שטעהט-אָן, און געהאַלטען זי מיט דעם מאַן ביי זיך אויף קעסט. דער יונגער-מאַן, איינענטליך, איז געווען אַ גאַנץ פיינער, זיך אויפגעפיהרט, דאַכט זיך, ווי דער שטייגער איז, און בעליבט ביי איטליכען אין שטוב. רב חיים האָט אָבגעגעבען אַ פאַר שעה צייט אין טאָג, צולעהרנען מיט איהם און זיינע עטליכע חברים, בעל-הבתישע איידעמס, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַזעלכע פון אַנדערע, גרעסערע שטעדט, וואָס ס'איז געווען צודערקענען אין זייער קליידונג און בענעהמונג, עפּיס נאָר ניט דאָס, וואָס אין דעם שטעדטיל ק. דענסטמאָל. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט זיך געהאַלטען איינס, אַרויסבעווייזענדיג אַמאָל עפּיס אַזעלכע „מאָדנע" גענג, פאַר וועלכע מען האָט אויף זיי אין שטעדטיל געקוקט קרום, געמומעלט, אַז זיי זענען אַביסעל פון דער נייער וועלט. וואָס מען האָט אין ק. דענסטמאָל פערשטאַנען אונטער דער „נייער וועלט", וואָלט היינט, פאַרשטעהט זיך, גאָר אויסגעקומען פערשימעלט, אַלט, אַפילו ביי יענע פון דער „אַלטער וועלט". נאָר ווי די מעשה, מען האָט געמומעלט. ס'איז דערפון אַרויס „דרעהעניש", פאַרדרעהעניש ביז לסוף איז די קאָמפּאַניע געוואָרען אויס. צווישען רב חיים'ן און זיין איידעם איז מיט דער צייט אַרויסגעקומען עפּיס אַ רוגז, איינער אויפ'ן אַנדערען האָט זיך געבלאָזען, און געהייסען פאַר אַנדערע האָט עס: לאָה דרעהט זיך מיט דעם מאַן. נישטאָ צווישען דעם פּאָר-פאָלק קיין גוט לעבען. ס'איז געקומען דערצו, אַז מען האָט דעם יונגען מאַן אָבגעשיקט צו זיינע עלטערן, איהם מיט די בעבעבעס, און לאָה האָט אין דעם ווינטער טאַקי גענומען גט.

לאָה מיט איהר פעסטען כאַראַקטער האָט, דאַכט זיך, דאַרויס זיך גאָרנישט געמאַכט. נאָר רב חיים אָבער האָט דערפיהלט, אַז ביי איהר אינעווייניג איז דאָ אַ וואונד, זי האָט אַ געבראָכען האַרץ. איהר בראָך האָט איהם נישט געלאָזט רוהען, איהם געשטאָכען אין דער זיבעטער ריפּ. האַלטענדיג זיך פאַר שולדיג אַקעגען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט, ווי אַ געטרייער פאָטער, אמת שטאַרק ליעב געהאַט. ווען לאָה זאָל געווען אַרויס מיט אַ וואָרט, זיך קלאָגען, דענסטמאָל וואָלט ער זיך אויך אויסגערעדט, זי איינגענומען מיט אַ גוט וואָרט און עס וואָלט איהם געוואָרען אפשר גרינגער. לאָה אָבער האָט געשוויגען און אָט — איהר שווייגען האָט איהם געשטאָכען. לאָה האָט געהאַט פאַר איהם גרויס דרך-ארץ. גרייט געווען איהם פאָלגען אין פייער, אין וואַסער, געקוקט אויף איהם מיט ליעבשאַפט, און אָט — ערשט דאָס טאַקי איז איהם געווען ווי זאַלץ אויף די וואונדען!

רבי חיים איז פאַר יסורים שטאַרק פונ'ם פנים אַראָב. קוקענדיג אויף איהם איז איטליכען פונ'ם הויזגעזינד פאַרשטערט געווען דאָס לעבען. מען האָט געפיהלט, אַז דאָס איינציגע אַנהאַלטעניש זייערע ווערט שוואַך, נאָך עטליכע חוואַליעס פון צרות-אַ-ים, פאַלט עס אום — און זיי אַלע פאַלען אין אַ טיפען אָבגרונד אַריין!

זעהר אַ שווערער, ניט קיין פרעהליכער איז יענער ווינטער געווען!

פּורים ביי נאַכט צו דער סעודה איז רבי חיים אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד געזעסען ביים טיש. ער האָט זיך געשטאַרקט, געמאַכט האַרץ, ווייזען אַ פרעהליכע מינע; מקיים זיין אַלסדינג, ווי דער שטייגער זיינער איז געווען אַלע יאָהר. נעבען איהם ליגט אַ בייטעל מיט מינץ אויף צו געבען נדבות. עס קומען אַריין אָרעמע לייט, רב חיים גיט מיט אַ פריינדליכען פנים, זאָגענדיג זיי אַ גוט וואָרט. עס קומען בעל-הבתישע קינדער מיט פאַטשיילעס, וואָס זאַמלען פאַר אַנדערע — די בסוד פאַר אַ געפאַלענע פאַמיליע, נעבעך, וואָס ליידט שטילערהייד, און יענע פאַר אַ לייטישען, שענעם קבצן, פאַר אַ וויסטע אַלמנה מיט ברעקלעך יתומים, נעבעך, — און רבי חיים גיט און איז מכבד מיט עפּיס פּורים'דיגעס. עס קומען אויך כלי-קודש, שמשים, כלי-זמר, באָד-יונגען, פּורים-שפּילער, אַלעמען נעהמט רבי חיים אויף מיט אַ „ברוך-הבא", מיט אַ כוסה און גיט

שרה פון איהר זייט איז בעשעפטיגט מיט דעם „שלח-מנות".

אָרעמע בחורים, יונגלעך, דינסטמיידלעך ברענגען פון קרובים, פון שכנים און בעקאַנטע איבערגעדעקטע טעלער, אין וועלכע עס געפינען זיך אַ פלעדיל, אַ מלכות=ברויטיל, אַ המן-טעשיל, אַ מאָהנדיל, אַ צוקער=פישעלע, אַ צוקערקעלע מיט אַ ושתי, אַ זרש, אַ אסתר המלכה דערויף אויבען מיט גע'כתיבה'טע אותיות פון צוקער. און אַרום די דאָזיגע שענע, גוטע זאכען, וואָס נאָר צו איינס, צו צווי אויף אַ טעלער, ליגען זיך אויסגעלעגט אין אַ שענעם סדר עטליכע טרוקענע, דאַרע פלוימען, אָדער עטליכע מאַנדלען מיט ניסלעך. אַמאָל ליגט נאָר אויף אַ טעלער אַ אויסגעצוואָגענער הערינג אין עסיג און האָניג — דאָס איז פון אַזעלכע, וואָס האָט ליעב אַלסדינג בפשטות, עס זאָל האָבען אַ ממשות, גאַנץ בעל=הבתיש...

און בשעת שרה איז בעשעפטיגט מיט צאָהלען יעדען פאַר דעם וועג, איבערגעבען איהרע ברכות און ווינשעניש צו דעם, צוקוקענדיג, וואַרפען זיך די קינדער אויף די געבראַכטע שלח-מנות, בעטראַכטענדיג מיט שיינענדיגע אויגעלעך איטליכס פיצעלע, וואָס רעדט, דאַכט זיך, ווערטער, קיצעלט ביי דער נשמה, און צולענגען עס דערנאָך אויף טעלערלעך, אָבצושיקען איטליכע צוריק, פאַרביטענדיג די יוצרות — דעם אָנשטאָט זיין פלעדיל אַ המן-טעשיל, דעם אַנדערען אָנשטאָט זיין ושתי אַ זרש, און יענעם אָנשטאָט זיינע מאַנדלען אַ פייג, אָדער אַ רויטען עפּעל. עס פאַרשטעהט זיך, די מיינונגען דאַריבער זענען פערשיעדען, עס קומט אַ מאָל אויך אַרויס אַ מחלוקת, מען האַפּט אַ מאָל אַ קניפּ, אַ פּאַטש אויך, נאָר גאָרנישט, מען שלינגט עס אַראָב, בשעת חדוה ווער מאַכט זיך דערויס, פון אַזעלכע קלייניגקייטען?

אלסדינג, דאַכט זיך, ווי אַלע יאָהר, און פאָרט נישט אַזוי. די איינענע אָרעמע לייט טאַקי, אָבער די גדבות ניט די וואָס פריהער. פון פיעל געסט, וואָס פלעגען תמיד צונויפקומען זיך צו דער סעודה, זיך וואויל-טאָן, פאַרברענגען פריהליך די נאַכט, זענען היינט דאָ נאָר עפּיס עטליכע אָרעמע קרובים. רבי חיים זינגט „שושנת יעקב", די קינדערלעך העלפען אונטער, אָבער ס'איז ניט דאָס קול, וואָס אַ מאָל. אין דעם זינגען זיינעם הערט זיך עפּיס ווי אַ געוויין פון אַ צוקאָכטער, ליידענדער נשמה, אַ ניגון פון איכות. דער „שושנת יעקב" איז ווי אַ אָבגעריסענע רויז, דאַכט זיך, זי איז שען, די פאַרב שטעהט איהר אין פנים, אָבער נישטאָ אינוועניג דער זאַפט, דאָס לעבען, קוים נאָר וואָס זי זשיפּעט. רב חיים טהוט זיך אָן כח, צוהיצט זיך, ווענדעט זיך צו די אָרעמינקע קרובים

מיט אַ טרייסט — נישקשה, יודען! מען בעדאַרף האָפען, ניט זיין ביי זיך אַראָבגעפאַלען. אַז וואויל, איז דעם, זאָגט ער, וואָס האָט אויף גאָט אַ בטחון, לאָז ער זיך זאָרגען! — דאָס איז אָבער גע'מלאכה'ט. דער זאָרג ליגט רב חיים'ן איינגעגעסען ווי אַ פּיאַווקע טיעף אין האַרץ. וועהטאָג און יסורים קוקען איהם אַרויס פון די בעטריבטע אויגען.

שרה בעמערקט עס זעהר גוט און עס האַפּט זי אָן ביים האַרצען. זי געהט אַוועק אין אַ ווינקעלע, כלומר'שט בעדאַרף זי דאָרט עפּיס האָבען, לעגט אַרויף די הענד אויפ'ן פנים און וויינט שטילערהייט.

לאה פיהלט אויך דאָס איינענע וואָס שרה, פאַרשטעהט דער מאַמעס אַוועקגעהן אַהין אין ווינקעל, נאָר זי האַלט אויס כאַראַקטער, זיצט ביים טיש, קוקט מיט רחמנות אויף די קינדער און רוקט אַריין איטליכען אין הענטיל עפּיס אַ צוקערגעבעקסעל — זאָלען זיי, נעבעך, עסען. דערפאַר ביי נאַכט אויף איהר געלעגער איז פייכט געוואָרען דאָס קיסען פון איהרע טרערען.

17.

ס׳איז א טאָג אַכט נאָך פּורים. די זון קוקט פריינדליכער, מילדער אַראָפּ פונ׳ם הימעל, שיקט דורך איהרע שטראַהלען און דורך א נעלינד ווינטעל די ערשטע התראה דעם ווינטער, אַז עס ענדיגט זיך איהם דער טערמין פון דער דירה דאָ, אויף דר׳ערד, ער זאָל מוחל זיין זיך ארויסקלייבן, זיך רוקען ווייטער. און ער טהוט דאָס איינענע טאַקי וואָס אַ שלעפּטער, איינגעשפּאַרטער שכן — בריה׳ט זיך, מאַכט פוילע תנועות. ביי־טאָג, דער זון אין די אויגען, געזעגנט ער זיך, פאַרגיסענדיג ריקעס טרעהרען — טייכלעך וואַסער רינען אויף די גאַסען. אייך גערה. גערה, הייסט עס, לאָזט מיך נאָר זיך פּאַקען, פאַרנעהמען מיינע בעבעבעס, דעם שׂונא׳ס מינעס, „פערשוואַרצט״ איז ער, נעבעך, געוואָרען! קוים אָבער מאַכט די זון צו א אויג, געהט פאַרנאַכט אין איהר רוה אַריין, שטעלט ער מיט א פערחמורעט, בייז פּנים איהר ארויס פייגען — סוסולקעס פאַרגליווערטע און בלייבט ביי זיינעם טאַקי, אייז־קאַלט ווי פריהער. נאָר אַז־אָך־און־וועה איז צו איהם! ער איז שוין פאַרביי, מען איז איהם שוין מבטל — ביי יודען איז שוין פאַר פּסח, די צייט פון עפּענען טיר און טויער, אַרויסטראָגען אויף דער גאַס טיש און בייגק, שייערן, וואַשען און כשר׳ן אַלסדינג אויף פּסח!

אין שטעדטיל ק. קאָכט זיך, טאַראַראַמט זיך א שרעק. אלע האָבען צוטאָן מיט דעם ליבען פּסח. יודישע קינדער, חייבער און מאַנסבילען לויפען אַרום אויף דעם מאַרק צווישען פוהרלעך מיט חייץ, קאַרטאָפּעל, אייער און שאָר ירקות. וואָס עשו פון די דערפער ברייננט

א־יין אין שטאָדט, קבץ אונטער א יום־טוב. אין דער מיהל, הינטער דער שטאָדט, פעררוקט צווישען סאָסנאָווע וועלדער, זענען שוין גע׳כשר׳ט די שטיינער און יודען פונ׳ם שטעדטיל פיהרען אַהין זעקלעך ווייץ, צומאָהלען עס אויף מצה, אָבהיטענדיג דערביי איטליכער זיין „אָפּשמערדע״. די פאַבריקעס אויף מצה־באַקען שטעהען שוין גרייט צו דער ארבייט, מיט קנעטעריגס, גיסערס, וועלגעריגס, רעדלערס, זעצערס און טרעגערס מיט די גרויסע קוישען. אומעטום, אויף דעם מאַרק, אין די הייזער פיהלט זיך דער פּסח, און פון די חדרים לאָזען זיך הערען קינדערשע קול׳כענס, לערנענדיג „שיר־השירים״ אויף דעם גוטען ניגון, פון וועלכען דעם יודענס האַרץ גערט צושמאַלצען פאַר מתיקות.

ביי רבי חיים׳ן אין שטוב, וואָס אין דער צייט פלעגט זיך א מאָל דאָרט קאָכען מעהר ווי אומעטום, איז היינט טרויעריג, וויסט, נישטאָ קיין סימן אפילו פון ערב יום־טוב. רב חיים ליגט אין־אָנטאָן ביי זיך אין צימער אויפ׳ן בעטיל, אונטערגעלייגט ביידע הענד צוקאָפּענס קוקט שטאַרק צוטראָגען, אָטהעמט שווער און איז בלייך ווי די וואַנט. שרה זיצט אין שטוב פערלייגט די הענד, שטאַרק דערשלאָגען מיט אויגען ווי די באַנקעס פון טרעהרען. און זאָל עמיצער פון די קינדער טאָן א פּיפּס, מאַכט זי ווינקענדיג צו איהם: שאַ! דער טאַטע איז ניט געזונד זאָל זיין שטיל! די קינדער נעהען אויף די שפּיץ־פינגער, פערשלאָגען זיך איטליכער אין א ווינקעלע, און קוקען שווייגענדיג, שטאַרק, נעבעך בעטריבט. איין לאָה דרעהט זיך ווי א נעבטיגע אַרום, פאַרנומען עפּיס מיט דעם בעל־הבתישקייט. זי איז פינסטער ווי די ערד, און קעהרט אוועק דאָס פּנים, אויף קיינעם אין שטוב קיין קוק נישט צוטאָן.

די טיר אין שטוב גלייך פון דער גאַס עפּענט זיך רעש׳יג אויף און עס קומט אַריין מיט ברייטקייט א פּריץ, א הויכער, א געזונטער, פון אַ שען אויסזעהען, מיט אַ פּאָר וואָנסעס, דין צוגעשפּיצט ביי די עקען. צוויי לאָקייען טראָגען איהם נאָך פון הינטען — איינער עפּיס א קליין פּעקעלע, דער אַנדערער א ליולקע־ציבעק, א לאַנגע אַנטיפּקע מיט א מונדשטוק פון בורשטין. דער פּריץ וואַרפט אַ אויג אויף יעדען אין שטוב גלייך ביים אַריינגאַנג און בלייבט שטעהן א ווילע אָהן וועטער, אָננעהמענדיג א מדה־שחורה׳דיג־ערנסט פּנים.

— א, וועלימאָזשנע פּאַן! — טהוט זיך שרה א חאַפּ פונ׳ם אָרט און געהט דעם פּריץ אַקעגען.

— פּאַני ראַבינאָווא! — שרייט־אויס דער פּריץ, שטאַרק גע־ידורט,

דערזועהענדיג אין שרה'ס אויגען טרעהרען — װאָס האָט זיך אזוינס געטראָפען ?

שרה חליפּצ'ס און קען נים ארויסברײנגען קײן װאָרט פונ'ם מויל, אזוי האָט עס זי פאַרקלעמט בײם הארצען. דער פּריץ לאָזט זי צורוה, נים איהר צײט צו זיך צוקומען, זעצט זיך בײם גרויסען געפּאַרבטען שטוב-טיש, דרעהעט די שפּיצען װאָנסעס און פּיכטליך מיט א גלאַנץ װערען איהם די אויגען.

— הײ, אנטאָסיאַ, ליולקי!

װי פּיל אויסען בױגען טהוען זיך געשװינד א לאָז צו איהם בײדע לאַקײען. אײנער מיט דער לאַנגער אַנטיפּקע און פול אָנגעשטאָפּטער ליולקע, דער אַנדערער מיט זײן פײער-געצײג: א שטיקעל שטאָהל, א קרעמען מיט גובקע א שטיקעל, שלאָגט אוים פּײער און צינדט אונטער דעם טאַבאַק אין דער ליולקע. דער פּריץ רײכערט און הײסט די לאַקײען ארויסגעהן.

יאַן, דער װאָ — ציצער פּריץ, האָט געשטאַמט פון א פּױלישער אײדעלער פאַמיליע, צו װעלכער עס האָבען געהערט דערפער ארום דעם שטעדטיל ק. װאָס זענען פאַרטײלט געװאָרען צװישען עטליכע ברידער. בשעת זײערם א הגא, אָדער א מאָל אויך א זונטאָג, פלעגט יאַן מיט דער פּאָמפּע אין א קאַרעטע „נאַשפּיטץ״ ארײנפאָהרען אין שטעדטיל, װי אַנדערע פּריצים פון דער סביבה, גלײך צום קלויסטער, װאָס אַקעגען דער שורה הײזער בײם עק מאַרק, נישט װײט פונ׳ם „אראַבּבאַרג״ דאָרט. נאָכ׳ן אָבּפּאַרטיגען זיך אין קלויסטער איז דער שטײגער זײנער געװען צו-צוגעהן צו-פוס צו רב חײם׳ס הויז, אַקעגען, װאו ער פלעגט פערבלײבען א פּאָר שעה, אויף אָבצוטאָן זײנע געשעפטען מיט בעלי-מלאכית, קרעמערם וכדומה, װאָס פלעגען קומען אַהין צו איהם. רב חײם איז בײ איהם געװען שטאַרק חשוב. ער האָט איהם זעהר געשעצט פאַר זײן קלוגקײט, זײן אָרענטליכקײט, און ליעב געהאַט װי א געטרײען פרײנד. איז איהם אויסגעקומען א מאָל שװערליך אין עפּיס א זאַך, האָט ער זיך געראַטהען מיט רב חײם׳ן. האָט ער געהאַט מיט עמיצען עפּיס א ספסוך, איז בײ איהם געװען אײן װאָרט: „דאָ ראַבּינאַ!״ אזוי האָט רב חײם בײ איהם געהײסען. רב חײם איז געװען דער פערמיטלער. אויף איהם האָט ער זיך אינגאַנצען פערלאָזען, װיסענדיג זעהר גוט, אַז רב חײם װעט פונ׳ם יושר נים אַװעק אויף א האָר. און נאָר װײל די אַלע זאַכען, האָט

ער גלאַט אזוי ליעב געהאַט צו פאַרברײנגען אין א שמועס מיט רב חײם׳ן. פּױליש האָט רב חײם גערעדט, אויך געשריבען נישקשה׳דיג. ער פלעגט א מאָל דערצעהלען דעם פּריץ גלײכװערטלעך, משלים, שענע אגדתות פונ׳ם תלמוד, פון װעלכע יאַן פלעגט הנאה האָבען, זי לויבען אין טאָג ארײן. איז רב חײם א מאָל בעשעפטיגט געװען בײ זיך מיט מענשען, האָט יאַן איהם נים געשטערט, געראויכערט די ליולקע, זיצענדיג גאַנץ הײמיש אין שטוב, און איבערגעװאַרט ביז רב חײם װעט זיך אָבפּאַרטיגען. װאָס מען װיל מענען זיך אַנדערע איבער פּױלישע פרײנדשאַפט מיט יודען זאָגען, נאָר דער פאַקט, אַז יאַן איז באמת געװען רב חײם׳ס א פרײנד בלײבט א פאַקט. דאָס האָט זיך בײ פּיעל געלעגענהײטען דערװיזען תמיד, אויך הײנטיגעס מאָל אין זײן מרה-שחורה׳דיג פּנים, אין זײנע פײכטע אויגען, בשעת שרה האָט איהם איבערגעגעבען די שלעכטע לאַגע זײערע און אַז דער מאַן איז פאַר קרײנקונג נישט געזונט

— קען איך איהם זעהן אצינד אויף א װײלע? — פרעגט יאַן.

— אָט װעל איך געהן א קוק טאָן — ענטפערט שרה — אוז אויב ער שלאָפט נים, װעל איך איהם זאָגען.

עס האָט נישט געדויערט קײן רגע, האָט שרה געבעטען דעם פּריץ צום מאַן אין צימער ארײן

— צאָ טאַקעגאָ, פאַן רבי?! — מאַכט יאַן, אָבשטעלענדיג זיך א װײלע בײם ארײנקומען נישט װײט פון דער טיר, און שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ, װי פערװאונדערט, מיט א שמײכעלע כלומר׳שט — עפּיס איז פאַן ראַבּין נאָר צוטראָגען, האָט פערלוירען דעם קוראַזש! װאו איז זײן פעסטער כאַראַקטער? װאו איז זײן חכמה!

— עס זענען דאָ צײטען, װאָס העלפט נישט דעם מענשענס חכמה — ענטפערט רב חײם מיט א שמײכעלע, נאָר ער האָט עס געמאַכט מיט געװאַלד

— ס׳איז דאָך אָבער דאָ א גאָט, װאָס קען העלפען תמיד, אין אַלע צײטען! בעדאַרף איך דעם פאַן ראַבּין זאָגען אזוינס, װאָס ער װײסט בעסער פון מיר? — מאַכט יאַן, זעצענדיג זיך רב חײם׳ן אַקעגען. איך װײס — שלעכטע אומשטענדען. אָבער אַזא מענש מיט קאָפּ, קען נישט װערען פערלוירען. עפּיס א סך האָבען יודען אַזעלכע װי פאַן ראַבּין?

אקענען א פערטיל שעה האט יאן פערבראכט ביי רב חיים׳ן. דערנאך האט ער זיך געזעגנט און מיט א פארקלערהבט הארץ זיך געלאזט צו זיין קארעטע, נעבען קלויסטער

אויף־מארגען פארנאכט איז צוגעפאהרען צו רב חיים׳ס הויז א וואגען, און צוויי לאקייען האבען אריינגעטראגען אין שטוב זעקלעך ווייץ, קארטאפעל, אויך הינגער און א פאר אינדיקעס.

רב חיים האט געצאנקט ווי א ליכט. עס האבען זיך איהם אויסגעלאזט די כחות ביז ער איז געבליבען ליגען שלאף ווי א קינד, נישט קענענדיג רירען זיך פונ׳ם ארט. אלע אין דעם הויזגעזינד זענען געווארען פינסטער ווי די ערד. מען האט נים געגעסען, געטרונקען, נים גערוהט, געשלאפען די גאנצע נעכט. קרובים און גוטע בעקאנטע זענען געקומען איטליכער מיט זיינע טרייסט־ווערטער, מיט זיינע רפואות. מען האט אויך אראבגעבראכט צו איהם א גערימטען דאקטאר פון דער סביבה. ער האט די קראנקהייט א נאמען געגעבען, פערשריבען רעצעפטען, גענומען פאר׳ן וויזיט — און דאס אלסדינג האט אזויפיל געהאלפען ווי ייענע אלע באבסקע מיטעל

שרעקליך איז געווען יענע נאכט, וואס שבת־טאג פאר פסח. רב חיים ליגט פערדולט מיט צוגעמאכטע אויגען. דאס טויל האלב אפען, די ליפען פארברענט, קיים וואס ער זיפעט, וואס איהם שלאגט זיך א אדער. און אין הארצען הויפעט, גלייך ווי מען זעגט. צייטענווייז טהוט ער זיך א קרים מיט א שווערען זיפץ, ווי איהם איז שטארק נישט גוט. שרה ברינגט זיך אן איבער איהם, רעדט צו איהם, נאר רעד צו דער וואנד — ער איז פערדולט, הערט נים, וואס ארום איהם געהט פיר

שרה לאזט אראב דעם קאפ, זיצענדיג נעבען איהם, און וויינט שטילערהייס. לאה זיצט נישט ווייט איהם צוקאפענס און ווארגט זיך מיט טרעהרען, געבענדיג זיך צו־ווילען א הארף, א ציטער מיט אלע גלידער

אויף א לאנגען באנק אקעגען, ביי א טונקעל־ברענענדיג הלב׳דיג ליכטיל שאקעלט זיך שלמה׳לע איבער א תהילים׳ל. א שטיל געבעט מיט זיינע געפיהלען, הייסע טרעהרען גיסט איהם טיף ארויס דעם הארץ. טראגענדיג זיך צום גערויצען, פארטהארציגע פאטער אין הימעל. ער

וויינט, ער בעט, טראכטענדיג אין זיך: א רחמנות, האב רחמנות, הייליגער פאטער! א, טהו א נס, אלמעכטיגער גאט, שיינק מיר און די קליינינקע קינדערלעך, וואס ליגען פערשמאכט, נעבעך, דא אין ווינקעל — א, שיינק אונז אונזער טאטען! דערפאר — זאגט ער צו גאט, ביי זיך אין הארצען — צוטאן זיך געבעט און דינען איהם געטריי. שלמה׳לע פעט, טענה׳ט, און ווארפט צו־ווילען פונדערווייטענס א אויג אויף דעם קראנקען טאטען, האפענדיג — אט־אט טהוט גאט א נס און שיקט איהם א רפואה שלמה. ווייטער זאגט ער א קאפיטעל תהלים. ווייטער אזוי געטראכט, ווייטער אזא בליק — און א, א פרייד! די מאמע ווינקט צו לאה׳ן, טאטענדיג דעם חולה ביי די פיס, גינקט און מאכט צו איהר שטיל מיט א פרעהליכער מינע:

— ער חיוט זיך שוויים!

— אום־ם־ם! מאכט שלמה׳לע, צווייפנעהמענדיג זיך מיט אלע קרעפטען, וואס האט געהייסען: א גאט, גוטער גאט!...

ס׳איז שוין שפעט אין דער נאכט. א קרעהען פון העהנער, ביי שכנים ערגיץ, פערטראגט זיך אין שטוב. אויף דעם קראנקען ליגט ארויפגעווארפען א גרויסע איבערבעט. שרה דרעהט זיך ארום איהם אויף די שפיץ פינגער, דעקט איהם אלץ בעסער איין, ער זאל גוט שוויצען. לאה נעהמט די אנשלאפען געווארענע קליינע קינדער אויף דער הארטער באנק און טראגט זיי איבער אויף זייערע ערטער, הייסט שלמה׳לען אויך געהן אויף זיין ארט שלאפען.

שלמה׳לע איז מיד, צעבראכען פון אזויפיל פיין און יסורים אזא היבשע צייט. עס דרעהט זיך איהם דער קאפ, עס קלעבען זיך איהם די אויגען, ער געהט, טהוט זיך א ווארף אין דעם אנטאן אויף זיין געלעגער — און ווערט באלד אנשלאפען ווי א שטיין.

רב חיים איז אקעגען טאג געקומען צו די געדאנקען, זיך פלוצלים אויפגעזעצט, אנטהוענדיג זיך א כח, אנגעקוקט שארף דאס ווייב, די טאכטער, וואס זענען געשטאנען נעבען איהם, און מיט א זיפץ איפגעהויבען די אויגען ארויף, קיים טאבענדיג מיט די ליפען: גאט, פאטער פון יתומים, דיין אלמנות!...

שרה און לאה לאזען ארויס א ביטער געוויין. רב חיים פאלט אנידער זויפציהענדיג זיך אויס׳ן בעט, טהוט א חארחעל — און איז טויט

שלמה'לע האט זיך געלעגט שלאפען בײ־נאכט מיט א גרינג געמיט, פול האפנונגען, אז ער האט א געשײנקטען טאטען, און האט זיך אויפגעכאפט אין דער פריה — א יתום! דער טאטע ליגט אויף דער ערד איבערגעדעקט מיט א שווארצען שטיק געוואנד, און אין שטוב הערט זיך א קלאג! — — —